

2017. IV. évfolyam 2. szám

Délvidéki Szemle

Történettudományi folyóirat

A tartalomról:

- Hegyi Ádám: A Rittbergi (Végvár/Tormac) Református Egyházközség kettős megalapítása 1786-ban és 1794-ben
- Fejős Sándor: Magyarkanizsa rendezett tanácsú várossá válásának főbb momentumai
- Hermann Róbert: Interetnikus konfliktusok Magyarországon 1848-1849-ben
- Pető Bálint: Politikai szatíra és antiszemita uszítás: a Darázs című szentesi élclap
- Szabó Pál: „Mi amerikaiak vagyunk...” John Reed haditudósítása a szerbiai hadszíntérről 1915-ben
- Olasz Lajos: A Délvidék visszacsatolása és a casus belli

Délvidéki Szemle

2017/2. IV. évfolyam, 2. szám

DÉLVIDÉKI SZEMLE

Főszerkesztő: *Zakar Péter*

Szerkesztők: *Döbör András, Fejős Sándor, Forró Lajos*

Munkatárs: *Pető Bálint*

Nemzetközi Tanácsadó Testület tagjai: *Fodor István (Zenta), Molnár Tibor (Zenta), Szekernyés János (Temesvár), Srđan Cvetković (Belgrád), Kovács Attila (Ljubljana)*

Lektorálták: *Dr. Döbör András (4.), Dr. Kiss Gábor Ferenc (5., 6.), Dr. Miklós Péter (2.), Prof. Dr. Zakar Péter (1., 3.)*

Technikai szerkesztő: *Veres Ildikó*

Címlap: **A magyarkanizsai főtér a dualizmus korában** (Délvidék Kutató Központ Archívuma)

A folyóirat megjelenik évente két alkalommal: tavasszal és ősszel. A lap a történelmi Délvidék és a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió múltjáról és jelenéről közöl tudományos igényű, lektorált tanulmányokat, forrásismertetések, kritikákat és a délvidéki közélettel kapcsolatos cikkeket, interjúkat, konferencia-előadásokat.

A *Délvidéki Szemle* „Tudományos közlemények” rovatában jelennek meg az eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakkikkek absztrakttal. A folyóirat a történet- és társadalomtudományok minden területéről közöl lektorált tanulmányokat; kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetések, elemzéseket, és átfogó szintéziseket.

A *Délvidéki Szemle* „Közélet” rovatában jelennek meg a délvidéki történeti kutatásokkal és a közélettel kapcsolatos publicisztikák, interjúk és konferencia-előadások írásos változatai, melyekre a tudományos közleményekkel szemben támasztott követelmények nem vonatkoznak.

A *Délvidéki Szemle* „Téka” rovatában jelennek meg a délvidéki vonatkozású könyvekről, filmekről, adatbázisokról és egyéb médiumokról szóló ismertető, kritikák.

A benyújtott tudományos közlemények megjelentetésének fő szempontja a szakmai minőség. A kéziratokat a szerkesztőség véleményezi, majd a tudományos közélet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai lektorálják.

A benyújtott tudományos közlemények szerzői bejelentik, hogy másutt még nem jelentették meg írásukat, a Szerkesztőség pedig nem zárja ki, hogy a *Délvidéki Szemle*ben történő közlés után máshol vagy más nyelven megjelenjen.

A kéziratokat magyar, szerb, német vagy angol nyelven, elektronikus formában a szerkesztőség címére kell beküldeni. A tanulmányok terjedelme minimum 10, maximum 20 nyomtatott oldal lehet.

Szerkesztőség:

Délvidéki Szemle Szerkesztőségi Hivatal
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

H-6725 Szeged, Hungary

Hattyas sor 10.

Tel.: +36/62-544-759

Email: delvidekkutato@delvidekkutato.hu

Honlap: www.delvidekkutato.hu

Felelős Kiadó:

Délvidék Kutatóközpont Alapítvány, Szeged

Lapengedély száma: CE/2237-3/2013.

ISSN 2416-223X

TARTALOM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK.....	5
1. A Rittbergi (Végvár/Tormac) Református Egyházközség kettős megalapítása 1786-ban és 1794-ben (Hegyi Ádám)	5
2. Magyarkanizsa rendezett tanácsú várossá válásának főbb momentumai (Fejős Sándor)	19
3. Interetnikus konfliktusok Magyarországon 1848-1849-ben (Hermann Róbert)	30
4. Politikai szatíra és antiszemita uszítás: a Darázs című szentesi élclap (Pető Bálint)	53
5. „Mi amerikaiak vagyunk...” John Reed haditudósítása a szerbiai hadszíntérről 1915-ben (Szabó Pál)	68
6. A Délvidék visszacsatolása és a casus belli (Olasz Lajos)	78
TÉKA.....	91
7. Horváth Endre – Szlávics Károly: A vértanúság szűk ösvényén. Haug Antal csonoplyai plébános életútja (Gorcsa Oszkár)	91

A RITTBERGI (VÉGVÁR/TORMAC) REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG KETTŐS MEGALAPÍTÁSA 1786-BAN ÉS 1794-BEN¹

HEGYI ÁDÁM

ABSTRACT

Protestant settlers could settle in the Banat under organised conditions only after 1781. Reformed settlers spoke German or Hungarian as a mother tongue. The parish of Rittberg was first founded by people whose native language was German, but the establishment of this settlement turned out to be unsuccessful as the congregation was dissolved a couple of years later. Afterwards, Hungarian Calvinists settled in the village in 1794, who managed to organise a parish that is still active. However, the foundation of the new parish did not go without problems because its financial status was quite instable. In addition, as compared to older congregations, the practice of religious life showed signs of a looser discipline.

BEVEZETÉS

Rittberg történetének feldolgozása igen szegény, mert önálló monográfia helyett eddig csak Szmidá Lajos és Nikolényi István füzetecskéje jelent meg róla, viszont a település unikális jellege miatt sok kutató kitért a falu történetének néhány mozzanatára.² Leginkább a Bánát betelepítésével kapcsolatos munkák említik a nevét, mert kevés protestáns telepes falu jött létre ezen a területen, hiszen 1781-ig kifejezetten tiltották reformátusok és evangélikusok szervezett letelepedését.³ Viszont a Türelmi Rendelet kihirdetése után protestáns telepesek is megjelentek a Bánátban, amelynek

eredményeként német ajkú evangélikusok és reformátusok alapították meg Rittberget, de letelepedésük nem volt sikeres, ezért helyükre Békés Csanád, Csongrád és Heves vármegyéből magyar anyanyelvű reformátusok érkeztek.⁴ A falu a kutatók figyelmét azzal is magára vonta, hogy nyelvi szigetet képzett a Bánát soknemzetiségű világában, hiszen a német ajkú telepesek elmenekülése után, teljesen magyar nyelvű faluként alakult újjá.⁵ Egyháztörténeti szempontból is érdekes, mert a Békési Református Egyházmegye tagja lett, amely olyan nagy egyházmegye volt, amelynek nagysága Belgium nagyságával vetekedett. Talán az óriási földrajzi távolságok is közrejátszottak abban, hogy Kis Bálintot kivéve nem kutatták még a rittbergi református egyház történetét, noha a Királyhágómelléki Református Egyházkerület monográfiája többször is megemlíti a települést, és a magyarság bánáti kulturális emlékeit összegyűjtő kötet is pár mondatot szentel a rittbergi egyházközség történetének.⁶ Sajnos a pozitivista történetírói iskola képviselője, Barcsa János is csak néhány sorban foglalja össze az egyházközség múltját, ezért nem véletlen, hogy a Bánát vallási és etnikai sokszínűsége egyre több tudományág érdeklődését kelti fel, és megpróbálják a lassan eltűnő szokásokat, hagyományokat dokumentálni.⁷

A korabeli források sehol sem használják a település megnevezésére a Végvár elnevezést, amely egyáltalán nem meglepő, hiszen csak 1892-ben kapta a község a Végvár nevet.⁸ Annak ellenére, hogy a református egyházközség magyar nyelvű volt, a 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben következetesen Rittberg néven említik a gyülekezetet, amely azt mutatja, hogy a lakosság kicserélődése miatt nem tartották fontosnak megváltoztatni a falu nevét.⁹

A német név és a magyar nyelvűség párhuzamos együttélése felveti azt a kérdést, hogyan jött létre ezen a területen magyar anyanyelvű református egyház. Ennek megválaszolásának érdekében meg kell vizsgálnunk, milyen források állnak a rendelkezésünkre és milyen volt a korabeli egyházkormányzás. Ezt követően meg kell néznünk a protestánsok Bánátba való betelepülésének történetét. Ezután végre ráterhetünk a rittbergi egyházközség megalapításának körülményeire.

FORRÁSOK

Sajnos az elmúlt kétszáz évben elkallódtak a Rittbergi Református Egyházközség legkorábbi jegyzőkönyvei, viszont nagyjából sérülésmentesen fennmaradtak a Békési Református Egyházmegye és a Tiszántúli Református Egyházkerület 1781–1821 közötti iratai, amelyekben sok újdonság található Rittberggel kapcsolatban.

A református egyházközségek szempontjából az anyakönyvek, a presbiteri jegyzőkönyvek, a kurátori számadások, az esperesi körlevelek és a felsőbb egyházi hatóságokhoz szóló beadványok azok, amelyekből rekonstruálni lehet egy-egy egyházközség történetét. Ezeket egészíthetik ki az egyházmegyei iratok, mint például az egyházlátogatási jegyzőkönyvek vagy az egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek.

Természetesen világi hatóságok iratai is fontosak az egyháztörténet szempontjából, esetünkben Temes vármegye közigazgatási iratai, valamint a telepítést irányító Magyar Kamara Bánátra vonatkozó iratai.¹⁰

Ilyen teljességre sajnos nem volt alkalmam törekedni, mert a rittbergi egyház első iratai elvesztek. A német gyülekezetnek semmilyen jegyzőkönyve nem maradt fenn, de a magyar gyülekezet protokolluma is elveszett. Ma sem Rittbergen, sem Temesváron, sem Debrecenben nem fellelhető az első jegyzőkönyv, de minden bizonnyal létezett, mert több adat is utal erre. Ezek közül a legmeggyőzőbb az 1794-ben nyitott halotti anyakönyv, amelyhez hozzákötötték az 1811-ben megkezdett körrendeleti jegyzőkönyvet. Ez azért fontos, mert ez bizonyítja, hogy 1811-ben már külön protokollumba vezették a püspöktől és az esperestől érkező rendeleteket, és az anyakönyvezést is önállóan vezették. Márpedig, ha az anyakönyvet és a körleveleket külön-külön vezették, akkor minden bizonnyal a presbiteri gyűlések határozatait is önálló kötetben rögzítették.¹¹ Igaz ugyan, hogy az 1794-ben nyitott keresztelési anyakönyvben egyházkormányzati határozatokat is bejegyeztek (például gondnok- és harangozó választása), de nem valószínű, hogy a keresztelési anyakönyvben alig néhány lap terjedelmet kitevő feljegyzések az egyházközség összes döntését tartalmazzák.¹²

Annak ellenére, hogy nem áll rendelkezésünkre minden forrás, úgy gondolom, hogy az egyházmegyei és egyházkerületi forrásokból is betekintést nyerhetünk a végvári reformátusok életébe, miközben a gyülekezeti iratok és a Bánát betelepítésével kapcsolatos levéltári dokumentáció sokban módosíthatná az alábbiakban bemutatandó eseményeket.

A BÉKÉSI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A Békési Református Egyházmegye a Körösök, a Tisza, az Al-Duna és a Kárpátok által határolt területen helyezkedett el, amely Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Torontál és Temes vármegyékben, valamint a katonai határőrvidéken élő reformátusokat szervezte egy egyház-igazgatási egységbe. Az itt élő kálvinisták alapvetően falvakban vagy mezővárosokban laktak, a nagyobb városokban az általunk vizsgált időszakban még nem jöttek létre egyházközségek: az aradi, a temesvári és a nagybecskereki gyülekezetek egytől-egyig 1821 után alakultak meg. Az egyházmegye története visszanyúlik a hitújítás korához, de ténylegesen 1734-ben, a Carolina resolutio alapján jött létre, ekkor összesen huszonnégy egyházközségből állt.¹³

A Türelmi Rendelet, majd az 1791. évi 26. törvény életbe lépésével alapvetően megváltozott a református egyház helyzete: a katolikus elnyomás fokozatosan csökkent, és a református egyház gyarapodásnak indult. II. József kudarcba fulladt török háborúja az egyházmegyét is érintette, hiszen több egyházközség közel feküdt a harcok helyszínéhez. A békekötést követően a helyzet normalizálódott, az egyházmegye határainak módosításáig, 1821-ig folyamatosan fejlődött.¹⁴

Vizsgált periódusunk során az egyházmegye folyamatosan növekedett, mert több új egyházközség alakult meg. Ezek egy része a Bánátban letelepedett protestánsokból szerveződtek meg, másik része pedig kertésztelepülésként jött létre. 1821-ben a következő egyházközségek tartoztak az egyházmegyéhez: Ágya, Battonya, Békés, Békéssámson, Békésszentandrás, Bélzerénd, Borossebes, Doboz, Erdőhegy, Fekete-gyarmat, Gyoma, Gyorok, Gyula, Gyulavári, Hódmezővásárhely, Kispereg, Körös-tarcsa, Liebling, Magyarittele, Makó, Mezőberény, Nagyzerénd, Öcsöd, Pankota, Reformátusdombegyháza, Reformátuskovácsgháza, Rittberg, Szentés, Torontál-vásárhely, Vadász, Vésztfő.¹⁵

PROTESTÁNSOK BETELEPÍTÉSE A BÁNÁTBA

A Temesi Bánság fennállásáig (1779) a kormányzat alapvetően német anyanyelvű katolikus telepéseket igyekezett erre a területre letelepíteni, kiegészítve a törökök elől idemenekült román és szerb lakosságot. 1779-ben viszont újjászervezték a vármegyéket, ezáltal a magyar közigazgatás irányítása alá került területen fokozatosan megjelentek a magyar földművesek is.¹⁶ A 18. század végén a lutheránus egyház valamivel erősebb volt a Bánátban, mint a kálvinista egyház, amely valószínűleg összefüggött a gyülekezeti tagok etnikai hovatartozásával is, hiszen II. József szívesebben telepített be német anyanyelvű telepéseket, mint magyarokat.¹⁷

1787-ben az egyházkerület arra utasította Szőnyi Benjámint, hogy a Temesvár körül keletkezett új református gyülekezeteket vegye föl a békési egyházmegyébe.¹⁸ A rittbergi reformátusok megtelepedésével nagyjából egy időben három másik anyaegyházközség jött a Bánátban létre. Ezek időrendi sorrendben a következők voltak: Magyarittele (1786), Liebling (1791), Rittberg (1786/1794) és Debelliács (1794).¹⁹ Az önálló egyházközségeken kívül szórványok is kialakultak, mint például a német ajkú Frantzfelden.²⁰ Sajnos az is előfordult, hogy nem sikerült a gyülekezet megszervezése: 1819-ben Szintáron lemondtak az önálló egyház alakításáról, mert a lakosság a gyenge termőföld miatt elvándorolt: *„Én az általam instált, Bánátban kezdetett Szintári talán leendő reform szent eklézsiát nemigen régen személyesen meg mérvénn, és ottan mindeneket jól meg vizsgálván, úgy találtam, hogy abból vagy soha sem leszen eklézsia, vagyha leszen is, igen igen csekély, mint Csejt, vagy talán olyan sem. A hely sem alföldi magyarnak, hanem oláhnak való hegy, völgy, s erdő a határa is igen kitsi, s ez életre nézve terméktelen hegyi föld. Nem volt még akkor több benne 15 reform. ujj lakosoknál, de ha egészen meg szálják is, nem lehet több benne 31 földes gazdánál. Olyan helyen pedig földetlen ember sem sok élhet.”*²¹

Magyarittele már a 18. század elején is részben lakott település volt, de 1781-ben magyar földesúr kezébe került a falu, amelynek során Kiss Izsák Békés vármegyéből református magyarokat telepített ide be, akikkel együtt jött a lelkesűk, Boros István is. Később Boros 1794-től egészen 1805-ig Rittbergen szolgált lelkipásztorként.²²

Liebling az 1784–1787 közötti német telepítési hullám során jött létre, a lakosság túlnyomórészt evangélikusokból állt, de 1791-re annyi német nyelvű református is betelepült, hogy az egyháztagok önálló gyülekezetet szerettek volna létrehozni. Első lelkészjelöltjük Bodó János volt, akit viszont az esperes alkalmatlannak talált a feladatára. Őt követte Jakob Hederici, aki 1792-ben átköltözött Rittbergre. Mivel a két település közel fekszik egymáshoz, nem meglepő, hogy Liebling 1806-ig Rittberg filiája lett.²³ Debelliács a katonai határőrvidékhez tartozott, 1794-ben a kincstár telepített ide Hódmezővásárhelyről, Makóról, Szentesről, Magyarittebéről és Gyomárról református magyarokat. A helyi egyház hivatalosan 1799-ben alakult meg, az alapítás előtti években a magyarittebei lelkész szolgálta ki a szentségeket, de amennyiben nem tudott eljutni a településre akkor a környező községek evangélikus vagy katolikus papjai látták el a feladatokat.²⁴

Rendelkezésünkre áll a debelliácsi egyház megszervezésének egyik fontos dokumentuma, amelyben 1795-ben Szentmiklósi Sebők Sámuel esperes utasította Szalay Pál szentesi lelkészt, hogy személyesen látogassa meg a községet. Ebből az utasításból egyértelműen kiderül, mire ügyeltek új gyülekezet szervezésekor: feltűnően nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a szentségek kiszolgáltatásához szükséges klenódiumok biztosítását Rittberg és Liebling esetében a kincstár már magára vállalta, ezért Debelliácson is szükségesnek tartották ezt elérni. Igyekeztek azt is elérni, hogy legyen működő presbitérium, illetve ha az nincs, akkor legalább egy gondnok. Fontosnak tartották legalább minimális egyházfegyelem betartását, amely egyelőre kimerült a rendszeres templomba járás ellenőrzésében. A többi telepés faluhoz hasonlóan itt is ígéretet kaptak parókia és templom építésére, amelynek megvalósulását figyelemmel kísérték. Minél előbb állandó lelkészt szerettek volna állítani a településre, ezért meg szeretnék volna tudni, milyen pénzügyi és természetbeli szolgáltatások vállalására hajlandó a lakosság.²⁵

Ez a fentebb ismertetett utasítás sokat segít abban, hogy megérthessük a rittbergi református egyházközség létrejöttének körülményeit. Amint látható Szentmiklósi nagy hangsúlyt fektetett a gyülekezetépítésre, az egyház anyagi biztonságának megteremtésére, és a látható egyház jegyeinek gyakorlására (például templomba járás). Úgy gondolom, a gyülekezetépítés, az anyagi helyzet és a hitélet elemzése kellően megvilágítja a rittbergi egyházközség létrejöttét is.

A RITTBEGRI EGYHÁZKÖZSÉG KETTŐS MEGALAPÍTÁSA

Tudjuk, hogy Rittberget először német ajkú katolikus és evangélikus telepészek alapították 1786-ban, de ők néhány év múlva elmenekültek a faluból, mert a környező községek román lakosai folyamatosan zaklatták őket. Ennek ellenére a katolikus egyház nem szűnt meg, bár 1791-ben plébániáját Vecseházához csatolták. Az evangélikus gyülekezet viszont 1801-re teljesen megszűnt. 1810-ben a kincstár Luis Victor

Meriadec de Rohan Guemeni francia hercegnek adta el a települést, aki ismét meghívott ide katolikus és evangélikus családokat is. A falu viszont ekkorra már majdnem homogén református lakosságú volt. Sőt! A Bánátban ritkaságszámba menően olyan nyelvi szigetet képzett, ahol a népesség 95% magyar anyanyelvű volt. A kálvinisták 1794-ben Csanád, Csongrád, Békés és Heves vármegyékből érkeztek, és annyira erőnek bizonyultak, hogy vissza tudták verni a románok szűnni nem akaró zaklatásait.²⁶ Ilyen körülmények között igazi sikertörténetnek tűnik a rittbergi gyülekezet építése, de nézzük meg, mit mondanak erről a források!

A magyar reformátusok megérkezése időpontjában az egyházközség zűrzavaros állapotban volt. Fentebb említettük, hogy Jakob Hederici 1792-ben átköltözött Lieblingből Rittbergre, ami azt jelenti, hogy német ajkú reformátusok is voltak Rittbergen. Tehát már 1791 előtt (valószínűleg 1786-ban) az evangélikus és katolikus telepésekkel együtt reformátusok is érkeztek. Az egyházmegye tudott erről, mert 1793-ban elkezdték előkészíteni a rittbergi gyülekezet bekebelezését az esperességbe,²⁷ de ez meghiúsult, mert mire a helyszínre érkezett az esperes, kiderült, hogy a telepések elhagyták a falut.²⁸ 1794-ben maga Hederici is visszatért Lieblingbe, majd még ugyanabban az évben Bácskába költözött.²⁹ A magyarok megérkezése után a lieblingi atyafiakkal sok gondjuk lett a rittbergieknek. Az egyik probléma nyelvinek volt tekinthető, mert az új lelkész, Boros István igencsak hadilábon állt a német nyelvvel, miközben ki kellett szolgálnia a lieblingi német kálvinistáknak a szentségeket. Ez állandó feszültség forrása lehetett, hiszen tolmácsok nélkül képtelen volt szót érteni hittestvéreivel: *„Illyenkor is pedig a tolmácsok csak olyanok voltak, a micsodásokat hamarjába kaphattunk, néhányszor csak ott szolgáló rittbergi gyermekek, a kik vagy a magyar, vagy a német nyelvet csak felényire is alig értették. Könnyen meg eshetett azért, hogy sem az én kérdésemet, sem az ő feleletjeket nem a maga igaz értelmébe adták által”*.³⁰

A másik probléma felekezeti volt, mert a lieblingi evangélikusok igyekeztek a reformátusokat saját vallásukra téríteni, bár arra is volt példa, hogy az evangélikus lelkipásztor kiszolgáltatta református szertartás szerint az úrvacsorát.³¹ A probléma megoldása 1806-ban sikerült, mert ekkor Bazel kantonból Johann Gysin érkezett Lieblingbe, aki önálló gyülekezetté szervezte a német ajkú közösséget.³² Ebben az időszakban Rittbergben lelkészváltás történt, mert Boros István 1805-ben meghalt. Ezt követően az Arad vármegyei Vadászról járt ki a lelkipásztor a szükséges teendők elvégzésére, majd 1806-ban állandó lelkészként elfoglalta állását Kutasi József.³³ A két új prédikátor megérkezésével megoldódott a feszült helyzetet, mert 1807-ben Lendvai János hódmezővásárhelyi lelkipásztor az egyházlátogatás során azt tapasztalta, hogy a kedélyek megnyugodtak.³⁴

A Békési Református Egyházmegye legnagyobb lélekszámú gyülekezete a hódmezővásárhelyi volt, ahol 1798-ban 10 000 lelket számoltak össze.³⁵ Ezzel szemben Rittbergen 1814-ben 887, 1816-ban 753 személy vallotta magát kálvinistának.³⁶

Nyilvánvalóan egy telepés falu esetében sokkal kisebb lakossággal kell számolnunk, mint egy mezőváros esetében, feltűnő viszont, hogy a letelepedés követő nyugodt időszak után hirtelen jelentős mértékben csökkent a gyülekezeti tagok száma. Ez azzal magyarázható, hogy az 1810-es évek közepén ismét nyugtalanság vett erőt a község lakóin, akik elhatározták, hogy Bukovinába vándorolnak ki. Nem egyértelmű mi váltotta ki a költözési szándékot, de az biztos, hogy 1816-ban Kutasi József lelkész több levélben is arról számolt be, hogy a gyülekezet bomlófélben van.³⁷ Az esperesi naplóban Juhász István esperes tömören így foglalta össze a helyzetet: „*Vettem T. Kutasi Jósefrittbergi pr(édikátor) úr levelét. Írja, hogy eccl(ési)ája oszló félben van, és hogy a tavasznál tovább nem akar az eccl(ési)a p(rédi)-kátort tartani. Más státióra való rendeltetésért instál*”.³⁸ 1817 áprilisában Vég János borossebesi lelképásztor látott fantáziát a rittbergi gyülekezetben, mert felajánlotta az esperesnek, hogy elfoglalja Kutasi helyét,³⁹ ám a szétesési folyamatot valami mégis megállította, mert a vészesen fogyó gyülekezet kijelentette, hogy Kutasi szolgálatára mindaddig igényt tart, amíg vannak a falunak lakosai.⁴⁰ Majd 1820-ban maga Kutasi értesítette az esperest arról, hogy normalizálódott a helyzet, és ismét elkezdett a lélekszám emelkedni.⁴¹ Sajnos a forrásokból nem derül ki, hogyan sikerült megfordítani a folyamatot, de valószínűleg nemcsak a lelkész gyülekezet-építésben kifejtett tehetsége játszott közre, hanem az is, hogy 1818-ban Rohan herceg eladta a birtokát gr. Vojkffy Istvánnak.⁴² A földbirtokos váltás megoldotta azt a konfliktust, amely a herceg és a lakosság között fennállt, mivel a földesúr azzal vádolta a rittbergieket, hogy hanyagul művelik meg a földet.⁴³

AZ EGYHÁZSZERVEZÉS ANYAGI HÁTTERE

A rittbergi egyház történetével foglalkozó szakirodalom megemlíti, hogy 1798-ig a kincstár vállalta a lelkészi állás finanszírozását, valamint templom építését, de ez utóbbit nem teljesítette, mert a szilárd falazatú templom csak 1838-ban épült fel.⁴⁴ A Bánátban fekvő új gyülekezetek esetében állandóan napirenden volt a templom építésének kérdése, valamint az önálló lelkészi állás anyagi alapjainak a megteremtése. A rittbergi telepések 1795-ben, 1799-ben és 1800-ban is szerződést kötöttek a kamarával, amelyben az állam mint kegyúr vállalta a templom és a parókia felépítését.⁴⁵

1810-ben a kamara eladta Rittberget a francia Rohan hercegnek, így a kegyúri jogok is az új földesúrra szálltak. Ennek értelmében a kincstár által vállalt templom-építés is a herceg kötelességévé vált.⁴⁶ Ismerünk arra példát, hogy a magyarországi nagybirtokosok teljes egészében finanszírozták egy-egy templom építési költségeit, de protestáns gyülekezetek esetében inkább csak kedvezményeket nyújtottak a hívőknek.⁴⁷ A békési egyházmegyében általában maguk az egyházközségek állták a költségeket, de adományokat rendszeresen kaptak hazai és külföldi hittestvéreiktől is. A Rittbergi Református Egyházközségnek ebben az időszakban egészen biztosan nem volt annyi jövedelme, hogy abból templomot építhessen magának,

ezért feltétlenül szüksége volt a földesúr támogatására. 1818-ban Kutasi József lelkész pontosan erről a problémáról írt az esperesnek, mert a lakosságnak ahhoz sem volt ereje, hogy a kutakat kőművesekkel kijavíttassák, ezért a templom építésébe bele sem kezdtek.⁴⁸ Az egyházmegye jó diplomáciai érzékkel olyan személyeket kért fel a templom építésében folytatandó tárgyalások levezetésére, akik nagyobb fajsúlyt jelentettek egy herceg előtt, mint egy kis telepés közösség lelkipásztora. 1814-ben Szántó János Temes vármegyei táblabíró szóbeli ígéretet kapott a földesúrtól arra, hogy református templomot fog építtetni a rittbergiek számára, de ezt szerződésben nem sikerült lefektetni.⁴⁹ Juhász István öcsödi lelkipásztor valószínűleg azért kapcsolódhatott be az érdekérvényesítésbe, mert frankofon emberként kiválóan beszélt franciául, de ő sem tudott komolyabb eredményt elérni.⁵⁰

A lelkipásztori javadalmozással is komolyabb gondok lehettek, mert Kutasi Józsefnek több panaszát is ismerjük. 1810-ben a gyülekezeti tagokkal kapcsolatban semmilyen kifogása nem volt, de díjazását kevésnek tartotta.⁵¹ Elképzelhető, hogy a napóleoni háborúkat követő devalváció is közrejátszott abban, hogy a lelkész fizetését drasztikusan lecsökkentették, mert 1809-ben még 250 forintot, míg 1815-ben 60 forintot kapott egy éves szolgálataért.⁵² Ez a fizetéscsökkentés odavezetett, hogy 1820-ban az esperes segítségét kérte abban, hogy eszközölje ki járandóságának emelését.⁵³ 1816-ban arról panaszkodott, hogy a lelkészlak dűledezőfélben van, gyakorlatilag lakhatatlanná vált.⁵⁴ Mivel a parókiát 1786–1794 körül építhették, nagyon valószínű, hogy gyorsan felépített vályogházról lehetett szó, amelyet a gyülekezet nem tartott karban és 30 év alatt teljesen tönkretette az időjárás. Az egyházközség az őt megillető szavazati jogát sem tudta az egyházmegyei közgyűlésen érvényesíteni, mert 1816-ban nem tudták az utazási költségeket előteremteni arra, hogy eljussanak a Békés vármegyében található Mezőberényben rendezett közgyűlésre.⁵⁵

Ezek szerint az újonnan létrejött egyházközség anyagi helyzete bizonytalan volt, de a pénzügyi források elegendőek voltak ahhoz, hogy a magyar nyelvű egyházközség megszilárdulhasson és német elődjéhez képest ne bomoljon fel.

HITÉLET

Presbiteri jegyzőkönyvek hiányában a hitélettel kapcsolatos ismereteket leginkább az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből lehet megtudni, mert ezekben a prédikátor és a hívek vallásos életével kapcsolatban feltett kérdések és válaszok is szerepelnek.⁵⁶ A tiszántúli egyházkerületben 1762-ben nagyon részletesen szabályozták, hogyan kell a lelkipásztor és a gyülekezeti tagok vallásosságát ellenőrizni, amelyet később is aprólékosan rögzítettek. Így például a Békési Református Egyházmegyében 1787-ben, 1792-ben és 1811-ben is ennek a szellemében készítettek útmutatókat a vizitáció szakszerű lefolytatására. Ezek alapján – többek között – a hívek erkölcsi állapotát (paráznaság, istenkáromlás, templomkerülés, stb.), és a lelkipásztor szolgálatát (magánélete, prédikációinak tartalma, stb.) is ellenőrizni kellett.⁵⁷

Első látásra meglepőnek tűnik, hogy az 1787–1821 között vezetett egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a Bánátban található gyülekezetek esetében egyszer sem jegyezték fel a hitéletre vonatkozó adatokat. Amint fentebb már említettem, egyedül 1814-ben és 1816-ban készült alaposabb jegyzőkönyv, de ezek is csak a gyülekezetek nagyságát tartalmazták. A többi esetben csak a vizitáció megtörtént voltát rögzítették. A kézírásokból megállapítható, hogy utólag írták be ezeket az adatokat a protokollum megfelelő részébe.⁵⁸ A Bánátban az egyházlátogatásokat sosem az esperes vezette, hanem legtöbbször Szántó János Temes vármegyei táblabíró és valamelyik környékbeli lelkész.⁵⁹ Vajon tényleg nem törődtek az új gyülekezetek vallásosságával?

Szerintem nem erről van szó, hanem arról, hogy nehéz volt ekkora kiterjedésű területet megfelelően igazgatni. Az egyházlátogató bizottság a Körösök mentén egy napi járás távolságban mindig talált egy református gyülekezetet, ahol a szállást és étkezést is meg lehetett oldani. A Bánátban nemcsak messzebb estek egymástól a református falvak, hanem fogadó is jóval ritkábban volt, ráadásul ezen a területen a rablótámadások mindennaposak voltak.⁶⁰ Sokkal ésszerűbb volt olyan világi személyre bízni a vizitáció vezetését, aki szükség esetén karhatalmi segítséget is igénybe tudott venni, és a környéket is jól ismerte. Szántó János egészen biztosan megfelelt ezeknek az elvárásoknak. Figyelembe kell azt is vennünk, hogy még a kálvinista értelmiség sem tudta pontosan hol helyezkednek el ezek az új falvak, hiszen Nánási Fodor Gerzson nagykörösi tanár 1824-ben semmilyen térképen nem találta meg Lieblinget.⁶¹ Mégis amennyire az egyházmegye erejéből tellett, igyekeztek minél jobban kézben tartani a bánáti ügyeket. Annak ellenére, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvben nagyon kevés adatot vezettek be a vizitációról, maradtak fenn olyan lelkészi jelentések, amelyek több oldalon keresztül taglalják a Bánátban tapasztaltakat. Ilyen volt Lendvai János 1807-ben készült jelentése,⁶² és Vörös István 1814-ben írt beszámolója.⁶³

Kutatásaim során három olyan ügyet találtam, amelyek összefüggésbe hozhatóak a rittbergi gyülekezet hitéletével kapcsolatban. Egyik eset sem a vizitációs beszámolóban maradt fenn, de elemzésük sok tanulsággal szolgálhat. Az első paráznsággal kapcsolatos: 1820-ban Kutasi József helybeli lelképásztor az esperestől kért segítséget, mert néhány férfi házasságon kívül ejtett teherbe nőket, de bűnbánat tartásra nem voltak hajlandóak, sőt azt követelték, hogy penitencia nélkül járulhassanak úrvacsorát venni: *„Itt Rittberg körül vagynak töllünk különböző vallásu férfiak, kik Reformata Fejér személyeket magok mellé véven, teréhbe [sic!] ejtenek; s a Királyi parantsolathoz ragaszkodván azt kívánnyák, hogy az Ekla követésére ne kényszeríttessenek, még is az Ur asztalához botsattassanak, holott gonosz életek, az egész gyülekezet előtt nyilván van. Az ilyeneket hozzá botsáthatom é az Úr asztalához az gyülekezet botránkozására: méltóztasson Nagy Tiszteletű Senior Uram alázatosan instálom, ebben a dologban bölts Tanáttsával értetni”*.⁶⁴

A helyzet tisztánlátása érdekében, tudnunk kell azt, hogy II. József radikálisan korlátozta az egyházfegyelmi vétségek elkövetése miatt kiszabható büntetések mértékét, amelynek keretében a testi fenyítésre való ítélet teljes mértékben kikerült az egyház kezéből, és a nyilvános (templomban tartott) bűnbocsánat helyett, a magánbűnbocsánatot (parókián tartott) vezette be. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy paráznaság vétsége miatt csak akkor ítéltetett el a presbitérium valakit, ha az önként vállalta a büntetést.⁶⁵ Ráadásul a Bánátban nehéz volt az írott törvényeknek érvényt szerezni, amelyre jó példa, hogy 1810-ben Debelliácson a tanító nem volt hajlandó betartani a lelkész által előtte felolvasott egyházi törvényeket.⁶⁶ Úgy tűnik, itt mégsem arról van szó, hogy az erkölcsi szabályokat nem tudta a lelkész ellenőrizni, mert írásos adatok bizonyítják, hogy 1806-tól kezdve egészen az 1820-as évek végéig évente két-három alkalommal megbüntettek házasságtörőket, tolvajokat és istenkáromlókat. Sokkal inkább arról lehet itt szó, hogy 1820-ban egy olyan csoportot próbált meg a prédikátor felelősségre vonni, akik anyagilag vagy szellemileg elég erősek voltak ahhoz, hogy szembe merjenek szállni a falu vallási vezetőjével. (Az is elképzelhető, hogy nem is reformátusok voltak, mert a levél szerint „töllünk különböző vallásuak” voltak, ezért a lelkész nem is ítélezhetett felettük.) Nem tudjuk, végül sikerült-e a rendbontókat megzabolázni, de az biztos, hogy 1819 és 1822 között csak nőket vontak felelősségre paráznaság miatt.⁶⁷

A második eset templomkerüléssel kapcsolatos. Kutasi József 1814-ben arról panaszkodott az esperesnek, hogy a lakosság elhanyagolja az istentiszteleteken való megjelenést, rossz idő esetén napokig feléje se néznek az imaháznak: „A Közönséges Isteni tiszteletet nem gyakorolják, noha minden nap kétszer harangoztatok, m. a, mihelyst egy kevés sár vagy on egész héten sem jelenik meg senki isteni tiszteletre a Templomba”.⁶⁸

Véleményem szerint ez nem lehetett annyira általános jelenség, mert az a két részletes beszámoló (1807, 1814), amelyek a végvári egyházak vizitációja során készültek, az állapotokról nem ilyen képet festenek. 1807-ben Lendvai János szerint Rittbergen „semmi baj nints”.⁶⁹ Vörös viszont arról tudósított, hogy néhány helybeli lakos úgy összeveszett a prédikátorral, hogy nem hajlandóak templomba járni.⁷⁰ Ezek szerint nem a vallási közöny miatt nem jártak néhányan istentiszteletre, hanem személyes konfliktusok miatt. Valószínűnek tartom, hogy az Alföldön található gyülekezetek hitéletéhez képest a Bánátban lazábbak lehettek az erkölcsök, de ez nem jelentette azt, hogy tömegesen elfordultak volna az egyháztól.

A harmadik eset a lelképásztor fegyelmi vétségével kapcsolatos. A korabeli egyházlátogatási szabályok szerint a vizitáció során meg kellett kérdezni a gyülekezeti tagokat, mi a véleményük a lelkészük tevékenységéről, erkölcséről. Ha valamilyen kifogás felmerült, akkor azt vagy helyben megpróbálták elintézni, vagy felsőbb egyházi hatóságok elé továbbították az ügyet. A híveknek joguk volt arra is, hogy az egyházlátogatáson kívül máskor is forduljanak beadványokkal az espereshez, amelyben a lelkészük működését is kifogásolhatták.⁷¹ Rittberg esetében egy olyan ügy anyaga

került elő, amelyben 1804-ben Boros István lelkészt azzal vádolták, hogy Temesváron román pópának öltözve járkált. Az eset valószínűleg egy feljelentés során került egészen az egyházkerület elé, de maga a feljelentés elkallódott, csak Boros védekezése maradt fenn, amelyben felháborodott hangon alaptalannak mondta a vádak.⁷²

Ma már nehéz lenne eldönteni, mennyire voltak igazak a vádak, mégis elég valószínűtlennek tűnik, hogy egy református lelkész az 1800-as évek elején pópának öltözzön be, és egy többségében németek által lakott nagyváros utcáin sétálgasson. Valószínűbbnek tűnik az a magyarázat, hogy a lelképásztor és a gyülekezet között bizonyos ellentétek voltak, és igyekeztek egymást lejáratni a felsőbb egyházi vezetés előtt.

ÖSSZEGZÉS

Bízom abban, hogy újabb források tovább fogják árnyalni a rittbergi református egyház keletkezésének körülményeit, de most foglaljuk össze, mit tudtunk meg a rendelkezésünkre álló dokumentumokból!

1794-ben Rittbergen nem előzmények nélkül jött létre a református egyház, mert néhány évvel korábban már a faluban német ajkú kálvinisták saját lelképásztorot tartottak. Az újonnan érkezett magyar telepesek több mint egy évtizedig a Lieblingbe áttelepült német lakosságot leányegyházköziségként irányították. Ez a kapcsolat sok feszültségtől volt terhes, amelyet 1806-ban a két gyülekezet szétválásával sikerült megoldani. A gyülekezet építésében súlyos válságot hozott az 1810-es évek közepe, amikor a lakosság elkezdett elvándorolni, de ezt 1820-ra sikerült megfékezni. A rittbergi egyház nehéz anyagi helyzetben volt, még a parókiát sem tudta megfelelően karban tartani, és a szilárd falazatú templom megépítésére tett kísérleteik a vizsgált időszakban kudarcba fulladtak. A hitélettel kapcsolatban nagyon szórványosak az adataink, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy az alapítást követő néhány évtizedben sokkal lazább volt az egyház erkölcsi élete, mint az ország más területein.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- ² Szmida Lajos – Nikolényi István: *Temes vármegyei Végvár (Rittberg) nagyközség multja és jelene*. Temesvár, 1901. (A továbbiakban: Szmida – Nikolényi, 1901.)
- ³ Kollega Tarsoly István: *II. József német telepesei*. PhD dolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2011. (A továbbiakban: Kollega, 2011.) 102. Vö.: Kollega Tarsoly István: *Német bevándorlók II. József korában*. Történeti Demográfiai Füzetek, 12. évf. (1993) 33–55.
- ⁴ Fata Márta: *Migration im kameralistischen Staat Josephs II.: Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen, Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790*. Münster, 2014. 329–330.
- ⁵ Kókai Sándor: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918)*. Nyíregyháza, 2010. (A továbbiakban: Kókai, 2010.) 92–96.; Kovách Géza: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*. Szeged, 1998. (A továbbiakban: Kovách, 1998.) 340.
- ⁶ Kis Bálint: *A Békési-Bánáti Református Egyházmegye története*. Békéscsaba – Szeged, 1992. (A továbbiakban: Kis, 1992.) 89–90., 240., 250., 260.; Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története*

- 1920–1942. Nagyvárad, 1999. 117.; Molnár János: *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története 1944–1989*. Nagyvárad, 2001.; Szekernyés János: *A magyarság emlékjelei a Bánságban*. Temesvár, 2013. (A továbbiakban: Szekernyés, 2013.) 684–691.
- ⁷ Barcsa János: *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület története*. Debrecen, 1908. (A továbbiakban: Barcsa, 1908.) 2. köt. 322–323.; Neumann, Victor: *Multicultural Identities in a Europa of Regions. The Case of Banat*. Budapest, 1996.
- ⁸ Szmida – Nikolényi, 1901. 45.
- ⁹ Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (A továbbiakban: TtREL) I.29.h.1. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.
- ¹⁰ Molnár Ambrus: *A tiszántúli református falusi társadalom forrásairól*. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás, módszertan. Konferencia, Gyula, 1987. augusztus 27–28. Gyula, 1989.* (A továbbiakban: Molnár, 1989.) 328–333.
- ¹¹ Végvári Református Egyházközség Levéltára (A továbbiakban: VREL) a.3. Halotti anyakönyv 1794–1837; Házassági anyakönyv 1816–1837; Körendeletek 1811–1837.
- ¹² VREL a.1. Keresztelési (1794–1832) és házassági anyakönyv (1794–1815); Omniárium 1796–1846.
- ¹³ Barcsa, 1908. 2. köt. 86.; Milleker, F.: *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764–1873*. Pančevo, 1925: 77–78., 92–94.
- ¹⁴ Ingrao, Ch. W.: *The Habsburg Monarchy 1618–1815*. Cambridge, 2000. 211.; Kis, 1992. 79–81.; Vocelka, K.: *Enlightenment in the Habsburg Monarchy: History of a Belated and Short-Lived Phenomenon*. In: Ole Peter – Roy Porter (ed.): *Tolerance in Enlightenment Europe*. Cambridge, 2000. 202.
- ¹⁵ Kis, 1992. 85–91.
- ¹⁶ Kókai, 2010. 55–69.
- ¹⁷ Kollega, 2011. 106.
- ¹⁸ Barcsa, 1908. 2. köt. 90.
- ¹⁹ Uo. 226., 231., 283., 322–323.
- ²⁰ Kovách, 1998. 343.; TtREL I.29.c.15. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Elegyesek (lelkési naplók) 1820–1916. Frantzfeldi conscriptio c(irca) a(anno) 1816., valamint Debelliátsról, Rittbergről M(agyar) Ittebéről Frantzfeldről visitationalis relatio de a(nno) 1816. T(iszteletes) assessor Kis Bálint úr által
- ²¹ TtREL I.29.c.12. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Elmozdított tanítók, kitiltott tanulók 1794–1905; Egyháztörténet, krónikai feljegyzések 1761–1889. Barkó Mihály csejti rektor és jegyző levele Juhász István esperesnek, Csejt, 1819. július 1. Kovách Géza kézikönyve sem Csejt, sem Szintár nevű települést nem ismer a Bánátban. Vö.: Kovách, 1998. 319–351.
- ²² Szekernyés, 2013. 202.; Barcsa, 1908. 2. köt. 322–323.
- ²³ Barcsa, 1908. 2. köt. 231.; Glas, Balthasar: *Geschichte der deutschen Kolonistengemeinde Liebling 1786–1936 zum 150-jährigen Gründungsjubiläum*. Timisoara, 1937. (A továbbiakban: Glas, 1937.) 39.; Erk, Heinrich-Schäfer, Hans (hrsg.): *Schun vun weidm hot mr die Kerich gsieh. Festschrift zur 200-Jahrfeier der Banater Geimende Liebling*. Willstätt-Legelshurst, 1986. 17.
- ²⁴ Szekernyés, 2013. 264–266.; Csete-Szemesi István: *A debeljátsai (torontálvásárhelyi) református egyház gyökerei, 200 éves múltja és jelene*. Budapest, 1994. (A továbbiakban: Csete-Szemesi, 1994.) 41–43.; Bakator Judit – Mészárosné Bába Lúcia: *Hosszú a jegenyesor. Debelyácsa monográfiája*. Debelyácsa, 2003. 38, 175.
- ²⁵ TtREL I.29.i.33. A-XIXb.2. 1795. A debellatsi ref. ekklesiának 1795diki vagyis felállásakor állapotja. Vö.: Csete-Szemesi, 1994. 41–43.
- ²⁶ Barcsa, 1908. 2. köt. 322–323.; Szekernyés, 2013. 684–691.; Szmida – Nikolényi, 1901. 1–2., 52.; Kókai, 2010. 92–96. Szántó János Temes vármegyei táblabíró egyik levelében számolt be arról, hogy a herceg evangélikus és katolikus családokat is telepített Végvárra, de nem áll szándékában a református többség visszaszorítása. TtREL I.29.i.199. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Szántó János levele Kiss András esperesnek, Temesvár, 1814. február 19.
- ²⁷ TtREL I.29.c.14. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Esperesi hivatal, teendő, jogkör 1787–1884; Egyházmegyei gondnoki hivatal 1793–1883. Domokos Lőrinc levele Szentmiklósi Sebők Sámuel alesperesnek, 1793. június 15.

- ²⁸ TtREL I.1.b.32.541. nr. 11. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Szentmiklósi Sebők Sámuel esperes és Kiss András hódmezővásárhelyi prédikátor jelentése a rittbergi ergház látogatásáról, 1794. május 17–18.
- ²⁹ Glas, 1937. 39.
- ³⁰ TtREL I.1.b.44.849. nr. 5. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Boros István jelentése a rittbergi kivizsgálásról, Rittberg, 1805. március 7.
- ³¹ TtREL I.1.b.38.689. nr. 1. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Boros István, rittbergi prédikátor jelenti az esperesnek a lutheránusokkal való elégedetlenséget, Rittberg, 1798. január 17. TtREL I.1.b.44.849. nr. 1. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Boros István rittbergi prédikátor a Lieblingben történekről, Rittberg, 1804., július 4. TtREL I.29.a.2. Egyházmegyei közgyűlés Vésztő, 1798. február 21–22.
- ³² Kis Bálint szerint Bern kantonból, az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve alapján Bazel kantonból érkezett Gysin. Kis, 1992. 152. TtREL I.29.a.2. Egyházmegyei közgyűlés, Békés, 1806. április 10.
- ³³ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1816. december 12.
- ³⁴ TtREL I.29.c.13. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Egyházmegyei szervezet, tisztikar, ügyrend 1791–1893 I; Egyházmegyei gyűlés 1787–1861. Lendvai János levele Kúthi Ádám esperesnek, Hódmezővásárhely, 1807. október 8.
- ³⁵ TtREL I.29.h.1. Egyházlátogatás Hódmezővásárhelyen 1798. október 26.
- ³⁶ TtREL I.29.h.1. Egyházlátogatás Rittbergen 1814 és 1816. Sajnos nagyon ritkán tartottak a bánáti gyülekezetekben vizitációt, miközben a többi településen 1787-től kezdve évente személyesen megfordult az esperes.
- ³⁷ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József rittbergi lelkész levele Kiss András esperesnek, Rittberg, 1816. január 8. valamint Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1816. február 20.
- ³⁸ TtREL I.29.o.1. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Igazgatási iratokhoz segédletek 1816–1948. Esperesi napló 1816–1862. 1816. december 12.
- ³⁹ TtREL I.29.o.1. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Igazgatási iratokhoz segédletek 1816–1948. Esperesi napló 1816–1862. 1817. április 4.
- ⁴⁰ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. A rittbergi gyülekezet igazolása Kutasi József lelkészi munkájáról, 1816. január 8.
- ⁴¹ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1820. május 26.
- ⁴² Szekernyész, 2013. 684–691.; Szmida – Nikolényi, 1901. 5.
- ⁴³ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József levele Kiss András esperesnek, Rittberg, 1814. január 12.
- ⁴⁴ Barcsa, 1908. 2. köt. 322–323.; Szmida – Nikolényi, 1901. 3.; TtREL I.1.b.38.704. nr. 1. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. A rittbergi és a lieblingi prédikátor fizetéséről, Buda, 1798. január 16.
- ⁴⁵ VREL d.1. Igazgatási iratok. Szerződés a kamara és Rittberg telepesei között, 1795. július 5. Másolat; Szerződés a kamara és Rittberg lakosai között, 1799. július 23. Másolat.; Szerződés a kamara és Rittberg lakosai között, 1800. június 6. Másolat.
- ⁴⁶ Szmida – Nikolényi, 1901. 1–2., 52.
- ⁴⁷ Kállay István: *A magyarországi nagybirtok kormányzása 1711–1848. Budapest*, 1980. 103–104.
- ⁴⁸ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1818. június 24.
- ⁴⁹ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Szántó János levele Kiss András esperesnek, Temesvár, 1814. február 19.
- ⁵⁰ Kósa László: *A gyula református egyház története*. Gyula, 2008. 272–273.; TtREL I.1.b.53.1104. nr. 1. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Juhász István levele Luis Victor Meriadec de Rohan Guemeni hercegnek, Öcsöd, 1814. április 14.

- ⁵¹ TtREL I.1.b.50.1003. nr. 9. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Békési egyházmegye végzései több ügyben, Vésztő, 1810. június 21.
- ⁵² VREL a.1. Keresztelési (1794–1832) és házassági anyakönyv (1794–1815); Omniárium 1796–1846.
- ⁵³ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1820. május 26.
- ⁵⁴ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1816. december 12.
- ⁵⁵ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Rittbergi református egyház levele Kiss András esperesnek, Rittberg, 1816. február 26.
- ⁵⁶ Tóth Krisztina: *Katolikus és protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyvek*. Levéltári Szemle, 57. évf. (2007) 3. sz. 56.
- ⁵⁷ Kis, 1992. 156.; Tóth Endre: *A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből*. Debrecen, 1964. (A továbbiakban: Tóth, 1964.) 29.; TtREL I.29.c.13. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Egyházmegyei szervezet, tiszttakar, ügyrend 1791–1893 1; Egyházmegyei gyűlés 1787–1861. Az esperesi visitációális ideához tartozó jegyzések A(nno) 1787. TtREL I.29.f.3. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Felsőbb hatósági körlevelek 1606–1948. Püspöktől érkezett körlevelek, levelek 1766–1878. Hunyadi Ferenc levele az esperesnek, Debrecen, 1792. augusztus 20.
- ⁵⁸ TtREL I.29.h.1. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.
- ⁵⁹ Vö.: TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1819. szeptember 20.
- ⁶⁰ TtREL I.1.b.50.1003. nr. 14. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Gyarmati Ferenc jelentése a püspöknek a Légárdi úgyról, Szentés, 1810. december 28.
- ⁶¹ TtREL I.29.i.108. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Liebling 1794–1803. Nánási Fodor Gerzson levele Juhász István esperesnek, Nagykőrös, 1814. július 9.
- ⁶² TtREL I.29.c.13. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Egyházmegyei szervezet, tiszttakar, ügyrend 1791–1893 1; Egyházmegyei gyűlés 1787–1861. Lendvai János levele Kúthi Ádám esperesnek, Hódmezővásárhely, 1807. október 8.
- ⁶³ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Vörös István levele a szueprintendensnek (másolat), Rittberg, 1814. január 17.
- ⁶⁴ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1820. május 26.
- ⁶⁵ Szigeti Jenő: *A református egyházfegyelem gyakorlásának válsága a XVIII. és XIX. század fordulóján*. In: Horváth Emőke (szerk.): *Bűn, bűnhődés, büntetés*. Budapest, 2011. 70–80.; Illyés Endre: *Egyházfegyelem a magyar református egyházban*. Debrecen, 1941. 148–152.
- ⁶⁶ TtREL I.1.b.50.1003. nr. 1. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Víg János debelliácsi prédikátor panasza Légárdi Márton ellen, Debelliács, 1810. január 29.
- ⁶⁷ VREL a.1. Keresztelési (1794–1832) és házassági anyakönyv (1794–1815); Omniárium 1796–1846.
- ⁶⁸ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Kutasi József levele az esperesnek, Rittberg, 1814. január 12. (másolat).
- ⁶⁹ TtREL I.29.c.13. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Egyházmegyei szervezet, tiszttakar, ügyrend 1791–1893; Egyházmegyei gyűlés 1787–1861. Lendvai János levele Kúthi Ádám esperesnek, Hódmezővásárhely, 1807. október 8.
- ⁷⁰ TtREL I.29.i.199. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883. Vörös István levele a szueprintendensnek (másolat), Rittberg, 1814. január 17.
- ⁷¹ Molnár, 1989. 328–333.; Tóth, 1964. 29.
- ⁷² TtREL I.1.b.44.849. nr. 1. Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Boros István rittbergi prédikátor a Lieblingben történekről, Rittberg, 1804. július 4.

MAGYARKANIZSA RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROSSÁ VÁLÁSÁNAK FŐBB MOMENTUMAI

FEJŐS SÁNDOR

ABSTRACT

With all its contradictions, the Dualist era can be considered one of the most prosperous periods in the history of Magyarkanizsa. Following the Austro–Hungarian Compromise (1867) Magyarkanizsa’s economy experienced an upswing. In 1870 the municipality purchased its pastures and public spaces from the state in a compensation treaty. Renting out the lands bought from the crown meant a significant source of income for Ókanizsa due to the ever-increasing numbers of livestock. Article XVIII 1871 Act establishes the administrative and organizational framework for the municipality. In accordance with the municipality act, Ókanizsa qualified as a large-municipality and could elect leaders, judges, notaries, public trustees, treasurers, doctors. The law, documenting significant advances in administration, provided interoperability between the different municipality types, due to the fact that the decision fell solely under the jurisdiction of the Minister of Internal Affairs. The status of a town with an organized council could only be modified to legislative authority by passing a law. After changing its name from Ókanizsa to Magyarkanizsa in 1904, the municipality took this opportunity and achieved the status of „city with organized council” in 1908.

BEVEZETÉS

A dualista állam rendszerében az 1870. és az 1886. évi törvények értelmében a középszintű igazgatás szervei a törvényhatóságok (a vármegyék és a törvényhatóságú városok) voltak.¹ A vármegye legfontosabb szerve a törvényhatósági bizottság volt, amely egyrészt virilisekből (a legtöbb adót fizetőkből), másrészt választott tagokból állt. A költségvetés megszavazása, a tisztviselők megválasztása, szabályrendeletek alkotása tartozott a legjelentősebb feladatai közé. A közgyűlés elnökeként a főispán gyakorolta a legfőbb hatalmat. A kormány érdekeit védte a vármegye működésének ellenőrző funkcióját betöltve. A törvényhatóság első tisztviselője az alispán volt, aki a vármegye közigazgatását irányította, a főjegyző, a tiszti főügyész, valamint az árvaszéki elnök segítette a munkáját. A megye külső tisztviselőjeként a főszolgabíró, míg a megyénél kisebb közigazgatási egységben, a járásban a szolgabíró tevékenykedett. A vármegye másik meghatározó szervét, a közigazgatási bizottságot 1876-ban, Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején hozták létre. Tagjai (főispán, adófelügyelő, főépítész, tanfelügyelő, alispán, főjegyző, főügyész stb.) koordinációs szerepet töltek be, a szakigazgatási ágazatok között. A közigazgatási bizottság végrehajtotta a törvényhatósági bizottság által alkotott rendeleteket, határozatokat.²

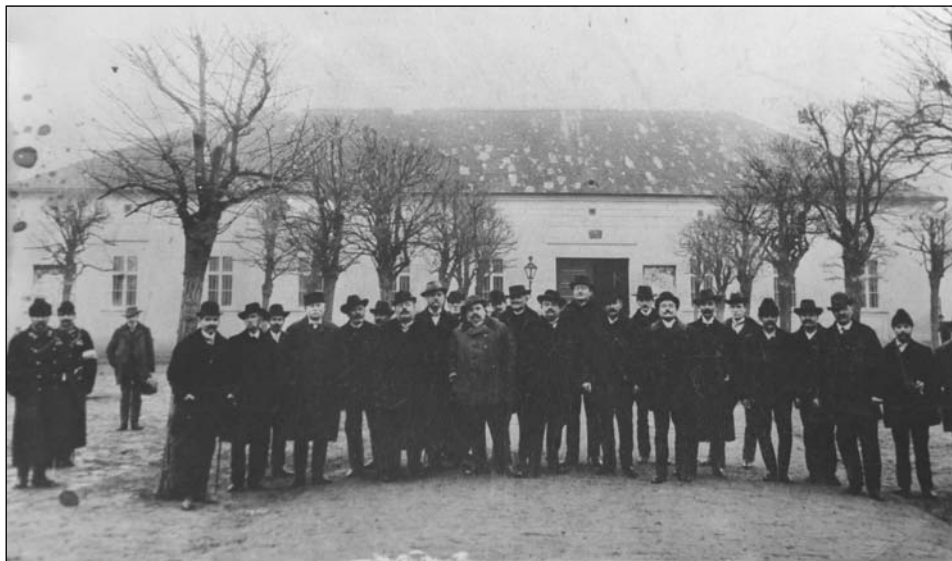
A törvényhatósági törvény (1870: XLII. tc.)³ elfogadását követően tovább folytatódott az önkormányzatok újjászervezése. A községi törvény (1871: XVIII. tc.) értelmében a községeket három csoportba sorolták: rendezett tanácsú községek (városok), nagyközségek, illetve kisközségek. Mindhárom esetben (felerészben választott, felerészben virilis) helyi lakosok voltak a képviselő-testület tagjai, amelyet a rendezett tanácsú városok kapcsán városi tanácsnak neveztek. A kis- és a nagyközségek képviselő-testülete, illetve a városi tanács végrehajtó szerve az előljárárság volt. Ennek következtében a kisközségben bírót, helyettes bírót, két tanácsnokot, körjegyzőt, míg a nagyközségben – a bíró és a helyettese mellett – négy tanácsnokot, közgyámot, pénztárnokot, községi orvost, valamint saját jegyzőt jelöltek ki. Ezzel szemben a rendezett tanácsú városok jóval nagyobb hivatali apparátust igényeltek. A polgármesteren kívül főjegyzőt, fizetési jegyzőket, főügyészt, fizetési ügyészeket, számvevőt, ellenőrt, rendőrkapitányt, tanácsnokokat, közgyámot, orvost, mérnököt, levéltárnokot választottak. A község a törvény korlátai között a belügyeiben saját maga dönthetett, szabályrendeletet (statútumot) fogadhatott el.⁴ A saját vagyona felett rendelkezett, a törvényhatóság jóváhagyásával községi adót vehetett ki, kölcsönt vehetett fel, sőt a községi iskola, tűzrendészet, közrendészet, szegényügy irányítása is a hatáskörébe tartozott.⁵ A rendezett tanácsú város feladatköre jóval differenciáltabb volt, – a kis- és nagyközségek kapcsán említett funkciókon kívül – a piaci, mezei, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi rendőrséget kezelték, az árva- és gyámhatósági jogot egy állandó árvaszéken keresztül gyakorolták, illetve a gazdák és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett ügyekben is eljárak.⁶ A községi

választójog lényegesen eltért mind a törvényhatóságától, mind az országgyűléstől, ugyanis választónak számított minden 20. évét betöltött községi lakos, ha saját vagyona vagy jövedelme után legkevesebb két éve fizetett föld- és házjöveldmi, vagy személyes kereseti adót. Aki kizárólag kereseti adót fizetett, csak abban az esetben választhatott, amennyiben nem állt gazdai hatalom alatt.⁷ A községi képviselő-testületi tagság ügyében hatévenként voksoltak. A kis- és nagyközség előjáróságát három évre, a rendezett tanácsú városét hat évre választották.

A RENDEZETT TANÁCS KÉRDÉSE

Magyarokanizsa története során először az 1848–1849-es szabadságharc idején (1848. október 29.) igényelte a rendezett tanácsú városi státuszt. A kérelmükben a település nevének Ókanizsáról Magyarokanizsára történő megváltoztatását is feltüntették.⁸ 1848. december 27-én az Országos Honvédelmi Bizottmány a mezővárost rendezett tanácsú várossá nyilvánította.⁹ A szabadságharc leverését követően a helység elveszítette a rendezett tanácsú városi címét.

A községi törvény (1870) átjárhatóságot biztosított a különböző településtípusok (nagyközség, rendezett tanácsú város) között, ugyanis a belügyminiszter saját hatáskörében eldönthette a kérdést, nem volt szükséges törvényt módosítani. A rendezett tanácsú városi rang kérdése az 1895. szeptember 3-án megtartott képviselő-testületi gyűlésen, a járásbíróság elnyerése kapcsán került napirendre. A korszakban többször is (1871, 1899) igyekeztek a község vezetői, hogy Ókanizsa járási központtá váljon, azonban kísérleteik sikertelennek bizonyultak. Dr. Király Sándor ügyvéd a jogügyi bizottság tagjaként azzal érvelt, hogy a belügyminisztérium 200 új járásbíróság megalapítását tervezi, így lehetőség nyílik arra, hogy a település régóta dédelgetett álma megvalósuljon.¹⁰ Véleménye szerint ennek alapfeltétele, hogy Ókanizsa közigazgatási központtá alakuljon át, azaz vagy főszolgabírói hivatalt létesítsen, vagy rendezett tanácsú városi rangot szerezzen. Indítványában kiemelte, hogy közgyűlés mondja ki a várossá fejlődés és a járásbíróság iránti igényét. Egy előkészítő bizottság kiküldését javasolta, amely teljhatalommal képviselhetné a községet a fent említett ügyben.¹¹ Ifj. Tóth József képviselő a főszolgabírói hivatal létrehozását tartotta a legfontosabb feladatnak, a rendezett tanácsú városi rangot csak másodlagos kérdésnek tekintette. A felszólalók közül Mihály Sándor községi jegyző ifj. Tóth József ajánlatát támogatta, ugyanakkor Hercz Ede Király Sándor kezdeményezésével értett egyet. Mihály Sándor nagyközségi keretekben gondolkodott, míg a legaktívabb képviselő, Király Sándor átlátta, hogy a várossá alakulás a közigazgatás, a gazdaság és a művelődés terén is növekedési pályára helyezheti Ókanizsát. Az indítvány részletes tárgyalását ugyan a következő tanácskozássra halasztották, de a főszolgabírói hivatal áthelyezését megszavazták.¹²

1. kép: A magyarkanizsai képviselő testület tagjai 1910 előtt
(forrás: Délvidék Kutató Központ Archivuma)

Az 1895. október 13-ai közgyűlésen Király Sándor és 23 társa egy újabb indítványt nyújtott be a rendezett tanács ügyében.¹³ A járásbíróóság létrehozása mellett a következőkkel indokolták a várossá történő előrelépés szükségességét:

1. A község szabad rendelkezési jogának és érdekérvényesítő képességének növekedésével erősödne az önkormányzat. Két, a község életét döntően befolyásoló hatóság, a szolgabíróóság és a megyei árvaszék jogát is a község gyakorolhatná. A községben lehetne intézni a közigazgatás ügyeit, amelyek miatt az előjáróság Zentára vagy Zomborba kénytelen szaladgálni, s ez jelentős kiadást jelent, amit a közpénztárból kell finanszírozni. Emellett a gazdák és cselédek közti vitás ügyeket, rendészeti kihágási bírságokat és az iparügyleteket is helyben lehetne intézni.
2. Nagy előnye „a legszebb alkotmányos polgári jog”, a választási jog kiszélesítése, mert az eddigi 40 helyett, népességarányosan 160 képviselőre lehet bízni a közügyek intézését, kezelésnek ellenőrzését. Mivel csak az választható képviselőnek, aki az országgyűlési képviselőválasztásra is jogosult, „így az is meg van akadályozva, hogy esetlegesen a proletárizmus jusson többségre”.¹⁴ Az országgyűlési képviselők választásánál megkétszereződne a választók száma (700 fő helyett 1500 fő), mivel a vagyoni cenzus tekintetében jóval kedvezőbb a rendezett tanácsú város lakóinak a részvételi lehetősége.¹⁵

Az indítványban hangsúlyt kapott az adminisztráció növekedésével járó többletkiadások kérdése is. Király Sándor rámutatott, hogy Ókanizsa nagyközség felkészült a struktúraváltásra, hiszen az adminisztrációra és a rendőrség működésére szánt (44 ezer forint/év) kiadás nem emelkedne jelentősen, ráadásul a gazdaság és kereskedelem megélénkülése révén bőven finanszírozható. Ifj. Tóth József és Hercz Ede képviselők felszólalásukban az indítvány mielőbbi elfogadását javasolták. Ifj. Mihály Sándor ezzel szemben felhívta a testület figyelmét arra, hogy a hivatali szervezet szaporítása óriási többletköltséget jelentene a település számára. Hozzászólásában kérte, hogy alakítsanak egy szervező bizottságot, amely kivizsgálja az ügyet, mert féltő, hogy a városi keretek között a különféle pótdók jelentős terhet jelentenének a polgárok részére. A közgyűlésen megejtett szavazás eredményeként 4 szótöbbséggel (16:12 arányban) a közgyűlés dr. Király Sándor rendezett tanács felállítását szorgalmazó javaslatát elfogadta, valamint határozatra emelte.¹⁶

Az 1896. május 2-iki községi képviselő-testületi gyűlés alkalmával dr. Király Sándor, a rendezett városi tanácsot előkészítő és szervező bizottság előadójaként előterjesztésében taglalta a testület munkájának eredményét.¹⁷ Ennek fényében a bizottság a rá háruló feladatot sikeresen teljesítette, ugyanis a nagyközség adófizető polgárainak tekintélyes hányada aláírta a városi státust igénylő kérdőívet. Az elöljáróság, miután kiállította a község vagyonegyenlőjét (kb. 2 millió Ft) és költségvetését (270 ezer forint/év jövedelem), világossá vált, hogy a megfelelő anyagi javakkal rendelkezik. A bizottság által gyűjtött adatok igazolták, hogy a község – a stabil anyagi háttér mellett – elegendő szellemi tőkét képes mozgósítani. A településnek már ez idő tájt több mint 16 ezer lakosa volt, kilenc közművelődési egyesület, két takarékpénztár, iskoláiban pedig négy polgári és huszonnyolc elemi osztály működött. A jelentésből megtudhatjuk azt is, hogy a 15 községi hivatalnok (nagy többségük vizsgázott jegyző), 2 orvos, 4 ügyvéd, 1 mérnök, 5 polgári iskolai tanár, 28 elemi iskolai tanító, 50 kereskedő és 258 önálló iparos tevékenykedett Ókanizsán a XIX. század végén.¹⁸ Miután a szervező bizottság a törvényi követelményeknek eleget tett, a képviselő-testület egyhangú határozattal a rendezett városi rang megszerzését javasoló indítványt elfogadta. A döntés értelmében a közgyűlés az általa kijelölt küldöttséget felkérte, hogy a megyei törvényhatósági bizottságnak terjessze be az indítványt, s ha szükséges, a belügyminisztériumban is lobbizzon annak sikere érdekében.¹⁹ Több mint 20 évnyi sikertelen küzdelem után, Magyarkanizsa településformájának átalakítása végső szakaszába lépett. 1906. október 22-én a községi közgyűlés ismét napirendre tűzte a rendezett tanácsú várossá formálódás kérdését. Dr. Király Sándor képviselő sokadik alkalommal nyújtott be indítványt a témával kapcsolatosan. A képviselő-testület tagjai ez esetben is pártolólággal támogatták előterjesztését. Ahhoz azonban, hogy Bács-Bodrog vármegye

törvényhatósági bizottságának jóváhagyását megkapják, az előkészítő bizottságnak újból eleget kellett tennie a törvény által előírt követelményeknek.²⁰ Nem ment zökkenőmentesen az aláírásgyűjtés, amelyre vonatkozóan az 1907-es jegyzőkönyvek iratanyaga szolgál bizonyítékkal: „[...] az előkészítő biztosság egyes tagjai nem hogy segédkeztek volna a rendezett tanácsú átalakulás előkészítésében, de határozottan ellene foglaltak állást a rendezett tanács eszméjének uton utfélen agítálnak a rendezett tanács behozatala ellen, mi a kiküldött előkészítő biztosság hú maradt, tagjainak munkálkodását felette megnehezíti, ezen nehézség dacára a biztosság megkezdte működését, összeállította mind az öt kerületben az adófizetők névsorát, elkészítette az aláírásokhoz szükséges nyomtatványokat, s megkezdte az aláírásokat a városban, annak teljes befejeztével folytatni fogja a külsőségekben”.²¹ Miután a biztosság újfent sikeres munkát végzett – eleget téve a törvény által megszabott kritériumoknak –, a képviselő-testület a vármegyei törvényhatósági bizottságnál, illetve a belügyminisztériumban a városi státusz megszerzését kérvényezte.²² Természetesen a közgyűlés, mielőtt az ügyben kimondta véghatározatát, az 1908. évre vonatkozó költségvetési előirányzatot is jóváhagyta. A fő számok rávilágítanak arra, hogy a község akkori anyagi helyzete stabilnak tekinthető, ugyanis az 553 686 korona bevétellel szemben mutatkozó 494 364 korona kiadás levonásával keletkező 59 322 korona pénztári maradvány is erre utal.²³

Az 1908-as esztendő mérföldkőnek számít Magyarkanizsa történetében, hiszen Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának Zomborban, 1908. március 31-én megtartott közgyűlésén elfogadták ifj. gróf Andrássy Gyula belügyminiszter 10010/1908 szám alatt kelt rendeletét: „[...] az 1886 évi XXII tcz. 150. §-a alapján ezennel megengedem, hogy Magyarkanizsa nagyközség rendezett tanácsú várossá alakuljon át, mert Magyarkanizsa nagyközség képviselő testülete 1907 évi augusztus hó 10-én 604 szám alatt hozott határozatával és a felterjesztett adatokkal igazolta, hogy az átalakulását a községi lakosok és birtokosok azon része kívánja, mely a községben fizetett egyenes állami adónak felénél nagyobb részét fizeti, továbbá, mint a bemutatott adatok szerint igazolva van, hogy a község az ezen átalakulás folytán reá nehezebb kötelezettségére pontos teljesítésére, elégséges szellemi és anyagi erővel rendelkezik s úgy mindazon követelményeknek, melyek a rendezett tanácsú várossá alakulás feltétlenül az idézett törvénycikk 151. §-ában megállapítottak – a jelen esetben elég téve van”.²⁴ Magyarkanizsa a története során immár másodjára szerzett rendezett tanácsú városi rangot, amelynek következtében a városra komoly előkészítő, szervező (szabályrendelet megalkotása, választások lebonyolítása) munka várt.

MAGYARKANIZSA RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROS (1908–1914)

Lázás munkába kezdett a magyarkanizsai képviselő-testület az általuk delegált bizottságokkal együtt. Húsz év szervezési munkája arra predesztinálta őket, hogy a várossá alakulás – számos jogi, közigazgatási eljárást igénylő – folyamatát minél inkább meggyorsítsák. A közgyűlés küldöttséget választott, amely a leendő városi testület virilis tagjainak névjegyzékét összeállította.²⁵ A képviselő-testület 1908. június 15-én a bizottság jelentését tudomásul vette, és annak érdemleges elbírálását az 1908. évi június 16-án tartott közgyűlésre tűzte ki, amelynek során a virilisek névjegyzékéről szóló határozatot elfogadta.²⁶ 1908. június 3-án tűzték napirendre Magyarkanizsa rendezett tanácsú város szervezeti szabályrendeletének részletes bemutatását, amelyet végül 1908. június 22-én hagytak jóvá.²⁷ A mintegy százhusz oldalas dokumentum egyebek mellett deklarálta a városi hatóságok (a képviselő-testület, a tanács, a polgármester, az árvaszék, a rendőrkapitány, a városi adóhivatal) teendőit, jogait és kötelezettségeit. A városi képviselők számát az 1886. évi XXII. tc. 32. paragrafusának rendelkezése alapján határozták meg. A törvény értelmében minden 100 lélek után egy képviselőt lehetett jelölni, azzal a kikötéssel, hogy a számuk a kétszáz főt nem haladhatta meg.²⁸ Tekintettel arra, hogy Magyarkanizsa község lakossága az 1900. évi népszámlálás szerint 16 532 lélekből állt,²⁹ így a testületbe 164 rendes tagot delegálhattak. Közülük 82, mint virilis (a legtöbb adót fizető), 82 pedig választás útján kerülhetett be a város vezetésébe. A szabályrendelet II. fejezetének 4. paragrafusa értelmében a százhatvannégy tagon kívül az önkormányzat kötelekébe tartozó előjárósági tagok: a polgármester, a főjegyző, mindegyik tanácsnok, a rendőrkapitány, a főügyész, az árvaszéki ülnök, a házi pénztárnok, a számvevő, a főorvos, két orvos és az állatorvos rendelkezett szavazati joggal. Az önálló hatóságok közül a városi tanácsban a polgármester – mint elnök –, a rendőrkapitány, az összes tanácsnok, a főjegyző, a főügyész és a főorvos kapott helyet. A költségvetés összeállítását, az országos, illetve a községi adók kivetését, nyilvántartását és beszedését a városi tanács legfontosabb feladatai közé sorolták. Ezen kívül gondoskodnia kellett a település ingó és ingatlan vagyonának leltáráról, valamint a város területén levő utcák, utak rendezéséről, az építkezési vonalak kijelöléséről, illetőleg azok engedélyezéséről. Felügyeletet gyakorolt a szegényház ügyeiben, meghatározta a hivatalok elhelyezését, a tisztviselők munkakörét. A IX. fejezet 73. paragrafusa alapján a városi tanács munkáját négy ügyosztály segítette: a közjegyzői, a közigazgatási, az adó és pénzügyi, illetve a gazdasági. A közjegyzői ügyosztály élén a főjegyző állt, míg a többi az illetékes tanácsnokok irányították.³⁰ A közegészségügyi szakhivatal legfőbb funkciójaként a közegészségügyi viszonyok javítása érdekében történő hatósági intézkedések alkalmazását és végrehajtását jelölték meg. A főorvos, az orvosok és a szülésznők feladatait is pontosan körülírták. A szabályrendelet a városi ügyész, a számvevő, a városgazda, a házi pénztárnok, a kertész, a könyvelő, az adópénztárnok, a végrehajtó,

2. kép: A magyararkanizsai főtér a dualizmus korában
(forrás: Délvidék Kutató Központ Archívuma)

valamint az önkormányzat minden egyes tisztviselőjének kötelezettségét külön-külön rendszerezte.³¹ Miután a megye az 1908. július 13-án a 26003/alisp. 1908. szám alatt kelt véghatározatával a virilisek névjegyzékét jóváhagyta, megkezdődhetnek a választások előkészületei. A községi törvény rendelkezése folytán a várost nyolc kerületre osztották, a választásokat pedig 1908. évi augusztus hó 27-én megtartották. 1908. december 28-án, a nagyvendéglő dísztermében bajsai Vojnits István alispán elnöklétével rendezték meg Magyararkanizsa rendezett tanácsú város alakuló közgyűlését, 1908. december 29-én pedig a tisztújító közgyűlést. Az elnöki előterjesztés alapján a képviselő-testület tudomásul vette a választások eredményét.

Ezt követően az elnöklő alispán Magyararkanizsa rendezett tanácsú várost megalakulttá nyilvánította. Felkérte a képviselő-testület tagjait, hogy személyes és politikai érdekeiket félretéve a város felvirágoztatásán fáradozzanak.³² A tisztújító közgyűlés egyik legfontosabb momentuma a polgármester személyének megválasztása volt. Négy érvényes pályázat érkezett be a polgármesteri állásra, de mindenki tudta, hogy verseny dr. Király Sándor és Mihály Sándor között fog eldőlni. „Elnöklő alispán a szavazás befejeztével a közgyűlést ujjal megnyitotta és bemutatta a választás eredményéről felvett, s általa, valamint a bizalmi férfiak által aláírt választási jegyzőkönyvet és lepecsételt szavazatlapokat, amelyek szerint

a következő eredmény állapított meg. Bontatott összesen 154 szavazólap, amelyek közül 3 érvénytelen volt, amennyiben kettő ezen állásra nem jelölt egyénre adatott be, az így érvényes 151 szavazatból Dr. Király Sándor nyert 95 azaz kilencvenötöt, Mihály Sándor 56 azaz ötvenhat szavazatot, amely eredmény alapján elnöklő alispán által kimondatott, hogy: Dr Király Sándor 39 szavazat többséggel Magyarkanizsa rendezett tanácsú város első polgármesterévé megválasztatott, ki is az 1886. évi XXII. tcz. 85. §-ában előírt hivatali esküt a tisztújítószéki közgyűlés szeme előtt nyomban le is tette és a képviselő testület által felhatalmaztatott a költségvetésben megállapított kiadásoknak szabályrendeletben foglalt rendelkezések alapján való utalványozására.³³ A városi rang megszerzésékor létrehozott Kanizsai Újság is beszámolt a választásokról. A cikk írója kiemelte, hogy az egykori magyarkanizsai jegyző, Mihály Sándor (abban az időben Óbecse jegyzője) és Tóth József pártja között zajlott a küzdelem, ami a Tóth József-párti voksolók teljes sikerével zárult. Dr. Király Sándor polgármester mellett megválasztották a városi tisztviselőket is. A főjegyző Laczkovics Károly, az adóügyi tanácsnok Huszágh István, a közigazgatási tanácsnok Mach János, a gazdasági tanácsnok Popovics György, az árvaszéki ülnök Szerdahelyi Károly, a házi pénztárnok Dukai Gy. János, az adópénztárnok Dukai Péter, az ügyész dr. Sóti Imre, a számvevő Acél Aurél, a városgazda Apró József, míg az alkapitány Kelemen István lett. Fratricsevics Jánost, a rendőrfőkapitányt – mivel megyei tisztségnek számított – Bács-Bodrog vármegye főispánja nevezte ki.³⁴ A második alkalommal rendezett tanácsú várossá vált Magyarkanizsa viszonylag rövid időszakát túlnyomórészt a városi rangot demonstráló beruházások (új városháza, a Szent Órangyalok templom kibővítése), kisebb mértékben pedig infrastrukturális fejlesztések (csatornázás, útburkolat lerakása) jellemezték. A közvilágítás modernizálása, a telefonközpont létrehozása, a Törökkanizsát Magyarkanizsával összekötő új híd megépítése, az iparfejlesztés viszont elmaradt. A várossá alakulás után a nagyvendéglő épülete szűknek bizonyult a 164 képviselő, valamint a városi tisztviselők számára. A képviselő-testület úgy döntött, hogy egy a kor igényeinek megfelelő, modern városházát épített. A hosszas viták, diskurzusok³⁵ után, Reiss Zoltán budapesti építész tervei alapján 1911-ben megkezdődtek a munkálatok. A szecessziós stílusú, a város főterét betöltő monumentális épület kivitelezését helyi iparos vállalkozók (Medgyesi István és társai) végezték. Az új városháza épülete 1912 decemberében készült el.³⁶ A földszint jobb oldali részében a rendőrséget helyezték el, rendőrségi laktanyával, zárkakkal, a bejáratától balra pedig a számvevőség, a főorvos és az adóhivatal kapott helyet. Az emeletre került a közgyűlési terem, a tanácsterem és a polgármester irodája. A jobbszárnyra tették az árvaszéket, illetve az anyakönyvi hivatalt, a balszárnyon pedig a főjegyzői ügyosztály és a mérnöki hivatal működött.³⁷

ÖSSZEGZÉS

Az 1908-tól városi rangot szerző Magyarkanizsa hatalmas lehetőség küszöbén állt, amit az idő rövidege, illetőleg a történelem addigi legszörnyűbb és legvéresebb háborúja miatt kiaknázatlanul hagyott. A rendezett tanácsú várossá válásának kezdeti szakaszában (1909) Magyarkanizsa a 109 rendezett tanácsú város közül az előkelő huszonkilencedik helyen állt. A törzsvagyon tekintetében a hatodik, a tiszta vagyon vonatkozásában az ötödik, az évi jövedelme szempontjából a tizennegyedik, ugyanakkor a kiadásai alapján a huszonkettedik pozíciót foglalta el a település.³⁸ Magyarkanizsánál csupán öt város költött többet tanügyre, pedig a településen sem gimnázium, sem felsőfokú intézmény nem működött. Az állami támogatás hiánya szembetűnő volt, ugyanis más városok sem a saját költségvetésükből finanszírozták a tanügy nagy részét, hanem az állam dotálta annak jelentős hányadát.³⁹ A közintézmények, a csatornahálózat, az utak minősége terén is jelentős lemaradást észleltek. Annak ellenére, hogy a járásbíróóság létrehozását rendezett tanácsú városként sem sikerült megalakítani, a figyelemre méltó infrastrukturális fejlesztések megvalósulásának okán kijelenthetjük, hogy a város történetének legprospektívabb korszakát élte a kései, válságjelekkel terhes dualizmus korában.

JEGYZETEK

- ¹ Máthé Gábor: *A polgári államszervezet kiépülése Magyarországon*. www.rubicon.hu/magyar/.../a_polgari_allamszervezet_kiepulese_magyarorszagon. A letöltés ideje: 2017. január 18.
- ² Kozári Mónika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. H. n., 2005. (A továbbiakban: Kozári, 2005.) 201–202., 226–228.
- ³ 1870. évi XLII. törvénycikk/1000 év törvényei. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5448>. A letöltés ideje: 2016. március 11.
- ⁴ 1871. évi XVIII. törvénycikk/1000 év törvényei. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484>. A letöltés ideje: 2016. március 25.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Kozári, 2005. 210.
- ⁸ *Magyarkanizsa 1848–49-ben. Forrásválogatás*. Zenta, 1999. 9–11.
- ⁹ Uo. 11–23.
- ¹⁰ TLZ F.004.23. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1895. szeptember 3. 279. szám
- ¹¹ Uo.
- ¹² Uo.
- ¹³ TLZ F.004.23. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1895. október 13. 324. szám
- ¹⁴ Minden bizonnyal a helyi munkásegyletek tevékenységére céloz. Az ókanizsai szociáldemokrata párt helyi szervezete 1895-ben formálódott. Erre utal az az információ is, hogy Rády Sándor, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt titkára többször járt az észak-bácskai községekben. Ennek némileg ellentmond a szociáldemokrata párt ókanizsai körzetében lezajlott 1901-es választási agitációja, amely során Izrael Jakab és dr. Goldmann Adolf beszédekben a helyi pártszervezet megalakulását emelték ki. A jelentésből kiderül,

hogy Ókanizsán, Kishegyesen (Oromhegyes) és Adorjánon 250-re tehető a szocialisták száma. Ebből ki-következtethető, hogy a századforduló idején nem volt jelentős, tömeges munkásmozgalmi élet a községben, szemben Horgossal, ahol 450 szocialista tevékenykedett. A szocialista eszmékhez főként a társadalom periferiájára szorult rétegek, nincstelen építőipari és mezőgazdasági munkások csatlakoztak. Az 1902-ben megtartott községi választásokon ugyan 4 jelölt is bekerült a képviselő-testületbe (Almási Antal, Bognár Mihály, Csikós György és Nagy Szilveszter), de ezen felül jelentősebb politikai sikereket nem értek el a dualizmus kései szakaszában. Lásd: Urbán János: *Parázföld*. Kanizsa, 1988. 65–66., 70., 74.

¹⁵ TLZ F.004.23. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1895. október 13. 324. szám

¹⁶ Uo.

¹⁷ TLZ F.004.24. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1896. május 2. 171. szám

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ TLZ F.004.34. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1906. október 22. 536. szám

²¹ TLZ F.004.35. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1907. január 24. 27. szám

²² TLZ F.004.36. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1907. II. augusztus 10. 604. szám

²³ TLZ F.004.36. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1907. II. augusztus 10. 603. szám

²⁴ TLZ F.004.37. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1908. április 15. 198. szám

²⁵ TLZ F.004.37. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1908. 174. szám

²⁶ TLZ F.004.37. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1908. 312. szám, 313. szám

²⁷ TLZ F.004.37. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1908. június 3–22. 278. szám

²⁸ 1886. évi XXII. törvénycikk/1000 év törvényei. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6215>. A letöltés ideje: 2016. március 18.

²⁹ *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. I. kötet. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség általános leírása községenként. Első rész. Budapest, 1902. 184.

³⁰ TLZ F.004.37. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1908. június 3–22. 278. szám

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ TLZ F.004.38. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1908. december 29. Tisztújító gyűlés. 2. szám

³⁴ Kanizsai Újság, II. évf. (1909) 1. szám 1. , Uo. II. évf. (1909) 2. sz. 2.

³⁵ Kanizsai Újság, II. évf. (1909) 4. szám 2. Uo. II. évf. (1909) 16. sz. 2. , Kanizsai Újság, IV. évf. (1911) 11. sz. 1.

³⁶ Valkay Zoltán: *Magyarkanizsa építészeteinek rövid története*. Nagykanizsai Honismereti Füzetek, 2011/37. 46–47.

³⁷ Valkay Zoltán: *A magyarkanizsai városháza*. In: Kanizsa kincsei. Magyarkanizsa Község helyi értéktára. (Szerk.: Fejős Sándor – Forró Lajos – Mózes Anita). Szeged, 2014. 92.

³⁸ TLZ F.004.38. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város. Jegyzőkönyv. 1909. 261. szám

³⁹ Uo.

**INTERETNIKUS KONFLIKTUSOK
MAGYARORSZÁGON 1848–1849-BEN**

HERMANN RÓBERT

ABSTRACT

In April 1848, the Hungarian political elite hoped that civil liberties granted in the April Laws and the abolition of serfdom will form a foundation that enables the peoples of Hungary to build the civic Hungary shoulder to shoulder. It was an illusion, but an understandable one. The ideal of the Hungarian liberals who came to power was a civilian nation-state with a single market and monolingual administration. Therefore it is understandable that the nationalities of the country came forward with their own independent claims and the government reacted indignantly.

The study reviews the history and nature of the conflicts between the Hungarians and the four major national movements. According to the findings, the Slovak movement due to its internal religious division and the effect of the abolition of serfdom could not demonstrate such power as the Croatian, Serbian and Romanian ones. Moreover, the Slovaks did not have such an armed base as the Military Frontier in case of Croatians, Serbians and Romanians. In case of the Romanian and Serbian movements, this conflict in many cases was connected with ethnic purging and war against civilian population.

Az 1847–1848. évi utolsó rendi országgyűlés résztvevői 1848 áprilisában, az áprilisi törvények elfogadása és uralkodói szentesítése, valamint a Batthyány-kormány hatalomra lépése után abban reménykedtek, hogy az áprilisi törvényekben az ország lakosságának egészére kiterjesztett polgári szabadságjogok, a népesség kilencven százalékát érintő jobbágyfelszabadítás olyan alapot fog képezni, amelyen Magyarország népei egymással vállvetve építhetik fel a polgári Magyarországot. Illúzió volt ez, de érthető illúzió. A hatalomra került magyar liberálisok ideálja a polgári nemzet-állam volt, egységes piaccal és egyenlő közigazgatással. Ezért hát érthető, hogy amikor 1848 tavaszán az ország nemzetiségei is önálló követelésekkel léptek fel, a kormányzat ingerülten reagált.

A SZLOVÁK MOZGALOM – AZ ELMARADT ETNIKAI KONFLIKTUS

A leggyengébb, s rendőri eszközökkel is kezelhető mozgalomnak a szlovák bizonyult. A jobbágyfelszabadítás a szlovák parasztság többségét kielégítette, a nemesség hungarus-identitása erősebb volt, mint Jozef Miloslav Hurban, L'udevit Štúr és Michal Miloslav Hodža szónoklatainak hatása. A szlovák lakosság tekintélyes részét katolikusok alkották, s a nagyjából evangélikus lelkészek vezette mozgalomnak nem sok esélye volt a vallási identitását a nemzetinél többre tartó szepességi szlovák lakosság között. E mozgalom vezetői május 10–11-i liptószentmiklósi gyűlésükön nemzeti egyenjogúságot, önálló nemzeti gyűlést és arányos országgyűlési képviseletet, s emellett a korábbi földesúri túlkapások orvoslását, a majorsági jobbágyok felszabadítását és a földesúri regálejogok (kocsmáltatás, mészárszék, szeszfőzés) eltörlését követelték. A Batthyány-kormány azonban nemsokára elrendelte e tanácskozás résztvevőinek letartóztatását, s azok kénytelenek voltak külföldre menekülni. Szeptember végén a Szlovák Nemzeti Tanács által osztrák pénzen szervezett légió betört Észak-Magyarországra, de rövidesen kiszorították onnan. Decemberben a Tanács vezetői már a császári-királyi hadsereghez csatlakozva próbálták meg felkelésre bírni a szlovák lakosságot, azonban komolyabb sikert ekkor sem arattak. A szlovák légió létszáma nem haladta meg az ezer főt, ugyanakkor a magyar honvédseregben egyes becslések szerint legalább 20 000 szlovák katona harcolt – igaz, többnyire nem önkéntesként.¹

Ebben a térségben – noha a magyar kormányzatban és a közvéleményben az 1831. évi felvidéki parasztfelkelés miatt voltak ilyen irányú aggodalmak – jelentősebb etnikai összecsapásra a szabadságharc végéig nem került sor. Vannak szórványos említések arról, hogy 1849 februárjában a főleg szlovákok lakta Sáros megye területén a parasztok megtámadtak egyes magyar járőröket, de itt nem annyira etnikai jellegű konfliktusról, sokkal inkább a császárhű (szlovák) parasztságnak az önálló magyar állam autoritását képviselő haderő elleni akciójáról volt szó. A felvidéki magyar kormánybiztosok többsége ugyan panaszkodott a szlovák népesség egy részének

a magyar ügy iránti közönyössége vagy ellenséges magatartása miatt, de ez az ellenséges hozzáállás ritkán alakult át tényleges szembeszállássá. Így például 1849. március közepén a Nyitra megye területén működő Simonyi-szabadcsapatot Velkapola községben a helyiek ugrasztották szét, s a csapat szétszóródott tagjainak többségét is a környékbeli szlovák lakosság fogta el, és adta át a cs. kir. csapatoknak.²

A HORVÁT–MAGYAR KONFLIKTUS³

Sokkal erőteljesebbnek bizonyultak a másik három nemzetiség, a horvát, a szerb és a román mozgalmak. E mozgalmak közös jellemzője volt, hogy – eltérően a szlováktól – igen komoly fegyveres bázissal is rendelkeztek. A XVIII. században az ország déli és keleti végein létrehozott katonai Határőrvidék lakosságát többségében horvátok, szerbek és románok alkották, s az áprilisi törvények után is – kompromisszumos megoldásként – Bécsből kormányozták. E határőrlakosság olyan komoly fegyveres erőt jelentett, amely sikerrel képviselhette e nemzetiségek követeléseit. A határőrezredek vezetői viszont megbízható, az uralkodó és a birodalom egysége iránt elkötelezett személyek voltak, akik kitűnően ki tudták használni e paraszti lakosságnak a „jó császárhoz” fűződő illúzióit.

A három helyett azonban csak két nemzetiségről beszélhetünk, hiszen a horvátokat a magyar országgyűlés is önálló nemzetnek tekintette. A horvát liberálisok lényeges követelése volt Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és a Magyar Tengermellék, illetve a horvát és szlavón határőrvidék Háromegy Királyságként történő egyesítése, valamint a magyar hatóságokkal horvátul történő érintkezés joga. A horvát–magyar nemzeti konfliktus már 1848 előtt is többször eljutott az egyelőre csak megyegyűlésekre korlátozott tettelegességig, s a horvát nemzeti mozgalom újdonsült vezetője, a március 23-án horvát bánná kinevezett báró Josip Jellačić tudta, hogyan terelje az ország közvéleményét a horvát–magyar fegyveres konfliktus elfogadása felé. Jellačić a bécsi udvari körök embere volt, aki elsősorban cs. kir. tisztnek tekintette magát, s csak másodsorban horvát hazafinak. Zágrábba érkezése után megszakított minden kapcsolatot Magyarország és Horvátország között. A jobbágyfelszabadítást saját hatáskörében hirdette ki, s úgy tett, mintha az 1848. áprilisi törvények nem lennének érvényesek. A magyar kormány tárgyalási ajánlataira nem válaszolt, s amikor az uralkodó magyar követelésre felfüggesztette őt báni tisztből, Jellačić az uralkodói kéziratot is félredobta, mondván, hogy az nem lehet őfelsége műve, vagy ha igen, úgy kényszerítették ki tőle. Hiába ajánlotta fel a magyar kormány Horvátország számára a pusztá perszonális uniót, sőt az elszakadást is, Jellačić a Monarchia megmentőjének szerepében tetszelegve ugyanazt követelte, mint Bécs: az önálló magyar pénz-, had- és kereskedelemügyi feladását.

Az államjogi konfliktusból fegyveres összecsapás lett; Jellačić csapatai 1848. szeptember 11-én átlépték a Drávát, és megtámadták a Magyar Királyságot. A horvát

haderőre – főleg a seregbe beosztott népfelkelő alakulatok miatt – maguk a tisztek is sokat panaszkodtak. „A velünk jövő szerezsánok és a felső határvidék mezei osztályai rettentő garázdálkodást visznek véghez. A bán ugyan halált rendelt minden rablásra, de hasztalan, – ők csapatonként hajtják táborunkba a lábasjóságot. Amit meg nem foghatnak, lelővik. A szőlőhegyeket ellepik, és nemcsak leszüretelik, hanem több évekre el is pusztítják” – írta egy horvát tiszt levelében.⁴ Egy korabeli levél megdöbbentő képet fest a Nagykanizsa környéki pusztításokról: „Mi kanizsaiak a bán rabló csoportjainak kezei közt, minekutána ők a magyar honnak azon részét, melyen keresztül vezették táborokat, fegyverrel lett elfoglalását és önuralmazását kijelentették, a legféltelenebb erőszaknak kitéve pusztítottunk vagyonainkban, marháinkban, házaink, pincéink, személyeink kiraboltattunk. Szőlőhegyeink, kukoricatermékeink ellenség módjára felfalatnak annyira, hogy ama csordanépnak két tisztjei, akik alatt ma itt tanyáz mintegy 10 ezeres török határszéli likaner [az 1., likai határőrezred 3. zászlóalja] és más többféle népfaj, sem képesek zabolázni”.⁵ A Kossuth Hirlapja tudósítása szerint a horvátok Nagykanizsán „temérdek károkat tettek, a szobákat, konyhákat, pincéket, kamrákat feltörték s kirabolták, egy kovácsot ki nekik szénát adni vonakodott, agyon löttek, a mezőn a kukoricát tönkre tették, levagdalták, éjjel számosan elmentek a szőlőkbe, s ott a pincéket feltörték, a bort részint kő, faedényekben, börtömlőkben elhordták, részint eleregették, a szőlőhegyet lerombolták. A nagykanizsai kárt legkevesebb 10-12 ezer forintra számíthatni. A rémült nép becsukta házait, boltjait, s úgy nézte sáppudva a házára törő rablókat, de ellenök szólani egynek sem volt bátorsága”.⁶

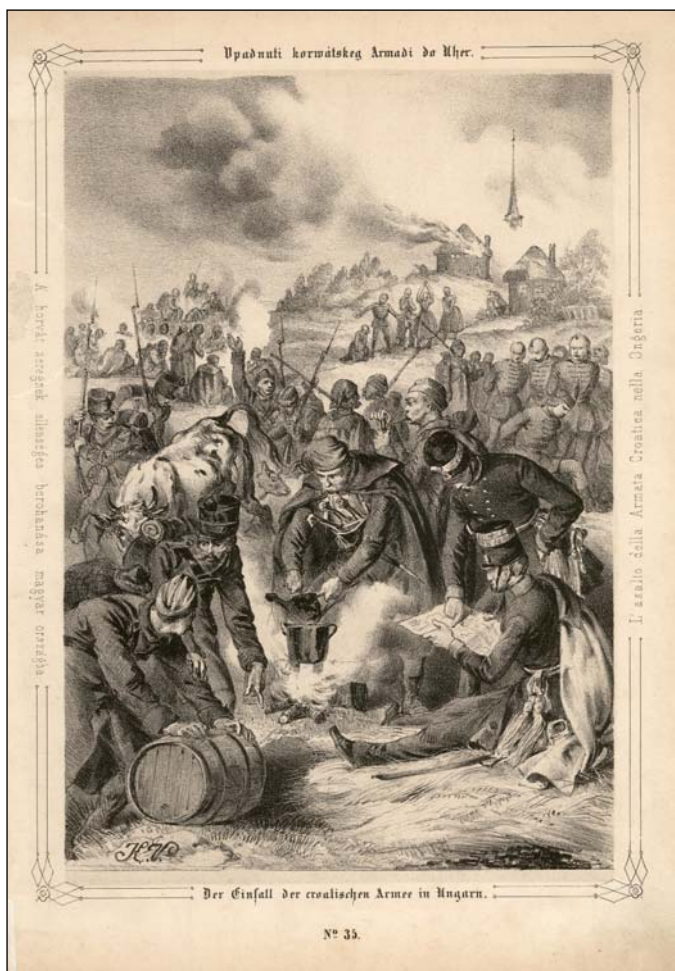
A kihágások – amelyek miatt maguk a horvát hadsereg tisztjei is rendszeresen panaszkodtak – aztán kihívták a lakosság spontán bosszúját. „A sok gazságért aztán a kanizsaiak, ha szőlőkben, mezőn egyet elfogtak, agyoncsapták és rögtön el is ásták. A kis kocsmákban többet agyonvertek. Kiskanizsán túl az erdőben az arra visszafelé menők közül is sokat agyonlöttek – írja Cser József. – Viharos és nehéz napok voltak ezek. Kijutott a rosszból mindenkinek.”⁷ A szeptember 17-ről 18-ára virradó éjszaka nyolc fosztogató horvát katonát vertek agyon a kanizsai szőlőhegyeken.⁸ A Közlöny egyik muraközi tudósítója, Láposy Géza Márton lelkész szeptember 19-i tudósítása szerint Nagykanizsán a „rablók” megadták a károkozás árát, „mert a nép fölkelvén, sötét éjjelen a csoportot megtámadá, és valami 100 illírt agyonvert”.⁹

Nagykanizsa 1848. október 3-i felszabadítását követően, egy fél század horvát határőr (50-70 fő) október 4-én reggel 5 óra tájban visszaérkezett Kiskanizsára. Valószínűleg eltévedtek az éjszaka folyamán, s ezért tértek vissza a településre. Itt a helybeliek megrohanták és lefegyverezték a határőröket, majd – a horvátok korábbi fosztogatásai miatt – többségüket lemészárolták. A Kanizsáról a csatazajra kiindult vasi nemzetőrök már csak az összeütközés után érkeztek Kiskanizsára. Állítólag csak hárman (más forrás szerint négyen) maradtak életben.¹⁰

Ugyanilyen súlyos volt az az atrocitás, amire 1848. október 12-én Kőszegen került sor. Miután a Kuzman Todorović vezérőrnagy vezette horvát hadoszlop október 11-én Kőszeg határán átvonulva, Stájerország területére lépett, az őket üldöző magyar reguláris katonaság, mozgósított nemzetőrség és népfelkelés erői már nem tudták beérni azt. Október 12-én először a Szombathely környéki fölkelő tábor érkezett meg, öt órával Todorović elvonulása után, reggel 6 órakor Kőszegre. A Zichy Hermann őrnagy által útközben összeszedett (más forrás szerint a kőszegi nemzetőrök által behozott) 42 horvát foglyot a kőszegi börtönben helyezték el, azonban „*a dühöngő népek ellentállani nem lehetvén, agyonverettek*”, s egy a foglyok védelmére kelő nemzetőrt is meggyilkoltak, egy másikat pedig félholtra vertek. Az agyonvert foglyokat levetkőztették és kirabolták, majd a városháza udvarán álló, gyolccsal, lepedőkkel, tépéssel és pólyával megrakott szekeret is magukkal vitték, s azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják a várost. A népfelkelők ezután Nagy Károly polgármestert és Preuszler Antal nemzetőr őrnagyot keresték halálra, akik kénytelenek voltak elmenekülni. Rövidesen megérkezett Vidos József nemzetőrökből álló tábora is. Vidos 12 huszár élén, holttesteken keresztül ugratott be a városháza kapuja alá, ahonnan „*a bősziült népet, mely már most az egész várost megsemmisítéssel fenyegette*”, eloszlatta.¹¹ Így az életben maradt 32 fogoly életét sikerült megóvni.¹² A rendet végül is délután 4 órára a beérkező sorkatonaság állította helyre.¹³ Ennek ellenére még másnap is érte támadás a foglyokat, azonban ezúttal csak némi fehérneműjük és pénzük bánta a támadást.¹⁴

A foglyok legyilkolása másutt is általános jelenség volt. Különösen a horvátok által feldúlt falvak lakói és a késve érkező népfelkelők jártak élen ebben. Peresznyén állítólag 30 foglyot öltek meg.¹⁵ Frankó község malmában október 13-án három horvátal végeztek a helyiek.¹⁶ A foglyok elleni indulatok miatt Niczky Sándor Sopron megyei kormánybiztos a behozottakat Fraknó várába vitette. „*A nép ellenek nagyon fel van ingerülve, amit nem csodálok, mert csak a török lehet rosszabb náloknál, minden tekintetben lábbal tapodták az emberi érzetet, s mint vad marhák viselték magokat.*” Nemcsak az ingóságokat vitték el, „*de még az ajtókon a vasrekeszt is kifeszítették, ahol csak idejük volt reá, amely marhát el nem vihettek, agyonlődözték és otthagyták.*” Niczky azonnal megkezdte a károk összeírását, s megkérdezte az OHB-t, ígérhet-e állami segílyt a károsultaknak?¹⁷ Vidos szerint az átvonuló sereg nemcsak rabolt, hanem „*erőszakos nőszeplősítést is követett el, – miért is alig lehet visszatartóztatni a népet, hogy a fegyvertelen foglyokon véres bosszút ne vegyen.*”¹⁸

A cs. kir. hatóságok 1848 decembere után kivizsgálták a történeteket, s 1849. március 20-án Sopronban kivégeztek négy földművest, akik a frankói malomban október 13-án megölték három horvátot.¹⁹ 1850. január 11-én Kőszegen végeztek ki nyolc olyan személyt, akiket azzal vádoltak, hogy 1848. október 12-én részt vettek a kőszegi börtönben őrzött horvát hadifoglyok legyilkolásában.²⁰

1. kép: A horvát hadsereg betörése Magyarországra
(forrás: a szerző tulajdona)

Tekinthető-e mindez etnikai konfliktusnak? Noha az áldozatok mind Kőszegen, mind Kiskanizsán horvátok voltak, az elkövetők pedig magyarok és németek, a történeteket inkább a háborús pszichózis, a (horvát) hadsereg által elkövetett atrocitások által kiváltott spontán bosszúreakció, nem pedig a másik etnikum iránti gyűlölet magyarázza. Egy rablásokat, dúlásokat, erőszakos cselekményeket elkövető haderő egyesével kóborló – vagy kis létszámú csapatokat alkotó – tagjai mindig ki vannak téve a polgári lakosság ilyenén akcióinak, főleg, ha az elkövetők maguk is közvetlen károsultak.

A SZERB–MAGYAR KONFLIKTUS

A kardcsörtetéstől a fegyveres küzdelemig – ki a felelős?

A szerb nemzeti mozgalomnak 1848 tavaszán még több központja volt. A budapesti szerbek képviselői petíciójukban kijelentették, hogy „*elismerik a magyar nemzetiséget és a magyar nyelv diplomáciai méltóságát Magyarországon; de óhajtják, hogy az ő nemzetiségük is elismertessék, valamint nyelvük szabad használata összes ügyekben és tanácskozásaikban törvényileg biztosíttassék*”. Szintén kérték, hogy évenként nemzetgyűlést (kongresszust) tarthassanak, s onnan kívánságaikat egyenesen az uralkodóhoz terjeszthessék fel. A petíció egyes kitételei joggal aggasztották a magyar közvéleményt. Ezért a budapesti szerbek közleményben jelentették ki, hogy nem szándékuk elszakadni Magyarországtól, s a nemzetgyűlés alatt egyházi kongresszusukat értik.²¹

Az újvidéki szerb hitközség március 27-i gyűlésén megjelent Matija Ban, Szerbia fejedelmének és kormányának emisszáriusa. Ban szerint „*másról sem beszéltek Újvidéken, mint Ausztriáról, a nemzetiségről, a horvátok patriotizmusáról, Szerbiáról és a magyarok elleni ellenszenvről. Általánosan hiszik, hogy a szerbek és a horvátok a magyarokkal harcra fognak elegyedni. A népgyűlésen egyhangúlag elhatározták, hogy a pontokba foglalt követeléseiket vériükkel is készek megvédeni*”.²² A gyűlésen elfogadott petíció azonban nem tükrözte ezt a hangulatot. Követelte a szerbek nemzetként történő elismerését és a határőrvidéki feudális viszonyok felszámolását. Ugyanakkor, a magyarokat megnyugtató, kihagyta a petícióból azt a – pestiben szereplő – passzust, hogy kívánságaikat egyenesen az uralkodóhoz terjeszthessék fel. Sőt azt a reményüket fejezték ki, hogy „*dicsőségesen országló fejedelmünk kegyelme és az őszinte hazai kormány és törvényhozó test nagylelkűletei [sic!]*” teljesítik kívánságaikat.²³

A petíciót küldöttség vitte Pozsonyba, a magyar országgyűlés székhelyére. Batthyány Lajos miniszterelnök és István nádor ezen a napon Bécsben volt, a küldöttek tehát Kossuth Lajos kijelölt pénzügyminisztert keresték fel. Kossuth megígérte, hogy kérvényüket az országgyűlésnek be fogja mutatni. Az alsótábla ülésén Kossuth bejelentette a küldöttség érkezését, majd kérte, hogy a követek hallgassák meg az általa hozott petíciót. Ehhez a követek hozzá is járultak. Ezt követően Aleksandar Kostić elmondta: örömmel értesültek arról, hogy kívánságaik egy részét már teljesítették, de fel szeretné olvasni a petíció többi pontjait is azzal a kéréssel, hogy „*méltóztassanak minket testvéri karjaik közé, mint ugyanegy hon fiait fogadni; mi pedig szent ígéretet teszünk, hogy mi szerbek ezentúl csak egyedül Magyarorszáért és csak a magyarokért élni és halni fogunk*”. A beszédet nagy éljenzés fogadta. „*Valódi értelme pedig a szabadságnak az – mondta válaszában Kossuth –, hogy nem kasztokat, nem privilégiumokat, hanem a honnak lakosait összesen ismerve, azok nyelv- és valláskülönbség nélkül részesíttessenek a közszabadság közáldásában.*” Ez az udvarias formula azt jelentette,

hogy a szerbek nem számíthatnak nemzetként való elismerésükre. Ugyanakkor elismerte a nemzetiségek jogát nyelvüknek saját belügyeikben, egyházi életükben való használatára. Kossuth szerint a szerbek kérései kétféleképpen teljesíthetők: egyrészt a szerbekre vonatkozó korábbi, ám eddig figyelembe nem vett törvények életbeléptetésével; másrészt azzal, hogy a kormány figyelembe fogja venni a szerb egyházi gyűlések indítványait, illetve, hogy az összehívandó népképviselői országgyűlés intézkedni fog kívánságaikkal kapcsolatban. A szerbek országgyűlési képviselőjére vonatkozó kívánságról úgy vélte, hogy a népképviselői országgyűlésről alkotott törvény a nyelv- és valláskülönbségre való tekintet nélkül rendezte ezt a kérdést. Kossuth szerint *„e tekintetben már többé Magyarországon panasza senkinek nem lehet, legalább az elvre nézve nem, hanem csak annyiban lehet panasz, ha a felosztás itt vagy amott hiányos”*. Elismerte, hogy a szerbek kérelme a határőrvidékkel kapcsolatban olyan jogos, *„melynek teljesülni kell”*. Utalt azonban a nehézségekre. (A magyar kormány megalakításáról folyó bécsi tárgyalások egyik sarkalatos pontja volt a határőrvidék státusáról folytatott alku. Az udvar ugyanis meg akarta akadályozni, hogy a határőrvidék katonai szervezetén a közeljövőben bármilyen változás történjen. Ezt a kívánságot végül a magyar fél is kénytelen volt elfogadni.) Végül kérte az országgyűlést, hogy a petíciót a fentiek értelmében utasítsa a minisztériumhoz. Ezt követően Kostić megköszönte petíciójuk fogadtatását.²⁴

Másnap a szerb küldöttség tagjai felkeresték Batthyány Lajos miniszterelnököt, aki barátságosan fogadta őket: *„legyenek türelemmel, a szabadság fája a szerbeknek is megtermi gyümölcseit”* – mondta. A küldöttek tisztelegtek a nádornál is. Stratimirović azt kérte, hogy állítsák vissza a szerbek régi privilégiumait, de a nádor csak mosolygott. Hiszen a szentesítés alatt lévő törvények mindenfajta privilégium megszüntetését tartalmazták. A nádor válasza is azonos volt Kossuthéval és Batthyányéval: *„Az Önök gyűlése rövidesen megnyitattik, válasszák ide legkiválóbb egyéneiket és ezen gyűlésen állítsák össze óhajaikat. Legyenek meggyőződve, hogy az országgyűlés ilyen kiváló és nagyszámú nép, mint a szerb, óhajait teljesíteni fogja”*.

A küldöttség ezután még egyszer felkereste Kossuthot. A küldöttek egyike, Jovan Polit elmondta, hogy a szerbek számára sértő a rác elnevezés, mire Kossuth azt mondta: *„tehát uraim, mai naptól fogva Önök szerbeknek neveztetnek”*. Ezt követően Stratimirović megint a szerb nemzetről és jogairól kezdett beszélni. Kossuth közbevágott: *„Magyarországon csak egy nemzet van, a magyar, a többiek csak más nyelven beszélő néptörzsek”*. Ha a szerbeket nemzetnek ismerné el, külön kormányt is követelhetnének maguknak. Erre az egyik küldött megjegyezte, hogy lehet egy nemzetnek több kormánya, mint Németországban, s több nemzetnek egy. Kossuth erre kifejtette, hogy a szerbek autonómiát kaptak vallási és iskolai ügyeikben, nemzeti nyelvük szabad fejlődésére pedig ott van a sajtószabadság és az egyesületi jog. Ezért reméli, hogy őszinte hűséget fognak tanúsítani a haza iránt. Stratimirović erre

kijelentette, hogy „a szerb igenis nemzet, és a maga jogait, ha kell, minden eszközzel meg is tudja védeni”. Ha Pozsonyban megtagadják követeléseik teljesítését, akkor azt másutt fogják keresni. Kossuth erre állítólag így válaszolt: „Ezek egy felségáruló szavai, és itt csak a kard dönthet”. Más forrás szerint így válaszolt: „Akkor a kard fog dönteni közöttünk”. Mire Stratimirović kijelentette: „Nos, kegyelmes uram, ha ön háborút akar, meg is kapja”. Más forrás szerint: „A szerb sohasem volt erre gyáva”.

Kossuth a későbbiekben tagadta, hogy ez az epizód lezajlott volna: „Ez az egész magánértekezlet mese. Soha életemben nem beszéltem Stratimirovićcsal 1865-ig” – írta. Vajon megtörtént-e ez az eset, s ha igen, felelős-e Kossuth a szerb–magyar viszony elmérgesedéséért? A források száma látszólag jelentős, ám megrostálásuk után kevés marad belőlük.²⁵

Az eset általunk ismert első említése 1848. október 29-ről származik. Pavle Popovic, a tomaseváci szerb tábor egyik csapatparancsnoka levélben sorolta fel a szerbek sérelmeit a magyar táborban tartózkodó egykori iskolatársának, Hankovics Györgynek: „Kossuth úr azoknak, akik a szerb nemzetbeli ország lakosainak nevében a petíciókat személyesen előterjesztették, azt válaszolt[a], hogy ha a szerbek nemzetiségüket követelnek és attól el nem állnak, azt a kard fogja eldönteni”. Ez az említés azonban szintén nem szemtanútól származik. Elképzelhető tehát, hogy az egész eset emlegetése csak propagandisztikus okokat, a felelősségnek a magyar félre hátrítását szolgálta.²⁶

Ellene szól ennek az a tény, hogy a pozsonyi eset után öt nappal, április 14-én, a karlócai gyűlésen összegyűlt délvidéki szerbek követeléseik között megjelent az önálló Szerb Vajdaság létrehozásának igénye. Csakhogy egyáltalán nem biztos, hogy ennek a gyűlésnek a határozatait a pozsonyi incidens befolyásolta. Annál is inkább, mert e követelés már a szerb küldöttség pozsonyi útja során tartott határőrvidéki szerb gyűlések egyikén-másikán is megfogalmazódott.

Kételyeinket pedig tovább növeli az a tény, hogy április végén Stratimirović felhívást intézett a szerb lakossághoz az Újvidékre összehívandó újabb nemzeti gyűlésre megválasztandó követekkel kapcsolatban, s ebben – Kossuth április 8-án elmondott szavaihoz hasonlóan – arra szólította fel „drága szerb testvéreit”, hogy a gyűlésre méltó férfiakat válasszanak. Emellett tett ugyan néhány célzást arra, hogy a gyűlés által hozandó határozatokat akár fegyverrel is meg kellene védeni, de arra is figyelmeztette testvéreit, hogy „az összes nyugtalan erőket a közjó érdekében felhasználni, – ezen nagy és súlyos feladat a jövő nemzeti gyűlésre hárul”. Tudatosítani akarta azt is, hogy „ahol a törvény és rend megszűnik, ott csak a gonosztevők aratnak és minden jó elveszik”.²⁷ Ez pedig azt jelentette, hogy a fegyveres harcot Stratimirović csak végső megoldásnak tekintette.

Tehát vagy nem vette komolyan a Kossuth által április 9-én mondottakat, vagy pedig az egész incidens nagyobbrészt a képzelet szüleménye volt. Akár megtörtént a nevezetes szóváltás, akár nem, Kossuth nem tehető felelőssé a magyar–szerb

viszony elmérgesedéséért. Hiszen a beszélgetés alkalmával Kossuth még nem volt kinevezett miniszter, s a kormány politikájáról különben sem tőle, hanem a jóval udvariasabb választ adó Batthyánytól kellett tájékozódniuk a szerb küldöttség tagjainak. A szerbek sértődésére annál kevesebb ok volt, mert az alsótábla meghallgatta kívánságaikat, s az adott helyzetben valóban nem tehetett többet, mint hogy a király által kinevezendő kormányhoz utasította azokat. Kossuth cáfolatának hitelességét persze jelentősen gyengíti, hogy nem csupán az ominózus szavakat, hanem az egész beszélgetést letagadta. Ebben azonban aligha kell többet látnunk, mint azt a törekvést, hogy a magyar–szerb konfliktus fegyveressé válásának felelősségét igyekezzen eltávoztatni magától.

A FEGYVERES ÖSSZECSAPÁS²⁸

A május 13–15-i karlócai szerb nemzeti gyűlésen immár fegyverkezésre szólították fel a szerb lakosságot. A konfliktus elmérgesedésébe az is belejárt, hogy a török protektorátus alatt álló félfüggetlen Szerbiából ezrével érkeztek a szervianus önkéntesek magyarországi testvéreik megsegítésére. Részvételük döntő befolyással volt a karlócai gyűlés hangulatára, s arra is, hogy a június közepétől megkezdődő fegyveres küzdelem népiirtó kegyetlenséggel folyt. A szervianusok és határőrök erődített táborokat hoztak létre, s ezekből kicsapva megtámadták a Bácska és a Bánság védtelen német, román és magyar településeit, s részben elűzték, részben meghódoltatták lakosságukat. Foglyaikat gyakran válogatott kínzások közepette ölték meg, ami a balkáni hadviselés módszereitől nem volt idegen, de Magyarországon már vagy másfél évszázada nem volt megszokott és elfogadott. A magyar hírlapi tudósítások, visszaemlékezések, naplók tucatjai számolnak be a védtelen falvak, a magányosan vagy kisebb csoportokban úton lévő polgári lakosok elleni támadásokról.

Az első etnikai tisztogatásokra már a fegyveres küzdelem kezdetét jelentő 1848. június 12-i karlócai ütközet után egy hónappal, a szerb felkelés jelképévé vált szenttamási erődített tábor első magyar „*ostroma*” idején, illetve azt követően, július 14. és 17. között sor került, amikor a szerbek legyilkolták a szenttamási magyarság nagy részét, illetve a Szenttamás közelében lévő Földvár település polgári lakosságát.²⁹ Kevésbé volt véres, de az ott élők számára szintén traumatikus élményt jelentett augusztus 29–30-án Temerin és Járek községek feldúlása és felégetése, illetve az ott lévő polgári lakosság elűzése.³⁰

A térségben állomásozó cs. kir. katonaság egyrészt túlzottan kis létszámú volt, másrészt vezetői sem igazán törekedtek a felkelés felszámolására. A problémákat növelte, hogy a fölkelők között több száz, majd több ezer reguláris határőr is szolgált, s a hadsereg egységén örökődő parancsnokok nem szívesen adtak ki tűzparancsot a volt bajtársak ellen. Amikor szeptember végére nagyjából sikerült lokalizálni a felkelést, a katonai ellenforradalom kibontakozása borította fel az erőviszonyokat.

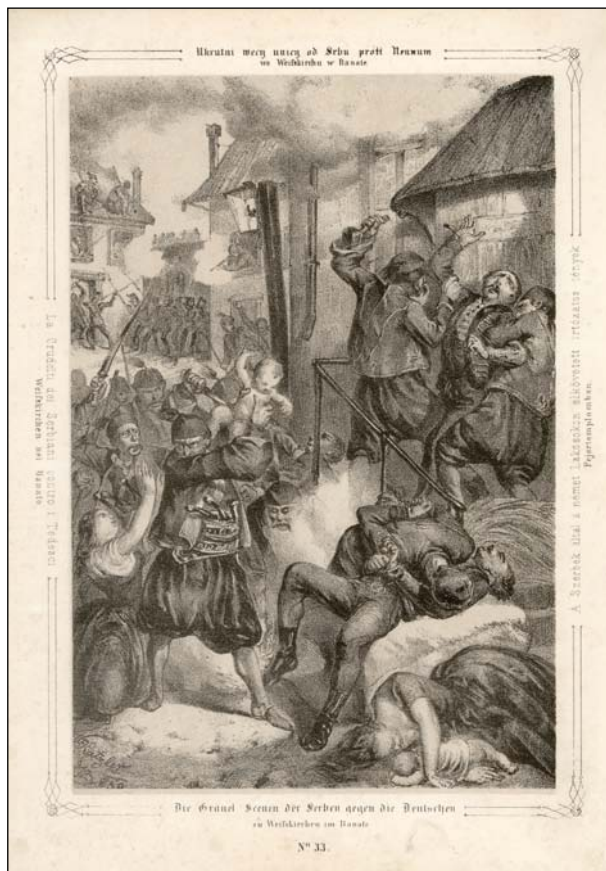
Miután a térségben egyszerre folyt reguláris erők közötti „szabályos”, illetve irreguláris erők közötti „népi”, gerillaháború, nehéz volt megkülönböztetni a békés polgári lakost a szerb gerillától. Emellett a vegyes lakosságú településeken az ottani szerb lakosság gyakran ténylegesen is együttműködött a támadó szerb csapatokkal, amit aztán az ott lévő magyar csapatok adandó alkalommal meg is toroltak. A szerb táborok bevétele alkalmával a magyar csapatok sem mindig voltak tekintettel a kezükre kerülők nemére vagy korára. Így például a strázsai szerb tábor 1848. november 9-i bevétele alkalmával a 9. honvédszászlóalj egyik tisztjének parancsára több hadifogságba esett szerb határőrt agyonlőttek, egy hatvan főből álló felkelőcsapatot bezártak egy csűrbe, és rájuk gyújtották, a menekülni próbálókat agyonlőtték. A támadásban részt vevő székely határőrök és a 9. honvédszászlóalj katonáinak egy része a Karas folyó felé menekülő szerb nőket és gyerekeket szuronnal lökdöste a vízbe.³¹

A hadviselés karakterét jól mutatja a december 14–15-i jarkováci ütközet. A tomasováci szerb tábor elleni kombinált támadásban részt vevő, Damjanich János ezredes vezette hadoszlop fagyos időben, 1848. december 14-én érkezett a szerbek által lakott Jarkovára.

A lakosság barátságosan fogadta a honvédeket, s Leiningen-Westerburg Károly őrnagy már arra gondolt, hogy milyen igazságtalanok, amikor bizalmatlanok a szerbekkel szemben. Ám ezen a napon keservesen kellett megtapasztalnia, „*hogy a rác akkor a legbarátságosabb, amikor áruláson jár az esze*”.³² Feltűnő volt, hogy a lakosság különösen borral látta el bőkezűen a honvédeket. Damjanich megparancsolta, hogy a századok ne a házakban, hanem a szabadban, századosuk szállása előtt táborozzanak le.

Stevan Supljikać, a szerb csapatok főparancsnoka a károlyfalvi és alibunári vereségek után felismerte, hogy a magyarok célja a tomasováci tábor két irányból történő megtámadása. Ezért utasította Stevan Knićanint, hogy ürítse ki Tomasevácot, s csapataival vonuljon Szamosra. Maga Supljikać Újfalunál gyűjtötte össze a Károlyfalváról és Alibunárról kiűzött csapatokat, illetve a pancsovai helyőrség egy részét. Az egyesült haderő kb. 10 000 főt és 20 löveget számlált; Damjanichnak 19 gyalogszázada (azaz három erős zászlóalja), 4 lovasszázada, valamint az Alibunáron és Károlyfalván zsákmányoltakkal együtt is legfeljebb 14–16 lövege lehetett. Supljikać terve az volt, hogy egy éjjeli rajtaütéssel megsemmisíti Damjanich hadoszlopát, s ebben számíthatott a helyi lakosság közreműködésére is.

A támadás hajnali 3 és fél 4 között történt. A szerbek a faluba űzték a magyar előőrsoket, közben a lakosság is fegyvert ragadott, s a házból löni kezdte a magyarokat. Szerencsére a csapatok a nyílt utcán táboroztak, így viszonylag gyorsan lehetett gyülekeztetni őket. Damjanich, Kiss Pál őrnagy és Leiningen egy házban szálltak meg. A támadást követően mindannyian csapataikhoz siettek. A honvédcsapatok a rend megőrzése érdekében előbb kiürítették a falut, majd több irányból előrenyomulva tisztították meg azt.

2. kép: Fehértemplom
(forrás: a szerző tulajdona)

A faluba betörő honvédek ostrommal foglaltak el minden házat, s miután a templomtoronyból is lőtték őket, a templom lépcsőit pedig szét voltak törve, belülről meggyújtották a templomot. „Befütöttünk nekik – írta szüleinek egy 17 éves honvéd –, egypár azonban, igen melege lévén, megkísérelt leugrani az alsóbb ablakokból, de biz az egy sem maradt élve.” A honvédek foglyokat sem igen ejtettek, a magukat megadókkal – lőszer szűkében lévén – szuronnyal végeztek.³³

Ez a fajta megsemmisítő háború azonban a téli időben már magát a hadviselést akadályozta. A környékbeli falvak és városok közül a magyar büntetőakcióknak köszönhetően egyre több vált a lángok martalékává, márpedig a hideg időben nem volt tanácsos a puszta ég alatt táboroztatni a csapatokat. Többek között emiatt végződött kudarccal a magyar csapatok 1849. január eleji támadása a pancsovai szerb tábor ellen.

Amikor a magyar haderő 1849. január közepén kiűrtette a Bácska és a Bánság nagy részét, Damjanich János vezérőrnagy Kuzman Todorović vezérőrnagyhoz, az osztrák–szerb hadtest parancsnokához intézett levelében kérte a polgári lakosság megkímélését.³⁴ (A szerbiai önkéntesek és a „különféle nemzetiségű saját lakosság” rablásaira, amelyeket lehetetlen megállítani, maga Todorović is panaszkodott.)³⁵

A Délvidék 1849. januári kiűrtése után a hátramaradó magyar csapatok csupán néhány nagyobb település, illetve a péterváradi erőd védelmét látták el. Kuzman Todorović vezérőrnagy vezette, nagyjából reguláris határőrökből, magyarországi és szerbiai önkéntesekből álló osztrák–szerb hadtest csapatai január második felében egymás után szállták meg a védtelenül maradt városokat és falvakat. A települések egy része megpróbálta megszervezni a védelmet, de ehhez a helyi nemzetőrségen kívül más fegyveres erő nemigen állt rendelkezésükre.

Így tett Zenta városa is, amelynek vezetői körülsáncoltatták a települést, s igyekeztek megszervezni az őrszolgálatot. Január 29-én a petrovászi szerbek egyik parancsnoka megadási felhívást küldött a városba. A zentaiak ezek után segítséget kértek Szegedről és Szabadkáról. A Szegedre küldött elutasító választ kaptak, s onnan vissza sem tértek. Szabadkáról egy Demtsa János nevű nemzetőr őrnagyot küldtek, szintén elutasító válasszal. Demtsa ugyanakkor megpróbálta megszervezni a nők és gyermekek menekítését. Ezt azonban a lakosság többsége ellenezte. Amikor pedig elterjedt Demtsáról, hogy görögkeleti vallású, árulással vádolták, s január 31-én szabályosan felkoncolták.

A védelem irányítását egy Majoros István nevű nemzetőr százados vette át. Február 1-jén a szerb csapatok a város határába értek, s parancsnokuk két parlamentert küldött a városba újabb megadási felszólítással. A tömeg azonban őket is agyonverte. Amikor ez kitudódott, a lakosság egy része szekereken észak felé menekült. Majoros a maroknyi fegyveres élén állítólag megpróbálta visszaverni a támadó szerbeket, de aztán elsőik között hagyta ott a várost.

A szerb csapatok már február 1-jén betörték Zentára. A bevonulók végeztek mindazokkal, akiket fegyverrel a kézben fogtak el, de a polgári lakosságot sem kímélték. A helyi szerb lakosság egy része jó alkalomnak találta bevonulásukat arra, hogy leszámoljanak a magyarokkal. Három napig tartott a mészárlás, az áldozatokkal a legrafináltabb kegyetlenséggel végeztek. Három nap után a szerb csapatok elvonultak, de a helyi szerbek még ezután is folytatták a gyilkosságokat. Az áldozatok száma 2000–2800 fő között volt. A meggyilkoltak egy részének levágták a fejét, amelyekkel telerakták a város főterén álló Szentháromság-szobrot. Zenta 1849. március 23-i felszabadítása után a magyar hatóságok kihallgatták a túlélőket. Vallomásaik alapján a rögtönítélő törvényszék 47 zentai szerbet halálra ítélt, akiket május 22-én kivégeztek.³⁶

A háborús pszichózis aztán a magyar oldalon is túlzó és téves reakciókat okozott. 1848. október 15-én, amikor Szegedről hat század nemzetőr készült Nagyikinda segítségére indulni, először a vegyes, magyar–szerb lakosságú Szőregen került sor

véres jelenetekre. Délelőtt elterjedt a hír, hogy a helyi szerb jegyző fegyvereket osztott ki a szerb lakosság körében, mostohafia pedig a magyarok istenét káromolta. A magyarok követelésére a fiút letartóztatták és vasra verték. Amikor a délután Szegedről ideérkező nemzetőrök értesültek a történekről, előbb a jegyző fiával végeztek, majd megtámadták a szerb lakosságot, s 15 szerbet, köztük három nőt megöltek. A Szőregről Szegedre visszatérő nemzetőrök már azt a hírt hozták, hogy a szőregi szerbek megtámadták őket, mire Szegeden félreverték a harangokat, s a lakosság egy emberként indult Szőregre a rácok ellen. Először egy Nikola Mihály nevű szerbet vertek agyon, majd megtámadták és meggyilkolták a szegedi hídon átkelő moldvai marhahajcsárokat (6–15 főt), akiket vörös sipkáik miatt szerviánusoknak néztek. Ezután a tömeg a szegedi szerb kereskedők boltjait rohanta meg és fosztotta ki, egy részüket szintén meggyilkolta. Összesen mintegy 60 ember vesztette életét, köztük a nemzetőrség egyik hadnagya is, aki csillapítani akarta a feldühödött tömeget. Noha a tanács elrendelte az események kivizsgálását, a felelősöket – érthető módon – nem találták meg.³⁷

A délvidéki eseményeknél – mint említettük – nehéz szétválasztani a háborús cselekményeket az etnikai tisztogatástól, a gerillaháborút a polgári lakosság elleni atrocitásoktól. A zentai mérszárlást követően a cs. kir. hadvezetés igyekezett visszatartani a szerbeket a hasonló cselekedetektől, 1849 márciusa után pedig ismét a magyar csapatok lendültek támadásba. Noha a szerb táborok elfoglalása alkalmával a honvédcsepatokek és az önkéntesek igyekeztek visszaadni a kölcsönt, a magyar csapatokat vezénylő Perczel Mór maga is igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy katonái ne terrorizálják a békés szerb lakosságot, sőt az elmenekültek egy részét is megpróbálta visszatérésre bírni.

ETNIKAI HÁBORÚ ERDÉLYBEN

Erdélyben a társadalmi szerkezetet részben lefedte a nemzetiségi szerkezet. Az óriási paraszti tömegek nagy része román nemzetiségű volt, a nemesség többsége pedig magyar. Az erdélyi román nemzetiség május 15–17-i balázsfalvi gyűlésén elfogadott határozatát egyfajta anakronisztikus kettősség jellemezte. A határozat ugyanis az áprilisi törvényeknél jóval radikálisabb jobbágyfelszabadítást követelt, ugyanakkor kifejezte azt az igényt, hogy a románokat – a magyarok, székelyek és szászok mellett – ismerjék el (feudális értelemben vett) negyedik nemzetnek, s amíg ez nem történik meg, az erdélyi országgyűlés ne tárgyaljon a Magyarországgal való unióról. A gyűlés vezérszónoka, Simion Barnutiú pedig is kifejtette, hogy nincs értelme a magyarokkal történő összefogásnak, mert a magyar szabadság asztalán „minden falat mérgezett”.³⁸

A május 29. és július 18. között ülésező erdélyi országgyűlés azonban, arra hivatkozva, hogy az unió megszületésével eltűnnek a feudális értelemben vett nemzetek, s Erdély népei egyaránt részesülnek a polgári szabadságjogok áldásaiban,

elutasította a követelést. A nyár folyamán összeült magyar népképviselési országgyűlés unió-bizottsága pedig hiába dolgozta ki a román nemzetiségi igényeket is figyelembe véve törvényjavaslatait, ezek tárgyalására nem került időben sor. Ez pedig lehetővé tette, hogy az erdélyi a románok körében egyre inkább a magyarellenes irányzat kerekedjen felül. Az erdélyi román parasztság – akárcsak más nemzetiségű társai – elégedetlen volt a jobbágyfelszabadítás módjával. A mozgalmait letörő katonaság azonban nagyobbrészt magyar nemzetiségű volt, így a hatalom és a nép közötti konfliktus egyben nemzetiségi konfliktusként is jelentkezett. Karl Urban alezredes, a naszódi román határőrezred parancsnoka, illetve az erdélyi főhadparancsnokság mindent megtett annak érdekében, hogy a román parasztság a cs. kir. hatalomtól remélje kívánságainak teljesülését.

Noha a szerb és a román mozgalom fegyveres erejét elsősorban a határőrök adták, a magyarok és más nemzetiségűek elleni kegyetlenkedések többnyire nem az ő számájukat terhelte. Erdélyben a többnyire önjelölt népvézerek, cs. kir tisztek által vezetett román népfelkelők dúlták végig azokat a területeket, amelyeken a magyarság szórványban vagy kisebbségben élt.

A szeptember 16. és 28. között összeülő második balázsfalvi román gyűlés elhatározta a román lakosság felfegyverzését és mozgósítását. Megkezdődött az erdélyi román parasztság és határőrség fegyveres lázadása. Október 16-án Puchner Antal altábornagy, erdélyi főhadparancsnok kihirdette az ostromállapotot Erdély területén. Ez a rendelet elvileg véget vethetett volna a román felkelésnek, ám Puchner meglehetősen egyoldalúan értelmezte az ostromállapotot. Mindenütt lefegyvereztette a magyar nemzetőrséget, de nem korlátozta a román fölkelők működését. A felkelők azonban nem elégedtek meg ezzel, hanem szabályos irtóhadjáratba kezdtek. Puchner mentségére szól, hogy miután nem volt elegendő reguláris ereje, kezdetben a román felkelők felhasználásával akarta megfélemlíteni a magyar népességet, ám a románok katonai akcióikban már túlmentek a cél által még „igazolható” kíméletlenségen. (Emellett a hadjáratok komoly csapást mértek az erdélyi bányavidékre, az ott található kincstári javakra, márpedig ezekre a cs. kir. hadvezetésnek és kormánynak is szüksége volt.)³⁹

Az egyik legnagyobb visszhangot keltő akció Zalatna elpusztítása volt. Az Alsó-Fehér vármegyei bányaváros kincstári központ volt, s lakosai között egyaránt voltak magyarok, németek és románok. A városnak 200 főnyi nemzetőrsége volt, amelyben szintén minden nemzetiség képviseltette magát. Október közepén már érezhető volt a nyugtalanság a város környéki falvakban. A román lakosság a magyarok támadásaitól tartott, táborokba gyűlt, a magyar nemzetőrség pedig Nagyenyeden gyülekezett. Október 18-án a román felkelők megtámadták Kisenyedet, s az ottani magyarok nagy részét lemészárolták. A Zalatnára érkező utazók egy részét a környéken őrködő románok megtámadták, kirabolták és megverték. Ezután Nemegyei János bányatanácsos,

helybéli nemzetőrparancsnok követeket küldött a román papokhoz, s kérte, jöjjenek a városba a nézeteltérések kiegyenlítése végett. A környékbeli románok elégedetlenségét többek között Petru Dobra zalatnai román ügyvéd, kincstári írnok szította. Beutazta a falvakat, s a fenyegető veszélyre hivatkozva felszólította a lakosságot, hogy mielőbb fegyverezzék le a zalatnai magyar nemzetőrséget.

Október 23-án reggel többezres román tömeg vette körül Zalatnát. Dobra a város előtt rendeletet kapott Avram Iancutól, a román főkelők egyik parancsnokától, hogy várjon a zalatnaiak lefegyverzésével. Dobra azonban félretette ezt a rendeletet. A felkelők követet küldtek Nemegyeihez, s azt követelték, hogy a magyar zászlókat vonják be, a magyar nemzetőrség tegye le fegyvereit, és szolgáltassa be azokat a gyulaféhérvári cs. kir. várparancsnokságnak. Nemegyei először ellenezte e feltételeket, de aztán elfogadta őket. A zalatnai román lakosság is népgyűlést tartott, s elhatározta, hogy a magyar lakossággal közösen védi meg Zalatnát a környékbeli románoktól.

Alighogy az egyezmény megszületett, a felkelők mindenfelől benyomultak a városba. Szándékukról árulkodtak a fegyverek csúcsára tűzött szalmatekercesek. A bányapénztár előtt összegyűlt magyar nemzetőrség még mindig fegyverben állt. A felkelők ordítottak: „*Üssetek agyon mindenkit, ki kék színű ruhába van öltözködve; le a fegyverekkel; estére véretekkel isszuk*”. Csakhamar tűz támadt a városban, a felkelők pedig megrohanták a nemzetőrséget. Nemegyei erre tüzet vezényelt, mire a felkelők hanyatt-homlok futni kezdtek. Nemegyei hamar átlátta, hogy ilyen kis erővel nem sokáig tarthatja magát, ezért igyekezett összegyűjteni a magyar és német lakosságot, s megindult velük Gyulaféhérvár felé. Petrosánnál azonban egy hegyszorosban a felkelők eltorlaszolták az utat, s a nemzetőrséget fegyverei letételére bírták. Ugyanakkor megígérték, hogy bántatlanul elvezetik a menekülteket Gyulaféhérvárra. Az éj folyamán az Ompoly vize melletti preszákai felázott mezőre kísérték őket, s megparancsolták nekik, hogy feküdjenek le. A védtelen embereket előbb levetkőztették és kifosztották, majd Dobra parancsára felsorakoztatták. Alighogy ez megtörtént, minden oldalról rájuk támadtak, s elkezdtek gyilkolni őket. Mire eljött a hajnal, 645 zalatnai teteme borította a preszákai mezőt.⁴⁰

Zalatna és a zalatnaiak pusztulása nem volt példa nélküli. Október közepétől november közepéig tucatnyi magyar település jutott hasonló sorsra. Puchner – éppen az erdélyi bányavidéken történtek miatt – novembertől igyekezett „szakszerűbbé” tenni a románok hadviselését, s a felkelők vezetésére kirendelt román cs. kir. tisztek révén visszatartani őket az atrocitásoktól. Ez a magyarázata annak, hogy 1848. november közepétől 1849 januárjáig inkább egyes személyek, s nem nagyobb községek elleni támadásokról szólnak a krónikák; bár a hadieseményekkel összefüggésben. Emellett a cs. kir. hadsereg egységei november végére csaknem az egész fejedelemséget kezükre kerítették, s immáron saját szövetségeseiket is visszatartották a közrendet – és főleg az állami vagyont – veszélyeztető cselekedetektől.

1849 januárjára azonban ismét megváltozott a helyzet. A Bem tábornok vezette magyar sereg csaknem egész Észak-Erdélyt megtisztította, s a cs. kir. csapatok futásban kerestek menedéket. Bem szakított azzal a korábbi magyar stratégiával, hogy minden egyes pontot megszállva biztosítsa. Fő céljának az Urban ezredes vezette reguláris erők kiűzését tekintette, s nemigen törődött a román felkelőkkel. Urban kiűzése után pedig a Székelyfölddel akarta helyreállítani az összeköttetést, ezért a biztosító csapatokat csak Tordáig tolta előre.

A Tordától kb. 30 kilométerre lévő Nagyenyedet még november 8-án ürítette ki a magyar haderő. A bevonuló cs. kir. csapatoknak köszönhetően a várost a velük érkező románok csak kevésbé rabolták ki, gyilkosság nem fordult elő. Január 1-jén azonban kivonult a cs. kir. helyőrség, s a városban Simeon Prodan Probu román prefekt vette át az uralmat. A városiak nem sokkal ezután küldöttséget intéztek Czetz János alezredeshez, a tordai magyar helyőrség parancsnokához, s kérték, hogy küldjön csapatokat Enyedre. Czetz azonban – Bemtől kapott utasítására hivatkozva – megtagadta a kérés teljesítését. A küldöttek ezután Beöthy Ödön erdélyi teljhatalmú országos biztoshoz fordultak, de ő is hasonlóan válaszolt – igaz, csak január 9-én, egy nappal a város pusztulása után.

Január 7-én este ugyanis egy többezres román felkelő tábor érkezett Csombordra. A parancsnok, Ioan Axente-Sever prefekt elhatározta, elpusztítja a várost. Szándékát azzal indokolta, hogy parancsot kapott a nagyszebeni főhadparancsnokságtól. E parancs szerint féltő, hogy az észak-erdélyi magyar csapatok Gyulafehérvár ellen fordulnak, s Enyed lehet az egyik támpontjuk. Axente tehát előbb beüzent Nagyenyedre, hogy embereit nem a városban fogja elszállásolni, majd január 8-án éjszaka rajtaütött a védtelen településen. Kb. 8000-9000 főnyi tábora feldúlta azt, s lakosai közül mintegy 800 embert válogatott kegyetlenségek közepette legyilkolt. A Mihálcfalván állomásozó 2000 főnyi cs. kir. különítmény tétlenül nézte mindezt. Nagyenyed elpusztítását újabb irtóhadjárat követte. Néhány nap leforgása alatt Hariban, Nagylakon, Borosbenedeken és Járán ismét több száz magyar esett a román felkelők áldozatául. A vérengzéseknek csak a magyar csapatok dél-erdélyi előnyomulása vetett véget.⁴¹

1849 tavaszán, az erdélyi magyar sikerek után komoly esély mutatkozott a magyar-román megbékélésre. A magyar nemzetgyűlés román nemzetiségű képviselői a magyar sikerekből azt a következtetést vonták le, hogy a románoknak meg kell egyezniük a magyarokkal, mert különben teljes vereséget szenvedhetnek. Egyikük, Ioan Drágos érintkezésbe lépett Avram Iancuval, a felkelők vezetőjével. A tárgyalások jól haladtak, s Drágos arra kérte Kossuthot, hogy sikerük érdekében rendeljen el fegyverszünetet. Kossuth azonban erre nem volt hajlandó. Drágos ennek ellenére visszatért Abrudbányára, a tárgyalások színhelyére. Már-már úgy látszott, megszületik a történelminek mondható megegyezés, amikor közbeszólt a véletlen.

A magyar–román tárgyalásokról Kossuth nem értesítette Bem tábornokot. Bem éppen ezekben a napokban utasította Csutak Kálmán alezredest, a zarándi magyar dandár parancsnokát, hogy szállja meg Abrudbányát és a románok más támaszpontjait. Csutak a tárgyalások sikere érdekében félretette ezt az utasítást. Annál is inkább megtehetette, mert a hadügyminisztérium arra utasította őt, hogy ne kezdjen támadó hadműveletekbe. Bem haragra gyűlt, és elrendelte Csutak leváltását. Bánffy János ezredes, Bem megbízottja ezután Hatvani Imrét, a zarándi dandár egyik szabadcsapatának vezérét nevezte ki a dandár parancsnokává. Hatvaninak nemcsak katonai képzettsége, de még rangja sem volt. Volt viszont négy folyó hadbíróági ügye. Úgy érezte, sikert kell produkálnia. Ezért, nem törődve Drágos könyörgésével, május 6-án megindította csapatait Abrudbánya felé. Hatvani közeledésének hírére a tárgyaló román vezérek többsége elhagyta a várost. Az ott maradtakat viszont Hatvani fogatta el. Május 7-én aztán a románok támadásba kezdtek. Hatvani csapatai hősiiesen védekeztek, de május 9-éről 10-re virradó éjjel kénytelenek voltak kiüríteni a várost. A visszavonuló sereg viszonylag kis veszteségekkel megúsza a kalandot, de a polgári lakosokat tucatjával mészárolták le Iancu lándzsásai. Hatvani azonban nem nyugodott bele a kudarcba, hanem május 16-án ismét bevonult Abrudbányára, anélkül, hogy erről az akciójáról bármelyik környékbeli magyar parancsnokot értesítette volna. Ezúttal sem járt jobban. Május 19-én kénytelen volt visszavonulni, ám újabb hátrálása során serege tekintélyes része is odaveszett, Abrudbánya pedig a lángok martalékává lett. A felkelés elnyomására indított havasi hadjárat kudarcral végződött, s a felkelők az orosz intervenció előestéjén az erdélyi magyar haderő jelentős részét kötötték le.⁴²

Mint az eddigiekből is kiderült, három, különböző motivációjú akcióról volt szó. Zalatna pusztulása egy összehangolt megfélemlítő hadjárat részét képezte. 1848. október–novemberében a magyar települések többségének elpusztítása hasonló forgatókönyv szerint zajlott le. A felkelők előbb fenyegetésekkel, majd ígéretekkel fegyverletételre bírták a lakosokat, ezt követően pedig legyilkolták őket. Nagyenyed elpusztítását a felperzselt föld taktikájának alkalmazása magyarázza. Az ez idő tájt likvidált magyarok semmiféle fegyveres erővel nem rendelkeztek, legyilkolásukat tehát nem magyarázhatták „biztonsági” szempontok. Abrudbánya pusztulása pedig egy magyar szabadcsapatvezér meg gondolatlan akciójának következménye volt, amelyet szerencsétlen véletlenek sorozata tett lehetővé.

Ha a mészárlások területi eloszlását nézzük, azt látjuk, hogy a legsúlyosabb atrocitásokra Zaránd, Alsó-Fehér, Torda és Hunyad megye területén, illetve Aranyosszéken került sor, azokon a területeken, ahol a magyarság szórványban élt; de egyes és csoportos gyilkosságok történtek Küküllő, Felső-Fehér, Belső-Szolnok és Doboka megyében, valamint Brassó vidékén is.⁴³

A cs. kir. kormányzat 1850-ben tette közzé a magyar forradalmi kormányzat által az Erdély nélküli Magyarország területén haditörvényszéki vagy rögtönítelő bírósági ítélettel, illetve ítélet nélkül kivégzettek névsorát. A névsor, amely 467 nevet tartalmaz, sem nem pontos, sem nem teljes, s egyetlen látható célja az áldozatok számának szaporítása volt. A jegyzékben nem tettek különbséget az 1848 szeptemberére előtt és után kivégzettek között, szerepelnek benne köztörvényesek, olyanok, akiket nem a magyarok, hanem a románok öltek meg, s olyanok, akiket egyes felázadt községek elfoglalása közben gyilkoltak le a bevonuló csapatok.⁴⁴

Az erdélyi polgárháború áldozatairól nincsenek pontos adataink. 1849. december 30-án az erdélyi román fölkelők vezetői közös kérvényt fogalmaztak meg, amelyben kártérítést kértek az elmúlt hónapok hadieseményei során a románság által elszenvedett károkért. A bevezető előre jelezte, hogy csupán előzetes kártérítési igényről van szó, mert „nem vagyunk még abban a helyzetben, hogy pontos jegyzékét közölhetnők a lefolyt polgárháborúban megölt románoknak, valamint az elpusztított vagy felégetett helységeknek”. A kérvény szerint a magyarok agyonlőttek vagy felakasztottak négy kerületi prefektust, tíz tribunt, emellett legalább 100 centuriót és decuriót. Az agyonlőtt vagy felkoncolt papok közül a kérvény hatot említ név szerint, s 47 főt sommásan. Ezután csupán szám szerint közli, hogy a magyarok 14 helységben és környékén összesen 1150 románt végeztek ki. További 12 községben a székelyek a román férfiak legnagyobb részét felkoncolták, „az asszonyokat elűzték, vagyonukat elragadták, marháikat Szászrégenben és Marosvásárhelyt eladták s földjeiket egymás között felosztották”. A kérvény ezután a valószínűsíthető tények mezejéről a valószínűsíthető statisztikai adatokra tér át: eszerint nincs Erdélyben olyan román község a 2400-ból, amelyből 10-12 személyt meg ne öltek volna, továbbá legalább 8000-10 000 fő esett el a csatákban, „az áldozatok számát könnyen 35-40.000-re tehetni, melyek tehát negyvened részét képezik az 1.600.000-nyi népességnek”. Emellett kb. 100 falu egészen, 230 falu „részben elhamvadt”. Ez legalább 1 260 000 forint kár. Emellett minden román család (360 000) legalább 50 forint erejéig megsarcoltatott, a megöltek egynegyedénél pedig családjuk legalább 1000 forintnyi tőkéje is elveszett. Ha az állam csak 100 forintnyi évi segílyt ad neki, az is 10 000 000 forint. A románság teljes kára tehát legalább 29 260 000 forint.⁴⁵ A 40 000 román áldozatról szóló, aktuálpolitikai ihletettséggű adatot azonban a magyarbarát elfogultsággal nem vádolható cs. kir. hatóságok által az 1850-es években elvégzett vizsgálatok sem támasztják alá.

1850-ben a cs. kir. hatóságok hivatalos felmérést végeztek Erdélyben a polgárháború áldozatait illetően. Ennek adatai szerint összesen 4834 fő esett a magyar terrorizmus áldozatául, köztük 4425 román, 165 magyar, 242 szász, 72 egyéb nemzetiségű, valamint 24 olyan személy, akinek nemzetiségét nem lehet megállapítani. Törvényszéki ítélettel kivégeztek 478, tiszti parancsra 743 főt, a magyar támadások alkalmával felakasztottak 28, agyonlőttek 706, más módon megöltek 2879 főt.

A probléma csak az, hogy a 4834 fő jelentős részénél nincsenek nevek, sőt még pontos dátumok sem.⁴⁶

Erdély népességének teljes veszteségét 18 000 főre becsülte Eduard Albert Bielz 1857-es országismereti kézikönyve. Szintén az ő, hivatalos statisztikákon alapuló munkája szerint a magyar terrorizmus áldozatául esett 6112 személy. (1851 és 1857 között tehát újabb 1278 kivégzettet találtak a cs. kir. hatóságok.) Ezek közül a magyar rögtönítélő bíróságok ítélete alapján kivégeztek 449 főt, tiszti parancsra, formális ítélet nélkül 769 főt. Egyes helységek elfoglalásakor felakasztottak 31 személyt, lelőttek 709-et, más módon életét veszttette 2871. A polgári lakosságból a katonai összecsapások során életét veszttette 1283 fő. A 6112 főből 5680 volt férfi, 363 nő, 69 gyerek; nemzetiségi megoszlás szerint 5405 román, 310 szász, 304 magyar, 93 egyéb.⁴⁷

Az Erdély nélküli magyar területeken kivégezettek számát 441 főre becsülte egy másik statisztikai kimutatás. Egy román szerző – a 40 000 román áldozat számát elfogadva – az erdélyi polgárháború magyar áldozatának számát 100 000 főre tette.⁴⁸ Egy helytörténész becslései szerint csak Alsó-Fehér vármegye 4664 magyar, valamint ugyanennyi román és szász lakost veszttette a háború alatt.⁴⁹ Egyed Ákos legújabb munkájában a töredékes adatok alapján legalább 7500-8000 főre becsüli a polgárháború magyar áldozatainak számát.⁵⁰ Hozzáteendő, hogy a hitelesnek tekinthető kimutatások szerint a visszatorlás során kivégezettek száma nagyságrendekkel kisebb volt, mint a mézszárlások során megölteké.

JEGYZETEK

- ¹ Összefoglalóan ld. Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez.* Budapest, 1937. I–II. k.; Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Emlékiratok.* Budapest, 1924.; Gabriel Viktor: *1848–1849 legendája a szlovák történetírásban.* Pozsony, 1999.; Demmel József: *A szlovák nemzet születése. L'udovít Štúr s a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon.* Pozsony, 2011.
- ² Bartha József őrmester és a Simonyi-szabadsapat. In: *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Makkai Béla. Károli Könyvek tanulmánykötet. Budapest, 2015. 273–288.. A részletekre ld. még Kiss László: *Magyarellenes szlovák fegyveres megmozdulások 1848–1849-ben.* Aetas, 21. évf. (2006.) 2–3. 132–153.
- ³ Jellačić hadjárata ld. Hauptmann, Ferdinand: *Jellačić's Kriegszug nach Ungarn 1848.* Graz, 1975. I–II.; Urbán Aladár: *Pákozdi, 1848.* Budapest, 1984.; Hermann Róbert: *A drávai hadtest hadműveleti naplója.* In: Molnár András (szerk.): *Hadtörténelmi tanulmányok.* Zalai Gyűjtemény 36/I. Zalaegerszeg, 1995. 165–210.; Häusler, Wolfgang: *Der kroatisch-ungarische Konflikt von 1848 und die Krise der Habsburgermonarchie.* In: Schlag, Gerald – Weghofer-Mikats, Lieselotte (red.): *Die Revolution von 1848/49 im österreichisch-ungarischen Grenzraum.* Eisenstadt, 1996. 5–19.; Hermann Róbert: *A Drávától Schwechatig. Az 1848 őszi hadiesemények a Dunántúlon és a Felvidéken: 1848 szeptember–november. Jellačić horvátországi csapatainak támadásától Simunich kiszorításáig.* In: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez.* Budapest, 2008. 36–76.
- ⁴ Közli Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségéi harcának történetéhez 1848–1849.* Pest, 1869. II. k. II. 56.

- ⁵ Közli Hermann Róbert – Molnár András: *Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. Okmánytár*. Nagykanizsa, 2000. (A továbbiakban: Hermann – Molnár, 2000.) I. 131–132.
- ⁶ Kossuth Hirlapja, 1848. október 4. No. 82. Somogyból. Ld. még Közlöny, 1848. október 18. No. 130. 645–646. Kanizsa, október 6.
- ⁷ Könczöl Imre: *Nagykanizsa a szabadságharc idején. Cser József tanító naplója*. Honismeret, XVI. évf. (1988) 2. sz. 30.
- ⁸ Ld. erre Chinorányi Boldizsár szeptember 18-án Csányhoz intézett jelentését, közli Hermann – Molnár, 2000. I. 132.
- ⁹ Közlöny, 1848. szeptember 27. No. 109. 561. Muraköz, Domború, szeptember 19. Lapossy [!] M. lelkész tudósítása.
- ¹⁰ Albert Nugent – Jellačić, Radkersburg, 1848. okt. 9. Magyar fordításban közli Hermann – Molnár, 2000. I. 256–257.; Vidos – Pázmándy Dénes, Kanizsa, 1848. okt. 4. du. 5.; uő. – Vas megyei állandó bizottmány, uo., ua. Közlését ld. uo. 233–236.; Pesti Hirlap, 1848. október 10. No. 183. (Cseh Sándor hadnagy, Kanizsa, október 4. du. fél 4.). Egy tudósítás szerint a mézszárlásban a zalai önkéntesek is részt vettek. Közlöny, 1848. október 18. No. 130. (Kanizsa, október 6.). Cser József visszaemlékezése szerint a zalai önkéntesek csak a mézszárlás után értek a helyszínre. Novák Mihály: *Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban*. 2. bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906. 115–116. Chernel Kálmán visszaemlékezése szerint a mézszárlást a kiskanizsaiak követték el, még mielőtt a vasiak odaértek volna. Molnár András: A vasi nemzetőrség kanizsai „kalandja” 1848 októberében. Chernel Kálmán visszaemlékezése. *Vasi Szemle*, 1991/2. 230.
- ¹¹ Vidos József – OHB, Szombathely, 1848. október 16. Közli Hermann Róbert: *Vidos József kormánybiztosi jelentései*. Savaria Múzeum Évkönyve, 1995. 22/1. kötet. 75. (A továbbiakban: Hermann, 1995.); Zámberly Lajos: *Emlékiratok 1848/49-ből*. Abafi Lajos (szerk.): Hazánk. XI. köt. 1889. 185.
- ¹² Molnár András: A községi nemzetőrség 1848 márciusától decemberéig. *Vasi Szemle*, 1987/2. 201. (A továbbiakban: Molnár, 1987.)
- ¹³ Vidos József – OHB, Szombathely, 1848. október 16. Közli Hermann, 1995. 75.; Kőszeg – OHB, 1848. november 15., 18. No. 1250., 1261. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. H 2. Kossuth Polizei Akten 486.; Kossuth Hirlapja, 1848. október 18. No. 94. Turcsányi Lajos, Kőszeg, október 12.; Marcius Tizenötödike, 1848. október 21. No. 188. Szombathely, október 11-kén 1848.
- ¹⁴ Mohl Adolf: *Lövő története*. Győr, 1930. 80. (A továbbiakban: Mohl, 1930.); Molnár, 1987. 201.
- ¹⁵ Askercz Éva – Tirnitz József: *Id. Stornó Ferenc jegyzetei az 1848–49. évi szabadságharc soproni és Sopron vidéki eseményeiről*. Soproni Szemle, 52. évf. (1998) 4. sz. 368.
- ¹⁶ Mohl, 1930. 81.; Smidt Lajos: *Egy 1849-es hirdetés*. Soproni Szemle, 23. évf. (1969) 2. sz. 181–183. (A továbbiakban: Smidt, 1969.)
- ¹⁷ Niczky – OHB, Sopron, 1848. okt. 13. du. fél 5. Közli Hermann Róbert: *Niczky Sándor kormánybiztosi jelentései 1848. szeptember 24. – november 17.* In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): Házi Jenő emlékkönyv. Sopron, 1993. 364.
- ¹⁸ Vidos József – OHB, Szombathely, 1848. október 16. Hermann, 1995. 76.
- ¹⁹ Mohl, 1930. 81–82.; Smidt, 1969. 181–183.
- ²⁰ A korábbi irodalomból ld. Kacziány Géza: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1905. 62., 124.; Simon V. Péter 200. A Kriegsarchivban található peranyag alapján ld. Hermann Róbert: *Soproni és községi vértanúk*. In: Hermann Róbert (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Budapest, 2007. 136–140.
- ²¹ Szerb nyelven és magyar fordításban közli Thim József: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. II. k. Budapest, 1930–1940. 26–35. (A továbbiakban: Thim, 1930–1940.)
- ²² Idézi Thim, 1930–1940. I. k. 33.
- ²³ Szerb nyelven és magyar fordításban közli Thim, 1930–1940. II. k. 49–56.

- ²⁴ Kossuth Lajos összes munkái. XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. Barta István (S. a. r.). Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, 1951. 732–734. Ld. még Thim, 1930–1940. I. k. 34–37.
- ²⁵ Ezeket összefoglalja Délvidéki S. Attila: „Akkor döntsön köztünk a kard”? In: Bosnyák István (szer.): Délvidék, negyvennyolc. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a mai Vajdaság területén. Újvidék, 2000. 237–269.
- ²⁶ Varga János: *Négy levél 1848-ból a nemzetiségi kérdéstről*. Századok, 92. évf. (1958) 1–4. sz. 257.
- ²⁷ Thim, 1930–1940. II. k. 132–135.
- ²⁸ Thim József: *Dél-Magyarország önvédelmi harcza 1848–1849-ben*. I. kötet. Bács-bodrogh megyei és szerém-végvidéki események. Budapest – Zombor, 1887. (Unicus); Olchváry Ödön: *A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken*. Budapest, 1901.; Thim, 1930–1940. I–III. k.; Kedves Gyula: *A szerb felkelés 1848 nyarán és a délvidéki hadműveletek a honvédcsoportok kivonásáig*. In: Bona Gábor (szerk.): *A szabadságharc katonai története*. Budapest, 1998. 103–130.
- ²⁹ Délvidéki S. Attila: *Fejezetek a rájárások történetéből. Lángoló temetők – bemutató kötet. Az ügynevezett Vajdaság kiharításának elhallgatott titkai és borzalmi (1268–1868) tizenkét kötetben*. Szekszárd, 2009. 169–199.
- ³⁰ Ökrész Károly: *Temerin a magyar szabadságharcban. A korabeli emlékiratok, naplók, hírlapcikkek tükrében*. H. n. 2006. 55–104.
- ³¹ Büttner Emil levele anyjához, Fehértemplom, 1848. november 10. Közli Pető Vilmos – Öllős László (S. a. r.): „Csata mezejéről írom pár soraim”. Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. Budapest, 1989. 44–46. Az esetre bővebb összefüggésben ld. Kemény Krisztián: *Indokolatlan kegyetlenség vagy „keserű szükség”? A „Professzor” és a „Nagy Renegát” konfliktusa 1848 novemberében*. Aetas, 28. évf. (2013) 3. sz. 92–118.
- ³² Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója. In: Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*. 4. kiadás, Budapest, é. n. 76.
- ³³ Hermann Róbert: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Nagy Csaták*. Budapest, 2004. 116–122.
- ³⁴ Pelyach István: *Egy szerb származású magyar honvéd tábornok levele a szerb csapatok főparancsnokához 1849 januárjában*. In: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit (szerk.): *Két világ kutatója*. Urbán Aladár 80 éves. Budapest, 2009. 333–340.
- ³⁵ Todorović – Windisch-Grätz, Zsombolya, 1849. február 6. Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten Karton 1824. Hauptarmee unter Windisch-Grätz. 1849–2–49 1/2.
- ³⁶ Pejtin Attila: *Zenta 1848–49-ben*. Forrásválogatás. Zenta, 1999.
- ³⁷ Bíró Csaba: *Vérezgés Szőregen és Szegeden. Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben*. Döbör András – Jancsák Csaba – Kiss Gábor Ferenc – Nagy Tamás – Zakar Péter (szerk.). Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 12. Szeged, 1999. 51–59.
- ³⁸ Idézi Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn*. Budapest, 1980. 48–49.
- ³⁹ A polgárháború részleteire ld. Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Második, bővített kiadás. Csíkszereda, 2010. (A továbbiakban: Egyed, 2010.) 179–201., 227–240.
- ⁴⁰ Thim József: *A zalathnai megszárlásról egy ismeretlen szemtanu jelentése a magyar kormányhoz*. Hazánk. Történelmi közlöny, V. k., 1886. 390–391.; Bánay Árpád: *Adalék Zalatna feldúlásához*. Hazánk. Történelmi közlöny, IV. k., 1885. 611–614.; *Zalatna és Abrudbánya pusztulása*. Bölöni Mikó Samu szemtanú egykorú kéziratából leírta és előszóval ellátta Marjalaki Kiss István. Budapest, é. n.; Sávai János: *Jaj Ariélnék! Zalatna*, 1848. október 23. (Reinbold-hagyaték). Szeged, 1999.; Süli Attila: *Egy litográfia és háttere*. Zalatna, 1848. október 23–24. Hausner Gábor (szerk.): *Acta Musei Militaris in Hungaria*. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 9. sz. (2007) 95–116.
- ⁴¹ Kemény Gábor: *Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848–49-ben*. Pest, 1863.; Szilágyi Farkas: *Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben*. Korrajz. Nagy-Enyed, 1891.; Szilágyi Farkas: *Alsófehér vármegye 1848–49-ben*. Nagyenyed, 1898. 228–248. (A továbbiakban: Szilágyi, 1898.); Domonkos László: *Nagyenyedi ördögsekér*. Az előszót írta Margittai Gábor. Budapest, 2008.
- ⁴² Hermann Róbert: *Az abrudbányai tragédia 1849. Hatvani Imre szabadságharcvezér és a magyar–román megbékélés meghiúsulása*. Budapest, 1999.

⁴³ Egyed, 2010. 516.

⁴⁴ Verzeichniß der unter der insurrectionellen Regierung Ungarns durch Martial oder Statarialgeriche hingerichteten, oder ohne alle Justiz hingeschlachteten Individuen. Bécs, 1850. augusztus 27. KA AFA Karton 3288. Akte des Generalkommando Lemberg. 11. Korps Präsidiale. Ld. még Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. Budapest, 1922. I. k. 156.

⁴⁵ Magyar fordításban közli Moldován Gergely: *A románság*. I. k. Nagybecskerek, 1895. 554–557.

⁴⁶ Verzeichniß der während der jüngsten Revolution. Kritikai elemzését ld. Egyed, 2010. 507–511.

⁴⁷ Bielz, E. H. : *Handbuch der Landskunde Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1857. 149. Ld. még Egyed, 2010. 512–513.

⁴⁸ Idézi Egyed, 2010. 511.

⁴⁹ Szilágyi, 1898. 401.; Egyed, 2010. 515–516.

⁵⁰ Egyed, 2010. 513–517.

**POLITIKAI SZATÍRA ÉS ANTISZEMITA USZÍTÁS:
A DARÁZS CÍMŰ SZENTESI ÉLCLAP**

PETŐ BÁLINT

ABSTRACT

One of the first satirical weekly journals of Szentes's print media was the Darázs, which started in May 1883. It supported the government and strongly criticized the leaders of the city, especially Mayor János Balogh and the leader of the local opposition, Ferenc Sima. The editorial staff regularly reported ironic caricatures or jokes about them, and did not spare the police captain and the town clerk either. In addition, the newspaper began an anti-Semitic invasion with extreme rough style, and the population, which supported the city leaders, soon boycotted the Darázs, which had been completed after four months of publication.

„Az élclap az egyik legkésőbb kialakult sajtótípus, a XIX. század szülötte volt. Írók és közönség szempontjából egyaránt feltételezte a polgári értelmiség társadalmi megerősödését és viszonylagos önállóságát. Szükség volt kiterjedt és állandó keresletre a fél lábbal a társadalmon kívül és felül álló, de nem forradalmian vészterhes bírálat iránt, továbbá szükséges volt az állam legalább olyan mérvű liberalizálódása, amely eltűrte ezt – ráadásul még a nyomdatechnikának is el kellett érnie arra a fejlettségre, mely lehetővé tette illusztrált lapok elég nagy mennyiségű és elég olcsó kinyomását” – írja Buzinkay Géza.¹

Az angol gyökerű, később a francia forradalom idején kiteljesedő laptípus első hazai képviselője a *Charivari* (magyarul: Dongó) volt, amely 1848. július 1-jétől, hetente két alkalommal jelent meg a fővárosban Lauka Gusztáv szerkesztésében, illetve Szeremley Miklós kiadásában. Szintén fontos szerepet játszott az 1858 nyaratól kiadott, Jókai irányította *Üstökös*, a két évvel később meginduló, Emich Gusztáv-féle *Bolond Miska*, illetve a szélsőbal irányultságú, Mészáros Károly által kiadott *Ludas Matyi* (1867 áprilisától), azonban az első igazán jelentős, a hazai élclapok népszerűségét széles körben és hosszú távon megalapozó orgánus a Deák-párti *Borsszem Jankó* lett (1868 januárjától) Ágai Adolf szerkesztésében, amely küllemében és tartalmában is évtizedekre mintaként szolgált követői számára.² Az újság sikerének titka elsősorban a satirikus humor volt – az addig hazánkban kevésbé ismert zsidó viccek például nagyrészt a *Borsszem Jankó*-nak köszönhetően vertek gyökeret a magyar közbeszédben.³ A lap olvasottságát nagymértékben növelte, hogy a magánélőfizetőkön kívül – hasonlóan a komolyabb hangvételű politikai lapokhoz – olvasókörök, társaskörök, klubok, kaszinók és kávéházak is rendszeresen járatták.⁴

Az élclapoknál nemegyszer előfordult, hogy az olvasóra nem csupán passzív befogadóként, fogyasztóként tekintett, hanem aktív szerzőként is, így „egy-egy élclap állásfoglalása olvasóközönségének műveltségi állapotáról, politikai nézeteiről tanúskodott”.⁵ Jó példa erre Jókai *Üstököse*, ahol a megjelentett anyagok jelentős részét maguk az olvasók küldték be, cserébe ingyen kapták meg a lapot – a közönség pedig hamarosan gyűjtőhálózatot szervezett a hatékonyabb működés érdekében.⁶

Szentesen – hasonlóan a legtöbb vidéki városhoz – a nyomtatott helyi sajtó az 1867-es kiegyezést követően jelent meg. A város első lapja az Oroszi Miklós egykori polgármester által kiadott, a szegedi Burger Zsigmond-féle nyomdában sokszorosított *Szentesi Füzetek* volt 1871-ben, amely azonban nem modern értelemben vett hírlapnak, hanem mezőgazdasági szakfolyóiratnak tekinthető. A település első helyben nyomtatott vegyes tartalmú közlönyét, tehát társadalmi hetilapját ugyanezen év nyarán vehette kezébe a lakosság, miután Cherrier János nyomdász Gyöngyösről Szentesre költözött, és lapkiadói tevékenységbe is kezdett. A *Szentesi Lapok*, illetve közvetlen utóda, az *Alföldi Figyelő* iránt olyannyira csekély volt az érdeklődés, hogy a kérésre két orgánus után 1872-ben Cherrier egy harmadik újsággal kísérletezett: a *Szentesi Lap* már beváltotta a hozzáfűzött reményeket, és néhány év alatt stabil vállalkozássá nőtte ki magát.⁷

A kezdetben pártsemleges *Szentesi Lap* kezdetben szintén nem produkált nagy példányszámot, komolyabb népszerűsége onnantól kezdett szert tenni, mikor 1873 tavaszán Buday József vette át a szerkesztését, mivel az egykori református néptanító és városi pénztárnok egyre nyíltabban kiállt a hagyományosan református többségű város érdekei mellett a kormánnyal szemben. A politikai semlegesség feladása véglegesen egyértelművé vált, mikor a Budayt leváltó Kulinyi Zsigmond

helyett a szentesi 48-as Népkör vezetője, a későbbi országgyűlési képviselő Sima Ferenc került a lap élére 1876-ban. Szerkesztése idején a *Szentesi Lap* a városi és megyei függetlenségi ellenzék fő orgánumává vált. Nem csoda, hogy a kormányt támogató vármegyei és városi erők mindent megtettek annak érdekében, hogy az ellenzéki hangvételű hetilapot lejárassák. Az első kísérlet az 1874 augusztusától megjelenő *Északi Fény* nevű élclap volt Szakál Mihály kiadásában, illetve Kovács Károly szerkesztésében. Az újság célja „*részint a helyi sajtó túlkapásainak szűkebb korlátok közé szorítása, részint a közönség mulattatása*” volt, tehát egyértelműen a *Szentesi Lap*, valamint a település ellenzéki vezéralakjainak lejáratása. A vármegye titokban pénzelte a kezdeményezést, viszont az nem talált kedvező fogadtatásra a szentesiek körében, így az *Északi Fény* két hónappal megjelenése után, előfizetők hiánya miatt megszűnt. A második, hasonló jellegű próbálkozásra 1883-ban került sor, mikor a helyi 48-as párt hívei szerettek volna az év végén esedékes vármegyei tisztújításon személycserét kikényszeríteni, és kampányuk legfőbb fórumát a *Szentesi Lap* hasábjai jelentették. A megye védelmére kelt kormányerők támogatásával ekkor erőteljes ellenkampány vette kezdetét. Ennek egyik eszköze lett az 1883 tavaszán napvilágot látó, *Darázs* nevet viselő élclap, amely nyers stílusával, bizonyos személyeket, felekezeteket, népcsoportokat durván sértegető, sőt ellenük nyíltan uszító hangnemével példa nélkül áll a szentesi sajtótörténetben.⁸

A *Darázs* 1883. május 6-án indult, s mivel a *Szentesi Lapot* is gyártó Cherrier-nyomda feltehetően nem vállalta a sokszorosítását – vagy eleve nem is kértek ajánlatot rá –, a munkát a hódmezővásárhelyi Lévai-nyomdában, a harmadik számtól kezdve pedig a szegedi Burger-féle nyomdában végeztette el Vutsák Sándor laptulajdonos és felelős szerkesztő. Stammer Sándor alispán egykori joggyakornoka ismert személyiség volt a városban: 1882-ben mutatták be a szentesi színházban *Szobacicus* című vígjátékát, emellett a kapitányi hivatal alkalmazottjaként dolgozott.⁹ Később Lőcsén kapott állást, ahol a magyar királyi pénzügyigazgatóság fogalmazója lett, és szépírói munkásságát is folytatta.¹⁰

A négyoldalas, vasárnaponként publikált mutatványszámnak már a címlapja sem hagy kétséget az orgánum politikai irányultsága felől (*lásd következő oldal*).

„*A jó magyar dolmányt nem sajnálta a frakkért elcserélni, csak a dolmány prémjét sajnálja. Szeretné az új lebernyegre is felvarrni, pedig minél jobban fessegeti azt a prémet, annál jobban foszladozik*” – vádolja a rajz köpönyegforgatással a 48-as ellenzék szentesi vezéralakját, a *Szentesi Lap* felelős szerkesztőjét, Sima Ferencet, aki „*Kóczos Ferkó*” néven állandó szereplője lett a *Darázs* gúnyos karikatúráinak. A másik fő céltábla Balogh János polgármester volt, aki a hasábjakon „*Bársony János*” néven szerepel, de az újság nem bánt kesztyűs kézzel Sarkadi Nagy Mihály városi főkapitánnyal, valamint Cicatricis Pál főjegyzővel sem – mindannyian szintén a függetlenségi párt hívei voltak.¹¹

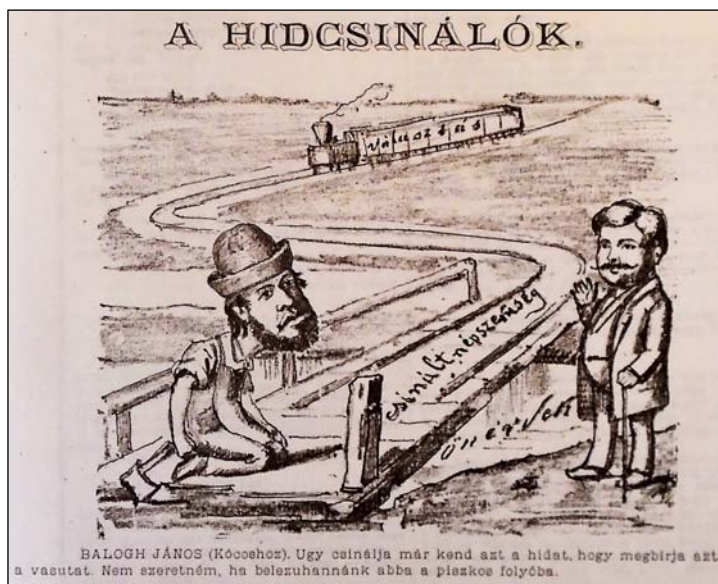
Vutsák Sándor a második oldalon a következőképpen fogalmazza meg a lap célját *Előfizetési felhívás* című beköszöntő cikkében: „*Nem ígérünk, hanem adunk. Ime mutatványszámunk. A ki bele tekint, meglátja az irányt, melyet követni akarunk. Célunk kettős: egyrészt mulattatni, szórakoztatni az olvasó közönséget; másrészt közéletünkben szereplő férfiaink hibáira, ferdeségeire rámutatni, azokért megcsipkedni. Lehet, hogy fájni fog a csipés, de a fájdalmat gyógyulás fogja követni*”.¹² Emellett kijelenti, hogy „*mindenkinek becsülete és családi tűzhelye előttünk szent*”¹³ – vagyis tartózkodást ígér az alpári, megalapozatlan sértegetésektől, rágalmazásoktól. (Mindennek már az első szám címlapján közölt karikatúra ellentmond, s a későbbi számok szinte valamennyi írása, képi illusztrációja úgyszintén.) A beköszöntő cikkből megtudhatjuk még, hogy a karikatúrákat a budapesti Pollák Zsigmond, a *Vasárnapi Ujság* metszője készíti, emellett az írás közli a szerkesztőség címét (Zsoldos-Szabó-féle ház, III. tized 248. sz.), illetve az előfizetési díjakat (egész évre: 6 forint, fél évre: 3 forint, negyed évre: 1 forint 50 krajcár).¹⁴

Az első szám a Simát kigúnyoló karikatúra, valamint a beköszöntő írás után Balogh János polgármestert illeti kemény kritikával *A csángók fogadtatása*¹⁵ című cikkben: „*Rég lezajlott esemény. Sokan talán már el is feledték. De mi visszatérünk reá. Visszatérünk azért, mert e fogadtatás alkalmával oly jelenségeket észleltünk, melyeket szó nélkül nem hagyhatunk. Az első csoport fogadtatásával határozottan felsültünk, kudarcot vallottunk. Ki ennek az oka? – nem akarjuk kutatni. Elég maga a szomorú tény. A második csoport fogadtatásával már kissé szerencsésebbek voltunk,*

habár be kell vallanunk, hogy ez sem elégíthetett ki minden tekintetben bennünket. A nép mindkét alkalommal az igaz hazafiui lelkesedésnek nagyszerű jelét adta. [...] Egy ember azonban, kinek az adakozók között elsőnek kellett volna lenni, nem nyitotta meg tárczáját, sem éléskamaráját csángó testvéreink segélyezésére. Ez az ember, a város feje”. Balogh János a cikk szerint arra hivatkozott, mikor távolmaradását számon kérték, hogy mivel a kormány nyíltan nem avatkozik bele a dologba – hiszen nem akar diplomáciai bonyodalmat egy másik országgal –, akkor ő városvezetőként ezt szintén nem teheti meg. Ez védhető álláspont, azonban mint magánember miért nem jelent meg a fogadáson, miért nem tett adományt? – érvel a cikkíró, aki szerint Balogh ezzel szegényt hozott az egész városra, majd a feltett kérdésre saját maga adja meg a választ: „a csángók nem választók”.¹⁶ A *Szentesi Lap* természetesen másképpen számolt be az eseményről 1883. április 14-i számában, amelyből megtudhattuk, hogy az ezernégyszáz főnyi csángót lelkes tömeg fogadta, a helyi lakosság nevében pedig a köszöntőbeszédet „*lapunk szerkesztője*” (tehát Sima Ferenc) mondta el.¹⁷

Sarkadi Nagy Mihály főkapitány, Vutsák volt munkaadója szintén már az első lapszámban megkapja a – lap szerint – neki kijáró gúnyos kritikát: „*Ki ez a tudniillik? Bizony nehéz definitióját adni. Se nem ember, se nem állat, hanem olyan ösfér-féle. Külséjére nézve ember. Van jól ápolt bőre, sima arcza és modora, a kliensek kegyelméből pedig elegáns kabátja. A ki nem ismeri, meg merne rá esküdni, hogy: ember. [...] Legvalószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy nem is született, hanem úgy termett, mint a subagallér. [...] A Bach-korszakban – mint mondják – zsandárörmester volt szegény. Az ilyen foglalkozás után, hogy találja bele magát a hivatal-főnök szerepébe, mely alantas közegeivel szemben értelmi fölényt és méltányosságot stb. kíván. A tudniillik most is a zsandárörmester szerepét játssza*” – írja Vutsák. Bár nem írja alá a nevét, a cikkből egyértelműen kiderül, hogy ő a szerző. Megtudhatjuk ugyanis, hogy személyes sértettségének mi a konkrét oka: éjszakánként hódolt írói szenvedélyének, „*igy néha egy fél órával később ment a hivatalba*”, főnöke pedig ezt egy idő után megelégtelte, és elbocsáttatta állásából a fiatal írnot.¹⁸ A főkapitány később is rendszeresen szerepel az élcek tárgyaként: „*Egy szegény özvegy asszony, ki a kapitányi hivatal folyosóján hetekig ácsorgott, hogy panaszát előterjeszthesse, a várokozásban megőrült. Abban a rögeszmében szenved, hogy a kapitányi hivatal még az életében el fogja intézni az ő panaszát...*” – figurázza ki az álhír a lap szerint túl lassú ügyintézését.¹⁹

A *Darázs* 1883. július 22-i számának (I. évf. 12. sz.) címlapján Sima Ferenc („*Kóczos Ferkó*”) és Balogh János polgármester – ezúttal a saját nevéen – együtt látható. A karikatúra a közlő választások okán ironizál: „*Ugy csinálja már kend azt a hidat, hogy megbírja azt a vasutat. Nem szeretném, ha belezuhannánk abba a piszkos folyóba*” – mondja Balogh a hidat ácsoló Simának, ahol a közlő vonat a választásokat, a folyó az önérdeteket jelképezi, a hídon pedig a „*Csinált népszerűség*” felirat szerepel.

Az 1883. június 10-i (I. évf. 6. sz.) szám címlapja Szentés első sportegyesületét, a Korcsolyázó- és Csónakázó Egyletet²⁰ gúnyolja ki, feltehetően annak református kötődése miatt: „Ki hitte volna, hogy ez a szép asszony ilyen idéten gyermeket szül!”.

A politikamentes vicceket, humoros anekdotákat is bőségesen tartalmazó *Darázs* pellengérré állított mindent és mindenkit, aki bármilyen módon kötődött a regnáló városvezetéshez, illetve a 48-as párthoz, vagy csupán azért, mert érdekesnek találta a szerkesztőség a kifigurázásra: a szentesi takarékpénztártól kezdve, a helyi vendéglőtulajdonoson, Rambovszky Józsefen keresztül egészen Bismarck kancellárig. Emellett nagy gondot fordított a *Szentesi Lap*, illetve az 1880. január 1-jén induló, ekkor még a *Szentesi Lap* eszmei vonalát követő *Szentes és Vidéke* hetilap lejárataására is: „Miben különbözik egymástól a »Szentes és Vidéke« és szerkesztője? *Felelet: Mind a kettő irtózatossá plundrán van kiállítva*”; vagy: „A »Szentes és Vidéke« veszít érezte, mikor a »Darázs« fészékébe nyult.”²¹ Az említett lapot egy egyoldalas ál-számmal is kifigurázza,²² amelynek fejléce a következő:

<p>Előfizetési ár: Egy évre: Két lakodalmi és két disznótéri meghívás. Fél évre: Egy lakodalmi és egy disznótéri meghívás. Negyedévre: Egy disznótéri meghívás.</p>	<p>SZENTES ÉS VIDÉKE LOP-LAP. MEGJELEN: Mikor a szerkesztője józan.</p>	<p>Hirdetések: Lapótelékiül köszönettel fölvételnek és a hirdetőik beilmunka társaknak tekintetnek.</p>
---	--	--

Az újság a *Szentesi Lapot* sem kíméli, és annak nem csak tartalmi részébe, hanem félreérthető megfogalmazásaiba, stilisztikai hibáiba is beleköt: „»Sarkadi főkapitány beszédjére Marschan a (?) szegedi jószág igazgatóság(i) titkára válaszolt, s azután a két hajón szállított 900 székely magyar legnagyobb részben férfiak, asszonyok, legények, leányok és gyermekek. (Hát kisebb részben mik voltak?) Igazán megindító volt látni, mikor a betelepülők a mi népünkkel összevegyülve férfiak a férfiakkal, asszonyok az asszonyokkal ölelkeztek össze és kölcsönös köny csillámlott a szemekben.« (Ez a »kölcsönös köny« egészen új találmány, s ajánljuk a »Szentesi Lap«-nak, hogy kérjen rá szabadalmat.)²³ „Azt olvasom a »Szentesi Lap«-ban, hogy: »Csalódások láncolatából áll az élet.« Ugy látszik, kezd magába szállani. Bizony ő se gondolta, hogy olyan hamar lejárja magát.”²⁴

A szentesiek többsége körében nagy népszerűségnek örvendő közéleti személyiségek alpári stílusú kigúnyolása nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, s erre már a lap indulásakor találunk egyértelmű utalást: a második szám végén közli a szerkesztőség, hogy az újságot 15 krajcárért, példányonként is meg lehet vásárolni bizonyos könyvkereskedésekben – tehát nem volt elég előfizető.²⁵ (Az erre vonatkozó információ a következő lapszámtól kezdve már a fejlécen is szerepel az előfizetési díjak alatt.) Ráadásul a kisszámú olvasóközönség egy része nem fizette meg az előfizetési díjat, mint arra 13. szám (1883. július 29.) 2. oldalán találhatunk felhívást: „Figyelmeztetem azon tisztelt előfizetőimet, kik a mult évnegyedre eső előfizetési

díjat még utólagosan sem fizették meg, hogy a Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen. Azt hisszük, hogy ez a figyelmeztetés egyelőre elégséges lesz”.

A tulajdonos és támogatói egy idő után más módszerekkel is próbálkoztak az olvasottság növelése érdekében: a 12. számtól (1883. július 22.) egyrészt lehetőséget biztosítottak a havi előfizetésre is 50 krajcár ellenében, másfelől egy állandó, ötoldalas mellékletet indítottak *Szentesi Néplap* címen (onnantól kezdve az élclap terjedelme három oldalra csökkent, így az újság összességében a korábbi négyről nyolcoldalásra bővült), amely küllemében önálló társadalmi hírlap látszatát keltette. Még saját profilmegjelölést is alkalmazott („*heti közlöny*”), azonban a két lapot csak együtt lehetett megrendelni, másfelől gyakorlatilag ingyenes volt, hiszen a *Darázs* előfizetési árai a melléklet megjelenése után – vagyis a teljes terjedelem megduplázódását követően – sem változtak. A *Szentesi Néplap*ot tehát semmiképpen sem tekinthetjük önálló orgánumnak, ahogyan a sajtótörténeti bibliográfiák sem teszik.² Az említett változásokat bejelentő számban *Előfizetési fölhívás* címmel Vutsák – többek között – a következőt írja vállalkozása eddig eltelt időszakáról: „*Dicsekvés nélkül elmondhatjuk azt is, hogy nem estünk az élclapok azon végzetszerű hibájába, hogy botrányokat hajhászsunk, hogy bárki becsületében gázoljunk és családi szentélyébe betolakodjunk. Lehet, hogy kiméletlenek voltunk olykor olykor, de hiszen annak, ki gyógyítani kíván, sokszor a sebet égetni kell*”.²⁷ Az alacsony előfizetési számra utaló adatok, valamint a lap stílusa inkább ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A legsértőbb támadások mind a karikatúrák, mind az írások tekintetében Sima Ferencet érték, bár Balogh János és Sarkadi Nagy Mihály sem sokban marad el a függetlenségi mozgalom szentesi vezetőjétől e téren. Vutsák öngigazoló sorait – a már említetteken kívül – még egy Sima Ferencet gyalázó példával állítjuk szembe, amely az 1883. július 15-i szám (I évf. 11. sz.) 4. oldalán jelent meg:

Kóczos Ferkó a következő névjegyet nyomatta a saját nyomdájában. Ide igtatjuk a nagy közönség épülésére.

Kóczos Ferkó

kőrösi bogár, volt segédtanító, kukta a „Szentesi Lap”-nál, bukott hivataljelölt, tényérnyaló a 48-as körben, a „Szentesi Lap” szerkesztője, kiadó, nyomdász, volt gazdasági tanácsnok, az elvűség nagymestere, burokban született kormánypárti, regénygyáros, tiszta-szab. igazgató, palota-tulajdonos, népámitó és mindenekfölött elveihez hű 48-as.

A *Szentesi Néplap* hangvétele jóval visszafogottabb volt, felépítésében, rovat-szerkezetében igyekezett igazodni a korszak klasszikus sémáihoz. A melléklet első oldalán határozott és kritikus hangvételű, de igényes és vállalható stílusú vezércikkeket olvashatunk, melyek témáit a város aktuális ügyei, eseményei jelentették: a rendőrség átszervezése, a Szentháromság-szobor ügye, a háziipar-kiállítás, illetve a Kurca bűzös vizének problémaköre, amely a kellemetlen szagon túl súlyos egészségügyi kockázatot is jelent a lakosság számára. Az 1883. augusztus 12-én megjelent mellékletből értesülhetünk arról, hogy Vutsák Sándor fegyelmi ügye lezárult, a megye visszahelyezte őt a főkapitányi hivatalba. Az írásban a szerző – feltehetően maga Vutsák – helyesbíti önmagát: megtudjuk, hogy nem a főkapitány, hanem a polgármester mozdíttatta el annak idején az állásából, ráadásul nem személyesen (pedig erre neki is lett volna joga), hanem meggyőzte az alispánt, hogy távolítsa el az írnot, akinek „*az egész vétke abból állott, hogy egypár hivatalos órát elmulasztott*”.²⁸ Arról nem szólnak a források, hogy milyen fogadtatás várta a főkapitányi hivatalba visszahelyezett Vutsákot, miután elbocsátása után lapjában nemegyszer tette gyilkos gúny tárgyává főnökét, Sarkadi Nagy Mihályt, mindössze egy szellemes utalást kapunk arra nézve, hogy nem sok jóra számíthat: „*Eddig te csipted azokat az embereket, ezután meg majd ők fognak téged csipkedni*”.²⁹

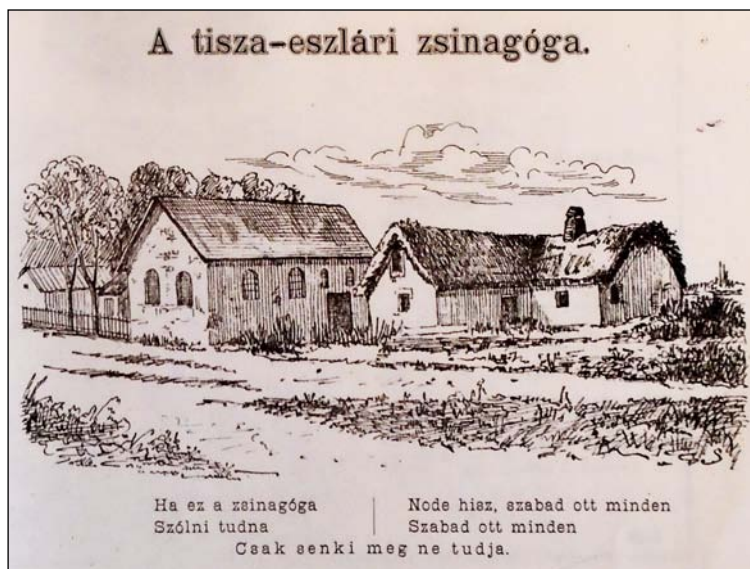
A mellékletben négy esetben találunk *Tárca* rovatot, amelyek közül egy az egyetemi hallgatók táncmulatságáról számol be, a másik három elbeszéléseket tartalmaz. A *Csarnok* rovat szintén az irodalomé, itt prózai műveket vagy verseket találunk. Olvashatunk továbbá híreket a település, Magyarország, valamint a nagyvilág vonatkozásában; találkozhatunk kivonattal a város híresztelési könyvből, a *Gazdászati és üzleti értesítés* rovat pedig közli a várható időjárást, illetve a tőzsdei gabona-árfolyamokat. Többször szerepelt a lapban kritika a város színi társulatának előadásairól is. Az utolsó oldal a hirdetéseké, amelyekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a *Szentesi Néplap* melléklet indulása előtt a *Darázs* egyáltalán nem tartalmazott reklámot. Azonban mindössze három helyi vállalkozást láthatunk megjelenni a lap hasábjain: a Várady-féle gyógyszertárat, Weisz Bernátné üveg-, porcelán- és bútorkereskedését, illetve a Littauer és Wellisch cég rövidáru-üzletét. Ezen kívül csupán egy budapesti, pénzszekrényeket gyártó cég hirdetésével találkozunk, valamint a szerkesztőség önreklámjával, amely szerint várják a hirdetőket a *Darázs* számára jutányos áron. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy – bár a lap nem volt hosszú életű, így kitartó marketingtevékenységre nem volt idő – a helyi vállalkozások néhány kivételtől eltekintve bojkottálták az élclapot, amely hamarosan komoly anyagi gondokkal szembesült.

A címoldali karikatúrák elmaradtak a 14. számtól kezdve, a szerkesztőség be is ismerte, hogy nem tudja finanszírozni a fővárosi rajzolókat és metszőket,³⁰ a lapban pedig a politikai szatírákat, illetve a pártatlan humort egyre jobban háttérbe szorította

a gyűlölködés, amelynek a közéleti szereplőkön kívül új céltáblája akadt: a zsidóság.³¹ Az országosan megfigyelhető tendencia fő okait Tamás Ágnes a következőképpen foglalja össze: „A 19. század utolsó harmadában a zsidóság szerepe felértékelődött a modernizációban, illetve a modern kapitalista pénzpiac és bankrendszer kialakításában a Monarchia mindkét államjogi egységében, ami egyesek látványos gazdagodásával és társadalmi felemelkedésével – például nemesítéssel – járt együtt. Sikerük nemcsak az izraeliták keleti bevándorlását serkentette – melyet az oroszországi és romániai zsidóüldözések is motiváltak –, hanem ellenséges reakciókat is kiváltott, ami a politikai antiszemitizmusban csúcsonodott ki. Létszámuk a Birodalom nagyvárosaiban, a leglátványosabban azonban Budapesten és Bécsben ugrásszerűen megnőtt, s e városokban a kultúra és a szórakoztatás területén is felülreprezentáltakká váltak.”³²

Ráadásul ekkor zajlott a hírhedt tiszaezlári vérvád³³ pere, amely különösen felkorbácsolta az antiszemita indulatokat Magyarországon, és a *Darázs* is beállt az uszítók sorába.³⁴ Ezzel a lappal szembeni általános ellenszenv csak fokozódott, hiszen Szentesen akkoriban jelentős számú, közel ezerfős, jól szervezett zsidó közösség élt, amelynek a nem zsidó többségi lakossággal való kapcsolatára leginkább a kölcsönös tisztelet, a tolerancia, valamint a gyümölcsöző gazdasági együttműködés volt jellemző, nem pedig az előítéletesség, a negatív diszkrimináció.³⁵

Az első zsidókra vonatkozó negatív véleménynyilvánítás a *Darázs* 1883. június 30-i számának (I. évf. 9. sz.) címdoldalán jelent meg, s a karikatúra egyértelműen tükrözi a lap állásfoglalását:

Innentől fogva jelennek meg a hasábokon a zsidóságot kritizáló, gúnyoló írások, s nem csupán az említett büntetőügy kapcsán. „A kis Scharf Móricot a zsidók örültnek deklarálják. Ez bizony furcsa eljárás. Találkozik köztük egy okos ember és arra is azt mondják, hogy: örült.”³⁶ „Azt mondja a napokban a »Darázs«, hogy ne irjak többet az ujságába olyan antiszemitikus dolgokat, mert ő reá haragusznak a zsidók. Vigasztalódjál, – mondom én neki – azok csak a becsületes emberre haragusznak.”³⁷ „A sakterek, a lelkiismeret által furdalva, bevallották Solymosi Eszter meggyilkolását. (Jóllehet e hirt a leghitelesebb forrásból kaptuk, de a mennyiben a »sakterek lelkiismeretéről« van szó, csak föntartással közöljük. Szerk.)”³⁸ „Hányat dobsz egy hatosért a kilencből? – kérdi egyik kuglista a másikat. – Ha a zsidó sakterek fejei volnának fölállítva, szeretnék minden dobásra 14-et dobni, – válaszolt a másik.”³⁹ A 14. szám (1883. augusztus 5.) 2. oldalán már alpári stílusú, nyílt uszítást találunk, rímekbe szedve, „Antiszemita” tollából:

Szózat a magyar néphez.
 Jól jegyezd meg keresztény magyarom :
 Zsidótól pálinkát ne végy semmi áron !
 Sőt ha erőszakkal tölténé szájadba,
 Köpjed a zsidónak cudar pofájára !
 Fukszinós borával ne mérgezd meg magad,
 Mert korai halál hamar sirba ragad,
 Semmi élelmiszert ne végy a zsidónál,
 Mert a zsidó minden piszkot összezagyvál,
 Azt mondván magában : jó ez a gójoknak,
 Hogy a földről hamar mind el pusztuljanak.
 Mi pedig azt mondjuk, magyar keresztények :
 Ha mi gójok vagyunk, zsidók jaj tinéktek !
 Fölmondunk már nektek minden szolgálatot,
 Szép Magyarországból, hogy kipusztuljatok !
 És menjetek vissza, honnan kijöttetek :
 Palesztina legyen rüt, piszkos fészketek !

A visszafogottabb *Szentesi Néplap* melléklet is beszállt a hangulatkeltésbe, a hírrovatában többször igyekezett olyan eseményekről tudósítani, amelyek okot adhattak a zsidókkal szembeni ellenszenvre, így pedig alátámaszthatták a tisztaeszlári vádemelés jogosságát, például: „Gyilkosság fanatizmusból. Weisz Jakab üzletvezetőt fanatikus zsidó hitsorsosai megkövezték, mert egy szombati nap délutánján lóháton utazott Banilla községbe, mi ellenkezik a vallás törvényével. Midőn Weisz sebekkel terheltén lováról lebukott, egy őrjöngő zsidó egész a csontig harapott balkezébe. Az összefutott parasztok végre kiragadták Weiszt a dühöngő zsidók karmaiból. A zsandárok csak későbbben érkeztek a helyszínre.”⁴⁰

Az augusztus 5-én megjelent 14. szám 6. oldalán – tehát a *Szentesi Néplap* mellékletben – az újság beszámolt a tiszaezlári per végéről, még az ítélethirdetést megelőzően, a *Heti krónika* rovatban: „A zsidók védői megtartották védbeszédeiket, de nem valami nagy sikerrel. A helyett, hogy a vádlottak ártatlanságát bizonyították volna, piszkolódtak és gyanusítottak. Az egyik védő, Heumann ellen rágalmazásért pört is indítottak. Eötvös Károly hat és egy negyed óráig tartó beszédet mondott, s hogy némi fogalmunk legyen e roppant terjedelmű beszédről, fölemlítjük, hogy e beszéd harmincezer szóból állott s megtáviratozása huszonkét teljes órát vett igénybe. A leírásához egy embernek folytonos írás mellett 49 órára volt szüksége.”⁴¹ Ugyanazon az oldalon, a *Hírek* rovatban még egy információt kapunk az ügyről: „A sakterekről is van már gondoskodva. Mihelyt szabadlábra helyeztetnek a törvényszék által, rögtön Pestre hozzák föl őket s ott az orthodox zsidóegyháznál kapnak jó alkalmazást. A sarokigazság tehát, hogy kiki érdemei szerint jutalmaztatik, itt csufondárosan arcul lesz verve!”⁴²

A per lezárulta, a felmentő ítélet ellenére a *Darázs* következetesen folytatta az uszítást, s erre külön rovatot is szentelt *Adatok a mi zsidóinkról* címmel. Ennek indulásakor a szerkesztőség lábjegyzetben közli is az olvasókkal: „Ezen a cimen állandó rovatot nyitunk, s fölkérjük a t. olvasóközönséget, hogy minden a zsidók szemtelenségét, kapzsiságát föltüntetető adatot velünk közölni sziveskedjenek.”⁴³ A rovatban valós vagy kreált híreket, anekdotákat olvashatunk a zsidókkal kapcsolatban, amelyek természetesen kivétel nélkül rossz színben tüntetik fel őket, például: „K. József tanító a napokban 7 mázsa buzát adott el Schvarcz nevezetű buzakereskedőnek. Mielőtt a buzát a zsidó elvitte volna, a tanító úr megmérte. Megmérte a zsidó is a saját mázsálóján s ime 40 kilóval kevesebb lett a buza. A tanító ur nem egyezett bele a 40 kiló levonásába s így az eladásból semmi sem lett. K. József tanító ur később megmérte a buzát Purjesz Henriknél s itt már 30 kilóval több lett a buza. Ez az eset kirívóan bizonyítja azt, hogy mily lelkiismeretlenségeket követnek el a mázsálásoknál a zsidók a haszon érdekében; de másrészt szomoruan illusztrálja ezen eset azt is, hogy hatóságunk, melynek föladata volna a mértékek ellenőrzése, e részben kötelességét hiányosan teljesíti.”⁴⁴

Ezen kívül megtudhatjuk, hogy az utcán játszó zsidó gyerekek a legősibb foglalkozások egyikével hangosan azonosítva sértegettek mellettük elhaladó keresztény nőket;⁴⁵ hogy egy Purjesz Móric nevű zsidó komoly összeggel átverte Sarkadi Nagy Ferencet,⁴⁶ vagy hogy egy zsidó hölgy a női szabójával hitelben csináltatta meg a ruháját, és tartozását nem egyenlített ki.⁴⁷ A rovat értesíti a nagyközönséget arról is, hogy „Mióta a »Darázs« a tiszaezlári ügyben az igazság mellett állást foglalt, azóta a zsidók folyton inzultálják. Mocskos nyelvük természetesen személyünket és becsületünket akarja bepiszkolni.”⁴⁸ Akadnak azonban lelkes olvasók, akik segítségére sietnek a zaklatásoktól szenvedő szerkesztőségeknek: „Tek. szerkesztő ur! Arról értesültünk,

hogy önt azért, mert az igazságot megmeri mondani, több oldalról, de különösen a zsidók részéről azzal fenyegetik, hogy meg fogják önt verni. Ez a fenyegetés ne riaszsa önt vissza. Mi elhatároztuk, hogy meg fogjuk védeni az ön személyét. Résen leszünk s ha valaki csak egy ujjal is meri önt bántani, keservesen fogja megbánni vakmerőségét. Szentes, 1883. aug. 22. Tisztelettel – Az Antiszemiták.⁴⁹ A szerkesztőség meleg hangú válaszában köszöni meg a nemes felajánlást barátainak, s egyben megnyugtató mindenkit, hogy nem fog meghátrálni az ilyen fenyegetésnek tűnő üres hengegések elől.⁵⁰

A népszerűtlenségből adódó anyagi nehézségek miatt az 1883. szeptember 2-i lapszám (I. évf. 18. sz.) már nem tartalmazta a *Szentesi Néplap* mellékletet, így a *Darázs* visszavedlett négyoldalas élclappá, de már csak egyetlen alkalom erejéig. Még megtudhatjuk, hogy szemtelen zsidó gyerekek ismét békés járókelőt inzultáltak az utcán, ezúttal éppen Balogh János polgármester kisfiát, a védelmére siető idős hölgyre pedig a nyelvüket öltögették.⁵¹ A címlapon zsidókat kifigurázó karikatúra látható, a későbbiekben pedig szintén zsidókat gúnyoló írásokat, valamint egy hasonló témájú verset olvashatunk. Az említett szám után a lap – előzetes bejelentés nélkül – megszűnt.

Összességében elmondható, hogy a szatíra, az irónia, sőt a maró gúny sem volt szokatlan jelenség a korabeli országos sajtóban, viszont a vármegyét, illetve a kormányt támogató – s így Szentesen ellenzékeknek számító – érdekcsoportok által életre hívott *Darázs*, tekintve a városban különösen kiélezett szembenállást a két tábor között, a megszokottnál még durvább hangvételt alkalmazva próbálta lejáratni politikai ellenfeleit. A kísérlet azonban fordítva sült el: a többségében 48-as elveket valló, a település fejlődése mellett elkötelezett vezetőit megbecsülő helyi lakosság körében visszatetszést keltett a lap, amely alig négy hónapig tartó megjelenés után – előfizetők és hirdetőik híján – kénytelen volt befejezni működését.

JEGYZETEK

- ¹ Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Élclapok és karikatúrák*. Budapest, 1983. (A továbbiakban: Buzinkay, 1983.) 6.
- ² Buzinkay, 1983. 7–34.
- ³ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016. (Megjegyzés: e-könyv formátum, a vonatkozó fejezet, illetve alfejezet: *A szabad sajtótól a tömegsajtóig – az 1860-as évek közepétől az 1880-as évek közepéig – A Borsszem Jankó és a politikai vicclapok*)
- ⁴ Dersi Tamás: *Századvégi üzenet – Sajtótörténeti tanulmányok*. Budapest, 1973. 9.
- ⁵ Landgraf Ildikó: *Átjárás a regiszterek között – Jókai Mór képes szórakoztató lapjai*. In: Paál Vince (szerk.): *A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945 – Tanulmányok*. Budapest, 2014. 9–20. (A továbbiakban: Landgraf, 2014.) 17.
- ⁶ Landgraf 2014. 17.; Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben – 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony, 2014. (A továbbiakban: Tamás, 2014.) 92–93.

- ⁷ Pető Bálint: *A nyomtatott sajtó kezdetei egy dél-alföldi kisvárosban*. Délvidéki Szemle, III. évf. (2016) 1. sz. 17–35. 18., 21–22., 31.; Labádi Lajos: *Az első szentesi folyóirat – 135 éve jelent meg a Szentesi Füzetek*. Szentesi Élet, XXXVII. évf. (2006) 22. sz. 2.
- ⁸ Kis-Rács Antalné – Labádi Lajos – Vörös Gabriella (szerk.): *Szentes helyismereti kézikönyve (tanulmányok)*. Szentes, 2000. CD-változat, forrás: <http://www.szentesinfo.hu/cd/helyismeret/>. A letöltés ideje: 2016. október 4. A sajtótörténeti rész szerzője: Labádi Lajos. Lásd az 1.10.8 – *A korszak sajtója* c. alfejezetet. Azonos névvel 1897 októberétől 1898 februárjáig, valamint 1911. áprilistól 1912. novemberig létezett hetente megjelenő élclap Hódmezővásárhelyen is (Kárász József: *A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1843–1970*. Szeged, 1974. [A továbbiakban: Kárász, 1974.] 39.)
- ⁹ Labádi Lajos: *Darázs című élclap – 120 éve jelent meg*. Szentesi Élet, XXXIV. évf. (2003) 18. sz. (A továbbiakban: Labádi, 2003.) 2.
- ¹⁰ Fennmaradt művei: *A magyar Kánaán* (Budapest, 1900. Ebben válaszolt Vadnay Andor főispán *Tiszavidékről* című cikksorozatára); *Egyetemi polgár* (Budapest, 1900. Három felvonásos népi bohózat); illetve *A politikai szarka* (Budapest, 1901.), amelyben Horánszky Nándor politikai szereplését taglalja (Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1891–1914. Elektronikus formátum, forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>, letöltés: 2017. augusztus 21.)
- ¹¹ Labádi, 2003. 2.
- ¹² Darázs, I. évf. (1883) 1. sz. 2.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Darázs, I. évf. (1883) 1. sz. 2.
- ¹⁵ Az említett „csángók” valójában azokat a székelyeket jelentik, akik az 1760-as évek elejétől – amikor a bécsi udvar megindította a székely határország erőszakos megszerzését – vándoroltak ki több hullámban Bukovinába. 1882 végén országos mozgalom indult a hazatelepítésük érdekében, amely kísérletre a következő év tavaszától került sor: külön bizottság – majd a Csángó-Magyar Egyesület – foglalkozott a szükséges anyagi források előteremtésével, a költözni szándékozók összeírásával, valamint a teljes szervezőmunkával. 1883-ban, három hullámban, mintegy négyezer fő indult útnak Bukovinából – ennek az utazásnak az egyik megállója volt Szentes –, és telepedett le több faluban Pancsova környékén, a Duna mellett, illetve 1888-ban a Duna áradása miatt a Bácskában. A társadalmi szempontból kétes sikerű program később is folytatódott: Erdély különböző részeibe is számos családot telepítettek: a Déva melletti Csernakeresztúron például a mai napig a magyar anyanyelvű lakosság van többségen. (A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941*. Nemzetiségi Füzetek 6. Budapest, 1984. Forrás: <http://mek.oszk.hu/01200/01275/01275.htm>. A letöltés ideje: 2017. augusztus 24.)
- ¹⁶ Darázs, I. évf. (1883) 1. sz. 2.
- ¹⁷ Szentesi Lap, XIII. évf. (1883) 15. sz. 2.
- ¹⁸ Darázs, I. évf. (1883) 1. sz. 3.
- ¹⁹ Darázs, I. évf. (1883) 1. sz. 4.
- ²⁰ Az egyesület 1881-ben alakult ötven taggal, s ugyanebben az évben ünnepélyes keretek között felavatták Szentes első jégpályáját a Kurcán. A szervezet alapszabálya értelmében a tagok nyáron az evezésben és vitorlázásban gyakorolják magukat, míg télen a korcsolyázásnak hódolnak. Az egyesület első elnöke Arady Kálmán, alelnöke pedig Szalai István volt. (Majtényiné Túri Katalin: *Szentesi egyesületek és társulatok a XIX. században*. Kézirat, 1994. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentes, 7123. sz.)
- ²¹ Darázs, I. évf. (1883) 3. sz. 4.
- ²² Darázs, I. évf. (1883) 3. sz. 2.
- ²³ Darázs, I. évf. (1883) 6. sz. 4.
- ²⁴ Darázs, I. évf. (1883) 12. sz. 2.
- ²⁵ Darázs, I. évf. (1883) 2. sz. 4.
- ²⁶ Lásd: Kárász, 1974. A Csongrád megye sajtótörténet bibliográfiáját tartalmazó munka meg sem említi a *Szentesi Néplapot*.
- ²⁷ Darázs, I. évf. (1883) 12. sz. 2.

- ²⁸ Darázs, I. évf. (1883) 15. sz. 4.
- ²⁹ Darázs, I. évf. (1883) 14. sz. 2.
- ³⁰ Darázs, I. évf. (1883) 14. sz. 1.
- ³¹ Labádi, 2003. 2.
- ³² Tamás, 2014. 43.
- ³³ A tiszzaeszlári vérvád alapja a keresztény Solymosi Eszter eltűnése volt 1882. április 1-jén. A fiatal cseléd lányt gazdasszonya, Huri Andrásné küldte a falusi boltba, hogy vegyen festéket, de hazafelé jövet a lány eltűnt. A helyi lakosság a zsidókat vádolta meg rituális gyilkossággal, akik éppen a pészah előtti szombatot megünnepelni gyűltek össze a tiszzaeszlári zsinagóga épületében. Az ügyből végül vádemelés lett tizenöt személlyel szemben, az elsőfokú tárgyalást a nyíregyházi törvényszéken tartották 1883. június 20. és augusztus 3. között. A vádlottak védelmét a függetlenségi párti Eötvös Károly képviselő és ügyvéd vállalta el, aki július 30-án megtartotta később híressé vált, hétórás védőbeszédét. A bíróság végül felmentő ítéletet hozott, ami további viharokat kavart az addigra felszított közvéleményben. Számos helyen antiszemita zavargások törtek ki, amelyek erőszakos feloszlata Zala vármegyében halálos áldozattal is járt. A Magyar Királyi Kúria egy évvel később jogerőre emelte az ítéletet, így az ügy lezárult, viszont számos kedvezőtlen – s részben a mai napig tartó – utóhatása volt, például javarészt a tiszzaeszlári vérvád nyomán kialakult néphangulatnak köszönhető, hogy az Istóczy Győző által 1883. október elején megalapított Országos Antiszemita Párt mind az 1884-es, mind pedig az 1887-es választásokon bejutott a parlamentbe. (Tamás, 2014. 43–46.; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001. 285–286.; Csernus Szilveszter: *Tiszzaeszlár: a világ leghíresebb zsidó vérvádja*. Forrás: mult-kor.hu történelmi portál, 2014. április 4., http://mult-kor.hu/20140404_tiszzaeszlar_a_vilag_leghiresebb_zsido_vervadja. A letöltés: 2017. augusztus 18. [A továbbiakban: Csernus, 2014.]
- ³⁴ A zsidókon kívül a cigányságot is érték támadások az élclapban, pl.: „Nagy szél fujt, mikor a cigány éppen retket lopott a kasznár kertjében. Nem vette észre a kasznár közeledtét, ki azután jót húzott a cigány hátára. – Ne issen a tees ur, his látja, hogy azsirt kapaskodom ebbe az ebnek kellő retekbe, hogy a szil el ne issen a lábomról.” (Darázs, I. évf. (1883) 13. sz. 2.)
- ³⁵ Labádi Lajos: *Szentes város közigazgatása és politikai élete 1849–1918*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXII. Szeged, 1995. 273.
- ³⁶ Darázs, I. évf. (1883) 10. sz. 2. A fiatalkorú Scharf Móric vallomása volt a tiszzaeszlári ügyben a vád egyik fő alapja (lásd: Csernus, 2014.)
- ³⁷ Darázs, I. évf. (1883) 10. sz. 2.
- ³⁸ Darázs, I. évf. (1883) 10. sz. 4. Sakter: gunyoros kifejezés a héber sohét, vagyis mészáros szóra, akinek feladata a vágóállatok leölése és feldarabolása (Forrás: <http://www.zsido.hu/rabbi/rabbi.php?old=122>. A letöltés ideje: 2017. augusztus 25.)
- ³⁹ Darázs, I. évf. (1883) 13. sz. 3.
- ⁴⁰ Darázs, I. évf. (1883) 13. sz. 6.
- ⁴¹ Darázs, I. évf. (1883) 14. sz. 6.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Darázs, I. évf. (1883) 15. sz. 2.
- ⁴⁴ Darázs, I. évf. (1883) 17. sz. 1.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Darázs, I. évf. (1883) 16. sz. 1–2.
- ⁴⁷ Darázs, I. évf. (1883) 15. sz. 2.
- ⁴⁸ Uo.
- ⁴⁹ Darázs, I. évf. (1883) 17. sz. 1–2.
- ⁵⁰ Darázs, I. évf. (1883) 17. sz. 2.
- ⁵¹ Darázs, I. évf. (1883) 18. sz. 2.

„MI AMERIKAIÁK VAGYUNK...”

John Reed haditudósítása a szerbiai hadszíntérről 1915-ben

SZABÓ PÁL

ABSTRACT

John Reed, the well known American war correspondent and journalist, in 1915 arrived at the Serbian theatre of war, from where he reported the American Metropolitan Magazine. In his vivid reportage he painted from dramatic perspective the everyday life of the people along the battle-line, but the atrocities committed by the Hungarians, therefore it adds important contribution – from an Americo-Serbian aspect – to more objective judgement of the events of the first World War in the Balkans.

John Reed, az ismert amerikai újságíró és haditudósító, 1915-ben érkezett a szerb hadszíntérre, onnan tudósította az amerikai *Metropolitan Magazine* újságot. Eleven stílusú tudósításában drámai perspektívából mutatta be a frontvonal életét, lakóinak mindennapjait, de a magyarok által elkövetett atrocitásokat is, így fontos adalékot ad – egy amerikai-szerb nézőpontból – az első világháború balkáni eseményeinek megítéléséhez.

A magyar szakirodalomban kevésbé ismertek John Reed (1887–1920) amerikai újságíró és haditudósító az első világháború szerbiai frontjáról szóló beszámolóit, tudósításait. Belgrád 1914., illetve az 1915. évi osztrák-magyar és német visszafoglalásával már több alkalommal foglalkoztam, és ehhez Reed is értékes információkkal szolgált.¹

Az ismert haditudósító írásainak hitelét és újdonságát az nyújtotta, hogy ő személyesen kereste fel a háborús helyszíneket, továbbá az érintettektől próbált meg híreket szerezni. Mindezt ugyanakkor igényes irodalmi nyelvezettel, novellisztikus – Hemingwayt is megelőlegező! – stílusban tette. A nyugati frontról, főleg a belgiumi pusztításokról tudósított, majd 1915 tavaszán érkezett meg – éppen a két ostrom közötti időszakban – Belgrádba, amelyet ekkor ismét a szerbek birtokoltak. Mivel a háborús fényképészet ekkoriban még ritka volt, vele volt Boardman Robinson grafikus, aki a rajzaival igyekezett a látottakat és Reed tudósításait is illusztrálni.² Reed drámai perspektívából mutatta be a frontvonal életét, részletesen leírva a háború pusztításait, lakóinak mindennapjait, de a magyarok által elkövetett atrocitásokat is, így fontos adalékot ad – amerikai „szerb” nézőpontból – az első világháború balkáni eseményeinek megítéléséhez, amellyel, tudomásom szerint, a hazai szakirodalom eddig nem foglalkozott. Itt megírt tudósításait még 1916-ban egy kötetben is kiadták *The War in Eastern Europe* címmel.³

1915 tavaszáig a szerbiai hadszíntér három jelentős osztrák–magyar támadást élt túl (Potiorek-offenzívák). A haderők (5. és 6. hadsereg) parancsnoka, Oskar Potiorek tábornagy – Bosznia-Hercegovina egykori kormányzója – vezette az 1914. évi, Szerbia elleni támadásokat. Ezek a támadások kezdeti sikereket hoztak, de 1914 decemberére a kibontakozó szerb ellenállás megtörte és visszavetette mindenhol a Monarchia csapatait, s az addig elfoglalt területeket fel kellett adni. Reed a következő év tavaszán ezt az átmeneti szerb fellélegzés állapotát láthatta.

A *Végig a frontvonalon* (*Along the Battle-line*) című fejezet Reed és társai azon útszakaszát tárgyalja, amely a frontvonalat érintette. A tudósító és csapata, miután elhagyták Belgrádot, feljutottak egy magaslatra, és onnan egy utolsó pillantást vetettek a „Fehér Várostra”, a hegyfokra és az osztrák csapatok uralta partokra a túloldalon.⁴

A további útjukon olyan kép tárult a szemük elé, mintha a vadonba vágtak volna utat. A tudósító török zsindelemmel befedett, fehér parasztházakat látott; asszonyokat, aki hímzett bőrmellényt és vászonszoknyát viseltek. Az úton a szerb katonaság által igénybe vett („*lent by the army*”) ökrök sora fogadta őket. Reed számára megdöbbentő volt, hogy az „egész ország – kivéve a katonákat – nélkülözte itt a férfiakat”.⁵

Az ország belseje felé haladva mindeközben az életüket is kockáztatták, mert a fő országutak, végig a Száva folyó mentén, az osztrák lövészárkok fegyvereseinek közvetlen ellenőrzése alatt állottak, mintegy 300 mérföldnyire a folyón túl. A kocsisuk sokszor el is tévedt. A lovas fogattal a gyors zuhatagokon is át kellett kelni. Útközben ember nagyságú sírköveket láttak faragott turbánokkal, majd egy fehér színű római szarkofágot is. A falvak temetőiben az újabb kereszték mindenütt arannyal, zölddel és vörössel voltak befestve. A kíséretükben lévő szerb „Johnson” elmondta, hogy ezek a környék azon férfijaié, akik ismeretlen helyen estek el, és akiknek a holttestét

nem találták meg. A tavalyi mezőket már benőtte a gaz. Reed szeme elé bizarr panoráma tárult. „Néha nagyokat döccentünk a csendes ország széles utcáin, az öregek kivonszolták magukat az ajtójuk elé, a gyerekek a porban vadul játszottak, és az asszonyok egy csoportja csákánnyal a vállán érkezett éppen vissza.”⁶

Itt megálltak egy falusi kocsmában (mehana), hogy megegyék azt is, amit magukkal hoztak, mert az egész országban nincs elég étel az ittenieknek. Bent félhomály és durva felületű faasztalok voltak a földpadlón. Ez a részlet számunkra azért érdekes, mert a kocsmá tulajdonosa beszámolt Reednek arról, hogy hogyan vonultak be az osztrákok. „Egy katona puskával és szuronnyal ezen az ajtón bejött és 'Ide a pénzt!' – követelte. – 'Mindet, amid csak van!' De mondtam neki, hogy nincs pénzem.' 'Lenni kell! Vagy nem te vagy a fogadós?' De csak azt mondtam, hogy nincs, mire ő hirtelen a szuronyával belém szúrt. Látod? Akkor ő reszketve felhúzta az ingét, és megmutatott egy hosszú vágást, amely meg nem gyógyult be.”⁷

Tudjuk, hogy az osztrák–magyar 2. és 5. hadsereg 1914. augusztus 12-én, hajnalban indította meg nagyarányú nyugati támadását Szerbia ellen. Ez a szakirodalomban az első Potiorek-offenzívaként ismert hadművelet, amelynek során a fő hadseregek az okkupált Boszniából átkeltek a Drina folyón, és széles arcvonalban nyomultak be Szerbiába. Elfoglalták Szabácsot is, ahol kemény szerb ellentámadásokba ütköztek.⁸

Ütközben a fehér keresztel megjelölt házak mutatták, hogy azokban tifusz van. Reed egy fél mérföldön belül vagy száz ilyen házat számolt meg. Számára „úgy tűnt, mintha ez a viruló, termékeny föld csak halált terem vagy csak a halál síremlékeit”.⁹ Végül, még egyszer láthatták a Száva folyó völgyét egy csúcsról. Majd a boszniai hegyek felé fordultak, ahol a folyó egy nagy kanyart tesz.

Obrenovácon (Obrenowatz) a postamester, Gaia Matich házához mentek. Reed kiemelte a szerb vendégszeretetet. Matich a falon lévő két képre mutatott. Az egyik a 77 éves apját ábrázolta. „Amikor az osztrákok elfoglalták Szabácsot, őt Budapestre küldték, mint háborús hadifoglyot, és ott halt meg Magyarországon. [...] a nővéremet is elvitték, és augusztus óta nem hallottam felőle, azt sem tudom, él-e vagy meghalt.”¹⁰

A leírásból azt emelem ki, hogy Reed megemlítette, hogy itt hallottak először az osztrákok által elkövetett atrocitásokról. „Itt hallottunk először az osztrák atrocitásokról a nyugati frontvonalon. Először ezeket el sem hittük, azután később, Belgrádban, Szabácson, Loznicán, amikor ez újra meg újra megisméltődött. Azok mondták el, akik megmenekültek vagy azoknak a családjai, akik meghaltak, vagy börtönben raboskodtak, és meg is esküdtek az állításukra. Reed beszámolójából megtudjuk azt, hogy a hadifoglyok listáját az osztrákok elküldték a Szerb Vöröskeresztnek is. Az osztrákok a határvárosok elfoglalásával ugyanis összegyűjtötték a polgári lakosságot – nőket, időseket, gyerekeket – és Magyarországra szállították őket, mint hadfoglyokat. Több mint 700 főt vittek el Belgrádból, egyedül Szabácsból 1500 főt! [...] A Monarchia hivatalnokai azt mondták, hogy ezt azért tették, mert ez egy büntetőhadjárat volt a szerbek ellen és nem egy háború!”¹¹

Ez utóbbi kijelentéshez hozzá kell tenni, hogy a szarajevói merénylet után az Osztrák–Magyar Monarchiában valóban felerősödött a szerb-fóbia, amely szinte a hivatalos gyakorlat szintjére emelkedett. Pollmann Ferenc megállapítása szerint ez még a magyarországi szerbekre is kiterjedt. Mindez a gyakorlat mégis inkább a katonai parancsnokságokra volt jellemző.¹²

A vacsoránál azt tanácsolták az amerikaiaknak, hogy Szabács felé éjszaka kell menni, mert az út végig a folyóparton vezet, ahová az ellenség lövészárkainak hatótávolság elér. Búcsúzaskor az illusztrátor, Robinsón zsebeit szárított és sózott marhahússal is teletömtek, majd választott testvérévé fogadta a házigazda Reedet és társait. A fényes holdfényben hagyták el a falut. A veszélyes szakaszon két lovas is elkísérte őket.

A következő úti cél a Száva mentén Szabács volt. Az út iszapon át is vezetett, ahol a folyóvíz elért az útra, ott a kerékagyig is elmerültek a kerekek. Csendben kellett maradniuk. Nem is hallatszott semmi zaj, csak a lovak patáinak dobogása. A Cer-hegységhez értek. Reed tudta, hogy Szabács egy gazdag és fontos város, Szerbia leggazdagabb részének metropolisza. Macsó vidékének központja, főleg a bor-, gyapjú- és selyemkereskedelme révén. Akkoriban mintegy 2500 házból állt, de sokat a háború lerombolt.¹³ Majdnem mindbe betörték, és kifosztották őket, mérföldről mérföldre az utcákon kiegészített házakkal találkoztak. Reed a megszállás körülményeit is bemutatja: *„A megszállók elvitték a vásznakat, a festményeket, a gyerekjátékokat, a bútorokat, és ami túl nehéz volt vagy túl nehéz volt elmozdítani, azt fejszével törték össze. A gyönyörű hálószobákba istállózták be a lovaikat. A házikönyvtárakban az összes könyv mocskokban feküdt a padlón, gondosan letépve a borítójával. Nemcsak néhány házzal volt így elbánva, hanem mindegyikkel. Szörnyű volt még látni is”*¹⁴

Reed nemcsak a város megszállásakor okozott pusztításokat idézte fel, hanem az osztrák–magyar hadsereg által elkövetett túlkapásokat is. *„Az első megszállás idején sok ember Szabácson maradt, abban bízva, hogy biztonságban lesz. De a katonák, mint a vadállatok, a városban szabadon gyűjtogattak, fosztogattak és a nőkkel erőszakoskodtak. Láttuk a kiegészített Európa Hotelt, valamint a befeketített és megcsonkított templomot is, ahová 3000 férfit, nőt és gyereket zártak be együtt, négy napig, ételés víz nélkül. Azután két csoportra osztották őket, az egyiket Ausztriába küldték vissza, mint hadifoglyokat, a másik felét pedig a sereg elé állították, ahogyan az délre, a szerbek ellen vonult.”*¹⁵ Beszéltek egy olyan idős asszonnyal, akit szuronnal arra kényszerítettek, hogy a sereg előtt innen gyalogoljon több mint 35 mérföldön át, Valjevóba. A szabácsi szerb prefektúrán számos részletet tudtak meg az elkövetett atrocitásokról. Előkerült *„az egyik fénykép, amely Lešnicában (Lechnitz) készült, száznál is több asszony és gyermek volt összekötve, a fejeik leütve egy külön rakásban heverték. Kravicában öregemberek, nők és gyerekek voltak megkínózva és pokoli erőszaknak kitéve, majd meggyilkolva. Jevremovácon (Yvremovatz) 50 embert gyűjtöttek*

össze egy pincében és élve felgyújtották”. Nem beszélve arról a tifuszbajrányról, amelyet az osztrák csapatok hoztak be az országba, és amely tombolt még Szabácson és az egész vidéken, mert itt nem voltak orvosok, sem kórházak.¹⁶

Reed kihangsúlyozta, hogy ezeket a tetteket a magyarok hajtották végre. Az amerikai tudósító beszámolója azonban nem tett semmiféle említést a szerbek hasonló akcióiról. „Hadd mondjam el, hogy mindenütt azt mondták, hogy ezeket a magyarok és nem az osztrák–németek követték el, akik a szerbek örökös ellenségei voltak, mind Horvátországban, mint ahogyan itt is. Az osztrákok rendesen viselkedtek, ők meglakoltak azért, amit elkövettek és nem is háborgatták a békés civileket. Ellenben a magyarok visszatértek a hunokhoz, a vad őseik nyomába. Amikor ők visszavonultak Szabácsból, 1914 decemberében, a Gachitch gyógyszerertárának udvarán összegyűjtöttek 300, a csatában foglyul ejtett szerb katonát, lassan lelőtték mindegyiket, majd kitörték a nyakukat is.”¹⁷ A tudósító még a nyugati fronton, Belgiumban sem látott ilyet, a hadifoglyok kivégzésére nem kapott kellő magyarázatot.¹⁸ Reed megtudta, hogy a magyarok, mint „hidegvérű gonosztevők” („cold-blooded fiends”) azzal mentegettek magukat, hogy a városbelieket mind komitácsiknak tartották, a szerb szabadcsapatok népfelkelő katonáinak. „Azt tettették, hogy azt hiszik, hogy a szerb paraszt ruhája komitácsi egyenruha, és ennél fogva minden civil férfit és nőt, gyereket, akik csak ilyet viseltek, lemészároltak.” A prefektúra lépcsőjén pedig egy vak fiatalemberrel találkoztak, akinek a szemét magyar szurony szúrta ki. Erről pedig egy szomorú dalt énekelt: „Azért vagyok bús, mert elvesztettem a látványát a Napnak, a zöld mezőknek és a virágzó szilvafáknak.”¹⁹

A szabácsi mészárlásról csak öt évvel később, 1919-ben egy vizsgálóbizottság munkája során derült ki, hogy Lothar Hortstein gyalogsági tábornok parancsára történt. A tábornok eszerint 150 szerb hadifoglyot lövetett le.²⁰ Ennek az ügynek volt a legnagyobb a sajtónyilvánossága. Pollmann Ferenc Archibald Rudolph Reiss újságíró említette a *Gazette de Lausanne* kapcsán, de angol nyelvterületen – a *The Times* levelező tudósítója mellett – és Amerikában Reednek is nagy hatása lehetett.

John Reed és társai további útját az *Egy kivégzett nemzet (A Nation Exterminated)* című fejezetben tárgyalja. Másnap Szabácsból már vonatra szálltak. Macsó leg gazdagabb részein utaztak át dél felé, a Drina folyó völgyében. Négy tehervagonban a menekültek is a szerelvényen voltak, főleg nők és gyerekek. Ők immár az otthonukba térhettek vissza, ahonnan hat hónappal ezelőtt menekültek el, „az osztrák veszedelem” idején. A tavaszi gyümölcsösök virágoztak az út mentén. Reed számára mégis „Az egész ország fel volt égetve, ki volt fosztva és lakosai meggyilkolva. Egy ökröt ahol az utcán kinőtt a fű és már egyetlen ember sem élt ott”²¹

Így látták az egykor háromezres lélekszámú Prnjavort, amely egy felégetett és tönkretett településsé vált. A vasútállomáson találkoztak a szerb parlament egyik képviselőjével, Szamurovics úrral, akinek apját és anyját a „svábok” lőtték le

a komitácsik miatt. Egy rövid séta során a városban megtapasztalták a pusztításokat is. Elmentek egy helyre, ahol egykor egy ház állott, most pedig egy rakás fekete hamu és elégett gerendák. Ide gyűjtötték össze a magyarok a városi polgárokat, de mindet nem tudták bezsúfolni a házba, így a többieket összekötözték, és amikor meggyújtották a házat, azokra kezdtek löni, akik megpróbáltak menekülni. Az elmondott történetben maga Reed is kételkedni kezdett, annyira borzasztónak tűnt számára, de szó szerint igaznak bizonyult, ugyanis a svájci orvosok megvizsgálták a helyszínt, és fényképeket készítettek a holttestekről, mielőtt eltemették azokat. Mind idős ember, asszony és gyerek volt. A bomló holttestek és a szenny bűze érződött a levegőben, majdnem minden házban tífusz ütötte fel a fejét.²² Szamurovics elmondása szerint is a magyarok tették ezeket a szörnyű dolgokat. A harmadik Potiorek-offenzíva kudarcát éppen ezért örömmel említette meg. „Örülünk, hogy megfizettünk az osztrákoknak mindezekért, amikor visszavertük őket decemberben!” Majd Reed hozzátette, hogy „A rendkívüli elkeseredettség hiányával találkoztunk egész Szerbia-szerte. Úgy tűnt, hogy az emberek csak arra gondoltak, hogy a pompás osztrák vereséggel megbosszulták a pokoli szörnyűségeket, testvéreik meggyilkolását, a tífusz behozatalát”.²³

A vonaton nyugat felől még feltűntek a boszniai hegyek és a Drina folyó mentén a következő állomásuk Loznica (Losnitza) volt, ahol ismét az osztrák ágyúk hatótávolságába kerültek. Tudjuk, hogy 1914. szeptember 16-án a szerbek itt állították meg a II. Potiorek-offenzíva egyik támadását. Reed látta, hogy az egykori iskolát a tífusz miatt kórházzá alakították át. A település főterén egy kávézóba is betértek. Több italból fény szűrődött ki és a hegedű hangja. Bementek az egyikbe, amelynek egy vékony, sárga hajú nő volt a tulajdonosa. Reed megörököltette ezt az epizódot. A nő ugyanis „Elkapta a tekintetünket, és felemelte hangját egy éles sikítással. 'Mit álltok ott az utcán? Miért nem jöttök be ide és ültök le az asztalomhoz? Van mindenféle jó borom, söröm és konyakom.' Békésen engedünk neki. 'Mi amerikaiak vagyunk – mondtam én, ahogyan csak tudtam –, és nem beszéljük a ti nyelveteket'. 'Az nem ok arra, hogy ne is igyatok! – kiáltott érces hangon, és hátra ütött. – Mit bánom én, hogy milyen nyelven leszte ti részegek!'”²⁴ Itt a kocsmában még két cigányzenészt hallottak hegedűn és kornetten játszani, majd egy öreg paraszt rákezdett énekelni egy hosszú balladát Belgrád lövetéséről.²⁵

A következő napon, még hajnal előtt már elhagyták Loznicát, és a Gučevo hegy felé indultak el. Ez már a következő fejezet témája, amelynek címe mintha Dante pokolbéli művének egyik énekét idézné fel: *Gučevo és a Tetemek Völgye* (*Goutchevo and the Valley of Corpses*). Reed jól tudta, hogy a 779 méter magas Gučevo csúcsát az osztrákok foglalták el a második Potiorek-offenzíva során kemény, tizenöt napig tartó harcban. Ahogyan ő nevezte, ez volt a „*csata a felhők felett*” („*Battle Above the Clouds*”). Itt egy fiatal szerb kapitány kalauzolta őket, aki egykor maga is komitácsi volt. Büszkén elmondta, hogy őket a berlini, a bécsi és különösen

az olasz egyetemekre küldték, hogy ott tanulják meg egy forradalom szervezését. A tudósító és csapata számára most a durva országutak után a hegyi ösvények következtek. Gyalogosan mászták meg a csúcsoakat, először az Eminove Vode csúcán voltak, majd a magas Gučevo hegyi ösvényein haladtak felfelé. A kapitány megmutatta a tavalyi harcok helyeit. Azt tudjuk, hogy főleg szeptember 13-án, illetve szeptember 23. és 26. között voltak a leghevesebb küzdelmek. Mivel itt a lovakat nem már lehetett használni, emberi erővel kellett a csúcsra felvontatni az ágyúkat. Reed és társai felmásztak a hegytetőre is, amely egykor fával borított volt, most csak leszaggatott fatörzsek és tuskók voltak rajta. A csupasz csúcs egyik oldalán a szerb, a másikon az osztrák lövészárkokat látták, amelyek hatalmas gödörben egyesültek, ott, ahol az osztrákok aláaknázták a szerbekét, és berobbantották. Reed közelebről megnézte, és szörnyű látvány fogadta: a kilátszó egyenruhadarabok, koponyák, hajcsomók, amelyeken még húsfoszlányok is lógtak. Fehér csontokat látott, rothadó kézzel a végükön, emellett szörnyű szag borította be a tájat. A ropogó csontokon át gyalogoltak, a tetemetek csak vékony földréteg fedte, sok még most sem volt eltemetve. Körülbelül tízezer ember. A csúcsról lehetett átlátni az ezüstös Drinán túl a boszniai hegyekre.²⁶

Délután a Gučevóról leereszkedve, Valjevo felé vették az irányt, amely az ország szíve, és ahová az osztrák sereg bevonult. A kis falu, Krupanj (Krupaign) volt az első állomásuk, ahol a falu vezetősége megvendégelte őket. Az utcán este kólót táncoltak az emberek, ahogy minden vasárnap ezt teszik erre felé. Kólót táncolnak a parasztok az esküvőn, a keresztelőn, és minden politikai pártnak is külön kólója volt a választásokra!²⁷

Krupanjból útjuk végállomására, a nyolcvan kilométerre lévő Valjevóba tartottak. Azt még mindig látták, hogy „Innentől egészen Valjevóig az egész ország el van pusztítva”.²⁸ Egy ókrös szekéren utaztak Valjevó felé, olyan lassan, hogy már nem bírtak egyenesen ülni. A magyar olvasónak a Petőfi-versből ismert élmények köszönnek vissza Reed beszámolójában: „A szekér nemcsak rázós volt, hanem olyan volt, hogy rajta minden eseménytelenség százszorosára lett felnagyítva és mindenfelől jól ki lett tárgyalva. Az utunk messze a legrosszabb volt egész Szerbiában. Most pedig – a két nagy hadsereg kétszeri téli áthaladása után – járhatatlannak bizonyult. Az út nagyobb része csúszkálással-zötykölődéssel telt el, a feneketlen sárban lévő tömérdek kódarabokon”. „A hajtó pedig szánalmasan rosszul öltözött katona volt, tele bolhával, amelyek hamarosan Robinsonon és rajtam lakomáztak.”²⁹

Az úton végig az előző decemberi osztrák visszavonulás maradványait láthatták: „az út mindkét oldalán, széjjelhagyva voltak százával a szállító szekerek, ágyútaligák, törött fegyverek, a halmokban a rozsdás puskák és el nem használt töltények, egyenruhák, sapkák, szőrös hátizsákok és bőr töltényövek. Az út végigfutott egy kanyon peremén, amelyen keresztül egy folyó zuhant alá a völgybe. Émelyítő szag érkezett onnan”.³⁰ A folyó tele volt ugyanis a halottak és döglött lovak tetemeivel. Ezt a dantei túlvilági

képet még lehetett fokozni. „*Itt a folyó kiszélesedett, és mennydörgésszerűen beleömlött egy hatalmas gáton át. Lepillantva, láthattuk, ahogyan a tiszta víz átfut az átitatott ruhák kupacán, a felpuffadt szürke tetemenek, magából a vízesésből pedig egy csont meredt ki, rajta húscsapatokkal és ruhadarabokkal, lengve az áramlásban.*”³¹

Valjevóba megérkezve azt tapasztalhatták, hogy a tifusszal legjobban fertőzött város Szerbiában. Reed itt mindenhol az utcákon kórházakat látott. Az egyik kórház állapota – a vezetője szerint – felvennie a versenyt még az amerikai kórházzal is Belgrádban. A városban meg tudták állítani a járványt. Ez legnagyobbbrészt annak volt köszönhető, hogy mindent fertőtlenítettek. Minden utcában, udvaron a szennyet halomba rakva, mésszel fröcskölték be. A két amerikai és kísérete még két napig időzött a városban, azután a vasútállomásra mentek, a Niš felé induló vonatra, Oroszország felé.³²

Az amerikai haditudósító, amikor elhagyta az országot, nem tudhatta, hogy élete Oroszországban hamarosan óriási fordulatot fog venni, és azt sem, hogy hamarosan megindul az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország egyesített, új offenzívája Szerbia ellen August von Mackensen vezetésével, amelynek első sikere Belgrád elfoglalása lesz október 9-én.³³

Összegezve, megállapíthatjuk, hogy Reed tudósításában a legmarkánsabban a magyar hadseregek által 1914-ben elkövetett szerbiai atrocitásokat emelte ki, amelyekről azonban a nemzetközi közvélemény máshonnan is értesülhetett. Rudolph Reiss például 1915-ben, Párizsban jelentette meg az *Ausztria–Magyarország hogyan háborúzott Szerbiában (How Austria–Hungary waged war in Serbia)* című anyagát. Eközben az antantállamok hadseregei által elkövetett hasonló háborús és nemzetközi jogsértések kevésbé lettek nyilvánosak.³⁴ Mindezek pedig a háború befejezésekor, a trianoni tárgyalások előtt álló Magyarország nemzetközi megítélésén egyáltalán nem segítettek.

JEGYZETEK

¹ Szabó Pál: *Belgrád 1915. évi osztrák–magyar, német ostroma és elfoglalása*. In: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, Évkönyv 5. Topolya, 2015. (A továbbiakban Szabó, 2015.) 5–16.; Uő: „*Mert szép vagy Belgrád, de szépséged most bánatos.*” Szegedi újsághírek Belgrád 1914-es birtokbavételéről és 1915. évi sikeres ostromáról. In.: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, Évkönyv 6. Topolya, 2016. 69–82.

² Szabó Pál: *Egy amerikai... Belgrádban*. Délvidéki Szemle III. évf. (2016) 1. sz. (A továbbiakban: Szabó, 2016.) 46.

³ Reed, John: *The war in Eastern Europe*. New York, 1916. (A továbbiakban: Reed, 1916.)

⁴ *The collected works of John Reed*. New York, 1995. 349. Itt köszönöm meg Szilvia Szekely és Andrew Szekely (USA) baráti segítségét a kötet megszerzésében.

⁵ „*Except for the soldiers, the country was destitute of men.*” (Reed, 1916. 349.)

⁶ „*Sometimes we bumped down the wide street of a silent country village where old men dragged themselves to their doors to see us pass, and children romped with wolfish sheep-dogs in the dust, and groups of women came home from the fields with mattocks on their shoulders.*” (Reed, 1916. 350.)

- ⁷ „A soldier with a rifle and a bayonet came through this door. 'I want money', he said; 'all you have-quick!' But I answered that I had no money. 'You must have money. Are you not an innkeeper?' Still I had none; then he thrust at me his bayonet-here. You see? He tremblingly lifted his shirt and showed a long gash, yet unhealed.” (Reed, 1916. 350.)
- ⁸ Gorcsa Oszkár: A „Potiorek-offenzívák”. In: Délvidéki Szemle II. évf. (2015) 1. sz. 37–39.
- ⁹ „It seemed as if this buoyant, fertile land held nothing but death or the memorials of death.” (Reed, 1916. 351.)
- ¹⁰ „When the Austrian took Shabatz they sent him to Buda-Pesth as a prisoner of war, and he is dead there in Hungary... my sister, they took her also – and since August I have heard nothing. I know not whether she is living or dead.” (Reed, 1916. 352.)
- ¹¹ „Here we first began to hear of Austrian atrocities along the western frontier. We could not believe them at first but later, at Belgrade, at Shabatz, at Losnitza, they were repeated again and again, by those who escaped, by the families of those who were dead or in prison, by sworn statements and the Austrian official lists of prisoners sent to the Serbian Red Cross. At the taking of the border towns the Austrians herded the civil population together – women, old men, and children – and drove them into Austria–Hungary as prisoners of war. More than seven hundred were so taken from Belgrade, and fifteen hundred from Shabatz alone... The Austrian officers said they did this because it was a punitive expedition against the Serb, and not a war!” (Reed, 1916. 352.)
- ¹² Pollmann Ferenc: Az osztrák–magyar haderő által a szerbek ellen elkövetett atrocitások az első világháború elején. Sabác, 1914. augusztus 17. Hadtörténelmi Közlemények 122. évf. (2009) 3. sz. (A továbbiakban: Pollmann, 2009.) 715.
- ¹³ Reed, 1916. 354.
- ¹⁴ „The invaders had taken linen, pictures, childre's playthings, furniture – and what was too heavy or cumbersome to move they had wrecked with axes. They had stabled their horses int he bedrooms of fine houses. In private libraries all the books lay scattered in filth ont he floor, carefully ripped from their covers. Not simply a few houses had been so treated – every house. It was a terrible thing to see.” (Reed, 1916. 354., 356.)
- ¹⁵ „At the time of the first invasion many people remained in Shabatz, trusting that they would be safe. But the soldiers were loosed like wild beasts in the city, burning, pillaging, raping. We saw the gutted Hôtel d'Europe, and the blackened and mutilated church where three thousand men, women, and children were penned up together without food or water for four dys, and they divided into two groups – one sent back to Austria as prisoners of war, the other driven ahead of the army as it marched south against the Serbians...” (Reed, 1916. 356.)
- ¹⁶ „one picture taken at the village of Lechnitza, showing more than a hundred women and children chained together, their heads struck off and lying in a separate heap. At Kravitza old men, women, and children were tortured and fiendishly outraged, then butchered. At Yvremovatz fifty people were herded into a cellar and burned alive.” (Reed, 1916. 356.)
- ¹⁷ „let me say that everywhere we were told it was the Hungarians, and not the Austrian Germans, who had committed these atrocities – the Hungarians, who have always been enemies of the Serbs, in Croatia as well as here. The Austrians themselves seem to have behaved fairly well, they paid for what they took and did not bother peaceable civilians. But the Hungarians reverted to theis savage ancestors, the Huns. When they retreated from Shabatz, in December, they gathered together in the courtyard of Gachitch's pharmacy three hundred Serbian soldiers taken prisoners in battle, shot them slowly and then broke their necks.” (Reed, 1916. 356., 358.)
- ¹⁸ Reed, 1916. 358.
- ¹⁹ „they pretended to believe that the Serbian peasant costume was comitaji uniform – and since every civilian, man woman, and child, wore it, they butchered them all... 'I am sad, for I have lost the sight of the sun and the gree fields and blossoming plum-trees.” (Reed, 1916. 358.)
- ²⁰ Pollmann, 2009. 717.
- ²¹ „All this coutry had been burned, looted, and its people murdered. Not an ox was seen, and for miles not a man. We passed through little towns where grass grew in the street and not a single human being lived.” (Reed, 1916. 359.)
- ²² Reed, 1916. 360.
- ²³ „We are happy that we paid the Austrians for all this by beating them so badly in December. This extraordinary lack of bitterness we found everywhere in Serbia; the people seemed to think that the smasing Austrian defeat

revenged them for all those black enormities, for the murder of their brothers, for the bringing of the typhus." (Reed, 196. 361.)

²⁴ „...the proprietress, a scrawny woman with yellow hair, caught sight of us, and raised a shrill yell: 'Why do you stand there in the street? Why do you not come here and sit at my tables? I have all sort good wine, beer, and koniak!' We meekly obeyed. 'We are Americans' I explained as best I could 'and we do not know your language.' 'That's no reason why you can't drink!' she cried brazenly, and slapped me on the back. 'I don't care what language you drink in!'" (Reed, 196. 362.)

²⁵ Reed, 1916. 362.; a ballada szövegét lásd: Szabó, 2016. 53–54.

²⁶ Reed, 1916. 367–368.

²⁷ Reed, 1916. 370.

²⁸ „between here and Valievo was all devastated country.” (Reed, 1916. 370.)

²⁹ „The wagon was not only springless, but built so that every unevenness was magnified one hundred times and communicated to every part. And our route lay over the worst road in Serbia, now rendered impassable by the double of two great armies in the winter. The greater part of the trip consisted of a jolting crawl over huge boulders lying in bottomless mud... driver... he was a miserably dressed soldier, dirty and covered with fleas – who soon were holding a banquet on Robinson and me.” (Reed, 1916. 370–371.)

³⁰ „...both side of the way – hundreds of transport wagons, cannon limbers, broken guns, heaps of rusty rifles and of unshot cartridges, uniforms, caps, hairy knapsacks, and leather ammunition-belts. The road ran along the edge of a canyon through which a river fell down the valley. A sickening stench rose from it.” (Reed, 1916. 372–373.)

³¹ „Here the river widened out and poured thunderously over an immense dam; and looking down, we could see the clear water running above a mass of sodden cloth and bodies bloated gray – from the falls themselves a bone stuck straight out, with strings of flesh and pieces of cloth waving in the current.” (Reed, 1916. 374.)

³² Reed, 1916. 375.

³³ Szabó, 2015. 16.

³⁴ Pollmann, 2009. 720.

A DÉLVIDÉK VISSZACSATOLÁSA ÉS A CASUS BELLI

OLASZ LAJOS

ABSTRACT

Due to the pro-Western turn that took place on 27th March 1941 in Belgrad, Hitler ordered the occupation of Yugoslavia. In this military action, he also wanted to involve Hungary. The Teleki Government did not want to join the war. However, it did not dare to reject the German request and did not want to give up reoccupation of Southern Territories. The Government agreed to collaborate based on an acceptable casus belli. On 10th April, with the announcement of the formation of the Independent State of Croatia, the Kingdom of Yugoslavia split up. The Hungarian Government decided that it would reoccupy Southland without a casus belli or a declaration of war, in order to protect the Hungarian population, and by referring to the restoration of the situation before Trianon.

Jugoszlávia képviselői 1941. március 25-én aláírták a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást. Két nappal később Belgrádban államcsíny robbant ki. A tisztikar és nyugatbarát politikusok, a haderőre és németellenes tömegmozgalmakra támaszkodva megdöntötték a Cvetković-kormányt. Az államfői teendőket ellátó Pál régenszt lemondatták, és a 17 éves II. Péter király átvette az uralkodói jogok gyakorlását. A Dušan Simović tábornok vezette új kabinet ugyan kijelentette, hogy tartja magát

az ország korábban megkötött nemzetközi szerződéséhez, a kormányváltás németellenes jellege azonban nyilvánvaló volt. A fordulat komoly gondot okozott Németország háborús terveinek végrehajtásában, a görögországi hadműveletek és a Szovjetunió elleni támadás megindításában. Ezért Adolf Hitler Jugoszlávia megszállása mellett döntött. A gyors siker érdekében a német vezetés igényt tartott a magyar honvédség közreműködésére is.¹

Március 27-én, a déli órákban Hitler magához kérte Sztójay Döme berlini magyar követet. Közölte vele, hogy a Jugoszlávia elleni fellépés megnyitja az utat a magyar revízió előtt is. Sztójay kijelentette, hogy Magyarország kész a fegyveres fellépésre. Barátsági egyezményt kötött ugyan a jugoszlávokkal, de területi igényeiről sosem mondott le. Hitler levelet írt Horthy Miklós kormányzónak, melyben kérte a katonai együttműködését a tervezett hadműveletekben. A kormányzó válaszát be sem várva, a német vezetés kész tényként kezelte Magyarország részvételét. A március 27-én estére elkészült haditervben már szerepelt, hogy a Luftwaffe magyarországi bázisokat vesz igénybe, a Temesvár térségében gyülekező XXXXI. német gépesített hadtest Budapest–Szeged irányában átvonul az országon, a XXXXVI. gépesített hadtest pedig a Dél-Dunántúlról indít majd támadást.²

Sztójay német kormánygéppel azonnal Budapestre repült, hogy továbbítsa Hitler levelét. Horthy lelkesen fogadta a revízió lehetőségét. Azonnal válaszolni akart, hogy a teljes együttműködésről biztosítsa a német vezetést. Teleki Pál miniszterelnök és Bárdossy László külügyminiszter azonban óvatosságot javasolt. Teleki már az első hírek után egyeztetett Bethlen Istvánnal és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel. Mind azon az állásponton voltak, hogy ha Magyarország német felkérést kap a támadásban való részvételre, akkor azt elutasítani nem lehet ugyan, de arra csak a délszláv állam szétesése után kerülhet sor, és a honvédség csak a volt magyar területekre vonulhat be.³

Március 28-án a kormányzó, Teleki, Bárdossy, valamint Bartha Károly honvédelmi miniszter és Werth Henrik, a Vezérkar főnöke jelenlétében még egyszer megvitatta a német kérésre adandó választ. Werth teljes és feltétel nélküli együttműködést javasolt. Szerinte a belgrádi államcsíny semmissé tette a barátsági szerződést, a revízió előtt pedig csak az aktív katonai részvétel nyithatja meg az utat. Teleki viszont emlékeztette Horthyt, hogy a barátsági szerződés ratifikálásakor nyilvánosan kijelentette, hogy Magyarországot semmi sem vehetné rá déli szomszédja megtámadására. Bárdossy a szovjet, illetve román veszélyre utalt, és a katonai erők megőrzését hangsúlyozta. Ion Antonescu marsall, román miniszterelnök március 27-én arról beszélt, hogy Erdély megszerzése annak idején több százezer román katona életébe került, és ő nem sajnálna ugyanennyit áldozni újra Észak-Erdély visszaszerzéséért.⁴

A kormányzó válaszelevele végül csak általánosságokat tartalmazott. Horthy kijelentette, hogy Magyarország támogatja Németország politikai törekvéseit, illetve, hogy a Délvidékre vonatkozó magyar területi igények változatlanul fennállnak, azokról sosem mondott le az ország. A kormányzó beleegyezett a német–magyar katonai egyeztetésekbe, de jelezte, hogy a magyar magatartás kialakításánál tekintettel kell lenni bizonyos külső tényezőkre. A levelet Sztójay március 28-án adta át Hitlernek. A Führer örömét fejezte ki, hogy a pozitív válasz révén helyreállt a zavartalan német–magyar viszony, amelyben korábban felmerültek bizonyos problémák. A kormányzó levelét a német politikai és katonai vezető körökben úgy értelmezték, hogy Magyarország minden feltétel nélkül, teljes körűen együttműködik.⁵

Budapesten közben rendkívüli kormányülésre került sor, melyen Bárdossy azt emelte ki, hogy a belgrádi puccs a barátsági egyezmény megszegésének tekinthető. A német támadás után Jugoszlávia várhatóan szétesik, így formálisan is megszűnik az egyezmény hatálya. A német csapatok átvonulásába, valamint katonai bázisok átengedésébe a kormánytagok gyorsan beleegyeztek. A magyar haderő részvételével kapcsolatban azonban fontosnak tartották bizonyos feltételek megszabását. Ezek között szerepelt egy elfogadható casus belli, egy Magyarország elleni jugoszláv támadás vagy a délvidéki magyarsággal szembeni atrocitások. Megfelelő oknak tekintették volna, ha Horvátország kiválásával a jugoszláv állam felbomlik, és ezzel a barátsági egyezmény automatikusan érvényét veszti. A honvédség azonban bármely esetben csak a volt magyar területeket vehetné birtokba. A magyar részvétel kérdésében a kormány nem hozott végső döntést, a közreműködést azonban elkerülhetetlennek látta. Teleki tisztaban volt vele, a Jugoszlávia elleni katonai fellépés a semlegességi politika végét jelenti.⁶

Franz Halder, a német véderő Vezérkarának főnöke levelet küldött Werthnek, amelyben 2 gépesített és 15 gyalogdandár mozgósítását kérte a Jugoszlávia elleni támadáshoz. Ez a honvédség erejének mintegy kétharmadát tette ki. Werth (minden kormányzati felhatalmazás nélkül) két gépesített, egy lovas- és tizenkét gyalogdandár részvételét ígérte meg, valamint a szovjet határ biztosítására további három dandár mozgósítását. Mindezt a német katonai vezetés meglelégedéssel nyugtázta.⁷

Március 29-én Bakach-Besseney György belgrádi magyar követ jelentette, hogy a jugoszláv kormány továbbra is baráti viszonyt kíván fenntartani Magyarországgal. Nem mondta fel a háromhatalmi egyezményt sem, de nem fogja azt hivatalos nyilatkozatban megerősíteni. Bárdossy utasította a belgrádi követet: bizalmasan figyelmeztesse jugoszláv partnereit, hogy a háború küszöbön áll, amelynek elkerüléséhez nem elegendők a szóbeli nyilatkozatok. Berlinnek biztosíték kell, hogy Jugoszlávia lojális magatartást tanúsít a Görögország elleni német támadás során.⁸

Ezen a napon Bartók László zágrábi konzul arról tájékoztatta Bárdossyt, hogy a helyi német kisebbség képviselői egyre hangosabban sürgetik egy délvidéki német tartomány, a „Prinz Eugen Gau” megalakítását, Pécs–Eszék–Temesvár–Orsova

térségében. Ha Magyarország nem csatlakozik a német támadáshoz, könnyen megvalósulhatnak ezek az elképzelések. A hírek nyomán Teleki magához kérte Kovrig Bélát, a Nemzetpolitikai Szolgálat, valamint Rónai Andrást, az Államtudományi Intézet vezetőjét, és megbízta őket egy tájékoztató anyag elkészítésével a Délvidék nemzetiségi összetételéről. El akarta küldeni ezt Londonba és Washingtonba, hogy ezzel is igazolja a revíziós törekvés jogosságát, és jelezze, hogy ha az ország nem működik együtt Hitlerrel, jelentős magyarlakta területek kerülnek német uralom alá, amivel Berlin később is sakkban tudná tartani a magyar kormányt.⁹

Március 30-án Budapestre érkezett Friedrich Paulus tábornok, a Wehrmacht főszállásmestere, hogy a katonai együttműködés részleteit egyeztesse a magyar vezérkarral. Paulus öt hadtest (tizenhat dandár) mozgósítását kérte, melyek a német főparancsnokság irányítása alatt előrenyomulnak a Duna–Dráva vonalig. A támadást április 12-re tervezték. Werth kijelentette, hogy a magyar csapatok csak április 15-re tudnak felvonulni, minden más tekintetben azonban beleegyezett a német kérések teljesítésébe. A Vezérkar főnöke, arra hivatkozva, hogy a kormányzó jóváhagyta a katonai egyeztetéseket, kész tényként közölte a megállapodást a miniszterelnökkel, és kérte az érintett erők azonnali mozgósítását. Teleki ezt elutasította, és a Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) összehívását kezdeményezte, hogy az hozza meg a végső döntést a magyar részvétel kérdésében.¹⁰

Az elkerülhetetlennek látszó katonai fellépés külpolitikai előkészítése érdekében Teleki utasította a londoni és washingtoni követet, hogy tájékoztassák a magyar állásponttól a brit és amerikai kormányt, s próbálják megértetni, hogy Magyarország sajátos kényszerhelyzetbe került. A Délvidék visszacsatolását Teleki a német támadástól független, önálló lépésként igyekezett beállítani. Hangsúlyozta, hogy a revíziós igényt a barátsági egyezmény aláírásakor is fenntartotta az ország. Ha a német támadás, illetve az ennek nyomán várható horvát kiválás következtében a jugoszláv állam szétesik, a magyar kormánynak fel kell lépnie a Délvidék visszacsatolásáért: nem nézheti tétlenül, hogy a magyarlakta területek német vagy román megszállás alá kerüljenek.¹¹

Az egyre feszültebb helyzetben a magyar kormány számára mind fontosabbá vált a casus belli, ezért kiemelt figyelmet fordított a jugoszláv katonai intézkedésekre. Túlreagálva a német előkészületekre válaszul megkezdett jugoszláv mozgósítást, március 31-én Bárdossy utasította a belgrádi követet, hogy fejezze ki Budapest rosszállását, amiért jelentős erőket vontak össze a magyar határon. Másnapra azonban a külügyminiszter már módosított a túl harciasra sikerült fellépésen, és úgy rendelkezett, hogy a magyar követ külön ezért ne tiltakozzon, legfeljebb csak említse meg, ha más ügyben is tárgyal jugoszláv partnereivel.¹² Mind nagyobb jelentőséget kaptak a délvidéki magyarsággal kapcsolatos hírek. Március 31-én a horvátországi német népcsoport vezetője arról tájékoztatta a zágrábi magyar konzult, hogy több magyar településen csetnikek támadtak rá a lakosságra. Ezek a hírek azonban később valótlanok bizonyultak. Bárdossy utasította a belgrádi

követet is, hogy jelentsen minden, magyarelles atrocitást, és érdeklődött, hogy igazak-e az őt ért inzultusról szóló német hírek. Bessenyey közölte, hogy nem inzultáltak, és nincs tudomása atrocitásokról.¹³

Április 1-jén 17.00 órakor ült össze a Legfelső Honvédelmi Tanács, hogy az államfő, a kormány és a Vezérkar főnöke döntést hozzon a magyar részvétel kérdésében. Bárdossy kifejtette, hogy amíg Jugoszlávia fennáll és a barátsági szerződés érvényes, a honvédség nem lépheti át a határt, és utána is csak a volt magyar területekre vonulhat be. Keresztes-Fischer is óvott a barátsági szerződés nyílt felrúgásától, és csak korlátozott, pacifikáló célú katonai fellépést tartott vállalhatónak. Werth viszont kijelentette, hogy a katonai közreműködésre a kormányzó március 28-i levelében már ígéretet tett, amiből már nem lehet visszalépni. Bartha azt is hozzátette, hogy a honvédségnek nagy szüksége van német hadianyagra, amit csak az együttműködés révén tud megszerezni.¹⁴

Teleki javaslatára az ülésen végül az a döntés született, hogy Magyarország hajlandó katonai akciót indítani a Délvidék visszacsatolására, de arra a német támadástól függetlenül, csak megfelelő casus belli esetén, illetve a jugoszláv állam szétesése után kerülhet sor. A kormány kéri Berlintől, hogy a német csapatok lehetőleg ne használják Magyarországot felvonulási területként. A honvédség a kormányzó parancsnoksága alatt harcol, és csak a volt magyar területekre vonul be. Horthy kijelentette, hogy nem kíván morálisan vitatható lépést tenni, ezért maga is osztja Teleki álláspontját.¹⁵

A Wehrmacht vezetése már másnap elutasította azt a kérést, hogy a német csapatok ne vonuljanak fel magyar területen, egyúttal számon kérte a korábbi magyar katonai ígérek betartását. Teleki azonban legfeljebb három hadtest (kilenc-tíz dandár) mozgósításába egyezett bele, ami még határvédelmi jellegűnek volt tekinthető, de az LHT által megszabott feltételek megvalósulásáig azt is halasztani kívánta. Werth tiltakozása ellenére a kormányzó ekkor még a miniszterelnököt támogatta.¹⁶

Április 2-án a londoni magyar követ jelentette, hogy ha Jugoszláviát német támadás éri, akkor Nagy-Britannia a szövetségesének fogja tekinteni a délszláv államot. Ha Magyarország elősegíti a német felvonulást, akkor a diplomáciai viszony megszakítására, ha pedig maga is részt vesz a támadásban, akkor brit hadüzenetére kell számítani. A délután folyamán Teleki olyan, német forrásból származó híreket kapott, hogy a Délvidéken magyarelles atrocitásokra került sor. Tisztában volt vele, hogy mindez csak manipuláció, mert a magyar diplomáciai vagy hírszerzési adatok ezt nem erősítették meg. A kormányfő késő délután tudta meg, hogy Werth sürgetésére Horthy jóváhagyta a német csapatok magyar területen történő felvonulását, és a XXXXVI. gépesített hadtest már megkezdte az összpontosítást a Dél-Dunántúlon. Teleki úgy érezhette, hogy az események kicsúsztak a kezéből, hogy a fegyveres semlegesség politikája összeomlott, és Magyarország feltartóztatlanul sodródik a háború felé. Kiutat nem látva, az éjszaka folyamán öngyilkos lett.¹⁷

Április 3-án a német katonai vezetés ismét elégedetlenségét fejezte ki a magyar katonai intézkedések késlekedése miatt. Ennek nyomán Werth – a lemondását is kilátásba helyezve – szorgalmazta a kormányzónál a mozgósítás megkezdését. Horthy ezúttal beadta a derekát, így április 4-én 0.00 órától elrendelték a légierők, a folyamerők, a pécsi IV. és a szegedi V. hadtest, valamint a gyorshadtest, 5-én 0.00 órától pedig a 3. hadsereg parancsnoksága és a fővezérség-közvetlen alakulatok mozgósítását.¹⁸

A kormányzó levélben fordult Hitlerhez, amelyben Teleki halálát is érvként használva igyekezett elfogadtatni vele a magyar feltételeket. Kifejtette, hogy a honvédség akcióba lépéséhez feltétlenül szükség van elfogadható casus bellire. Megoldásnak tekintette azt is, ha a német csapatok gyors előrenyomulása révén Horvátország bejelentheti a kiválását, amely nyomán a jugoszláv állam megszűnik, és a barátsági szerződés érvényét veszti. A kormányzó levelét április 4-én Bartha adta át Hitlernek. Szóban ő is megerősítette, hogy már folynak a katonai előkészületek, de a honvédség bevetésének alapfeltétele a megfelelő casus belli. Ilyen lehet egy magyar területek elleni támadás vagy Jugoszlávia szétesése. Bartha tárgyalt a német haderő vezetőivel is, és felvetette, hogy olyan helyzetet kellene teremteni, amely kiprovokálna egy előzetes jugoszláv támadást. A német tábornokok viszont ragaszkodtak a március 30-i megállapodáshoz, és öt hadtest (tizenhat dandár) felvonultatását sürgették. Bartha ezért további magyar erők mozgósítását ígérte.¹⁹

Időközben Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ is jelentette Berlinnek, hogy Teleki halála részben politikai tiltakozás volt, ami a kormányzóra nagy hatást gyakorolt. Horthy ragaszkodik ahhoz, hogy a magyar fellépést megfelelő háborús okkal tudják alátámasztani. Ezt hangsúlyozta Sztójay is Ernst von Weizsäcker német külügyi államtitkárral folytatott megbeszélésen. Hitler igyekezett elkerülni, hogy a Teleki halála nyomán kialakult helyzetben a magyar kormány ellenállása esetleg fennakadásokat okozzon a küszöbön álló hadművelet végrehajtásában. Ezért előre elfogadta a Budapest szabta feltételeket, hogy a honvédség nem a német hadműveletek részeként, hanem megfelelő casus belli esetén, önálló katonai akció keretében veszi birtokba a Délvidéket. Egyben utasította a 2. német hadsereget, hogy a hadműveleti tervben hozza előre Zágráb elfoglalását, ami lehetővé teszi a horvát függetlenség bejelentését, és ezzel megnyitja az utat a magyarok fellépése előtt.²⁰

A nyugati diplomácia ugyanakkor jelezte, hogy egy Jugoszlávia elleni magyar támadás esetén semmilyen indokot nem tartanának elfogadhatónak. London ismét megerősítette, hogy ha Magyarország tiltakozás vagy a kényszer látható jele nélkül átengedi a német csapatokat, Nagy-Britannia ellenség által megszállt területnek tekinti, megszakítja vele a diplomáciai viszonyt, és akár bombázhatja is az átvonuló német erőket. Ha pedig a honvédség is részt vesz Jugoszlávia megszállásában, az brit hadüzenetet vonhat maga után. Hasonló felfogást tükrözött az Egyesült Államok álláspontja is. Sumner Welles külügyi államtitkár-helyettes külön figyelmeztette

a washingtoni magyar követet, hogy a honvédség fellépése súlyos következményeket vonhat maga után.²¹

Április 5-én a Berlinből hazaérkező Bartha átadta a kormányzónak Hitler levelét, amelyben a Führer jelezte, hogy kész teljesíteni Horthy kéréseit. Bartha azonban arról is tájékoztatta a kormányzót, hogy a német katonai vezetők részéről súlyos szemrehányásokat kapott a magyar mozgósítás mértéke miatt, ezért kénytelen volt több erőt ígérni. A kormányzó jóváhagyta, hogy április 6-án 0.00 órától elrendeljék újabb két hadtest mozgósítását.²²

Április 6-án hajnalban megindult a Jugoszlávia elleni német támadás. A magyar határon szórványos lövöldözésre került sor, de komolyabb összecsapás nem történt. Az előző napi figyelmeztetésnek megfelelően a brit kormány bejelentette a diplomáciai kapcsolat megszakítását. London felfogása szerint, amíg korábban Magyarország csak folyosóként szolgált a Balkán felé történő német átvonulásokhoz, Nagy-Britannia megértő volt az ország kényszerhelyzetét illetően. Amint azonban kiinduló bázisa lett a Jugoszlávia elleni német támadásnak, brit részről már semmi megértésre nem számíthat.²³

Április 7-én a jugoszláv légierő bombázásokat hajtott végre Szeged és Pécs térségében, amelyek belgrádi indoklás szerint, az ott állomásozó német csapatok ellen irányultak. A támadások nagyobb kárt vagy személyi veszteséget nem okoztak. A magyar kormány erélyesen tiltakozott a bombázások miatt, melyek felfogása szerint polgári célpontok ellen irányultak. Valójában jelentős német erők tartózkodtak az ország területén, a tervszerűtlenül végrehajtott jugoszláv légi akciók azonban nem csak ezeket a körzeteket érintették.²⁴ A következő napon újabb berepülésekre került sor, és néhány kisebb jugoszláv határsértés is történt. A katonai eseményeket a magyar kormány igyekezett casus belliként felhasználni. Vörnle János külügyminiszter-helyettes magához kérte Svetozar Rašić budapesti jugoszláv követet, és számon kérte tőle, hogy a katonai akciók hogyan egyeztethetők össze a még érvényben lévő barátsági szerződéssel. Később viszont Vörnle közölte Karl Werkmeister budapesti német követségi tanácsossal, hogy a magyar kormány tulajdonképpen örül a bekövetkezett eseményeknek, mert azok megkönnyítik a Jugoszlávia elleni katonai fellépést.²⁵

A kormány kommunikációs offenzívába kezdett. Utasította a távirati irodát és a hírközlő szervezetet, hogy a bombázásokról és határsértésekről nagy terjedelemben számoljanak be. Megpróbálta elfogadtatni a casus bellit a nemzetközi közvéleménnyel, illetve igyekezett jugoszlávellenes hangulatot kelteni a lakosság körében. Nyugaton azonban elutasítottak minden olyan kísérletet, ami jogszerűnek akarta feltüntetni a Jugoszlávia elleni fellépést. Howard Travers budapesti amerikai ügyvivő – kormánya megbízásából – óvta Magyarországot a fegyveres beavatkozástól, mert az USA álláspontja szerint a jugoszláv bombázások nem a magyar lakosság, hanem a felvonuló

német erők ellen irányultak. Anthony Eden brit külügyminiszter is súlyos következményekkel fenyegette meg Magyarországot a majdani békekonzferencián, ha aktívan bekapcsolódik az agresszióba.²⁶

A német diplomácia viszont azért fejezte ki elégedetlenségét, mert Budapest még nem szakította meg a diplomáciai viszonyt Jugoszláviával. Bárdossy közölte a német követtel, hogy a Belgráddal való nyílt szakításra csakis az LHT által meghatározott feltételek mellett kerülhet sor. Mivel a jugoszláv támadások casus belli-ként való elfogadtatása nem sikerült, a megoldást Horvátország kiválása jelenthetné. Ekkor kapta meg a kormányzó Hitler sürgető üzenetét is, melyben azt kérte, hogy a honvédség legkésőbb április 12-én kezdje meg a Duna-Tisza közti terület megszállását. Wertht azt javasolta, hogy ne várják meg a mozgósítás befejezését, hanem a már felvonult négy-hat dandárral indítsák meg a támadást, függetlenül attól, hogy a horvát függetlenséget deklarálták-e. Ez ellentmondott az LHT korábbi döntésének, Horthy azonban ezúttal egyetértett Werthttel.²⁷

Elkészült a honvédséghez intézett kormányzói hadparancs, valamint a lakosságnak szánt államfői kiáltvány. A hadparancsban a jugoszláv légitámadások és földi betörések szerepeltek a katonai fellépés indokaként. A kiáltvány utalt rá, hogy puccsal távolították el a korábbi jugoszláv kormányt, hogy az új rezsim ellenséges gesztusokat tett Berlin és Róma felé, majd nagyarányú csapatösszevonásokat hajtott végre a határon, és támadásokat intézett magyar területek ellen. A horvát függetlenség kikiáltásával a jugoszláv állam megszűnt létezni, így a barátsági egyezmény is semmissé vált (mindez azonban a kiáltvány megszövegezésekor még meg sem történt). A Délvidéken politikai vákuum és anarchiaveszély alakult ki, ezért a honvédségnek fel kell lépnie az ott lakó magyarok biztonságá érdekében.²⁸

Bárdossy, számolva azzal, hogy a katonai fellépésre már a horvát elszakadás előtt sor kerülhet, körtáviratot intézett a magyar követségekhöz. Ebben a casus bellivel szemben már inkább azt emelte ki, hogy a gyors német előrenyomulás és a jugoszláv visszavonulás miatt a Délvidéken összeomlott a jugoszláv közigazgatás. A magyar lakosság védelme, a terület pacifikálása, a közállapotok rendezése elkerülhetetlenné teszi a honvédség beavatkozását. Késő este megérkezett a hír, hogy Zágrábban bejelentették az önálló horvát állam megalakítását. Bár az új államot még egyetlen ország sem ismerte el, Bárdossy a deklarációt Jugoszlávia felbomlásaként értelmezte. Tájékoztatta a minisztertanácsot, hogy a barátsági egyezmény semmissé vált, és Magyarország visszanyerte teljes akciószabadságát. A kormányzó aláírta a hadparancsot és a kiáltványt, s kijelentette, hogy az ország nem szegte meg nemzetközi kötelezettségeit, mert amikor a honvédség akcióba kezd, a jugoszláv állam a korábbi formájában már nem létezik.²⁹

A német vezetés április 10-én este azzal a kéréssel fordult a magyar kormányhoz, hogy a magyar csapatok már 11-én kezdjék meg az előrenyomulást. A kormányzó

egyetértésével Werth utasította a 3. hadsereg parancsnokságát, hogy másnap, amilyen korán csak lehet, bármilyen kis erővel és bármely szakaszon, de indítsa meg a támadást. A magyar csapatok végül április 11-én délután lépték át a határt, ekkor azonban csak a határőrposztokat szállták meg. A mélységi előrenyomulás 12-én reggel kezdődött.³⁰

Bárdossy már 11-én reggel tájékoztatta a német és az olasz kormányt, hogy amint megvalósultak a magyar fellépéshez szükséges feltételek, a kormányzó kiadta a parancsot a támadásra (holott ekkor a honvédség még nem lépte át a határt). Ezt követően körtáviratot intézett a magyar követségekhez, melyben megállapította, hogy a jugoszláv bombázások és a földi betörések semmissé tették a barátsági szerződést. Április 10-én a jugoszláv állam is szétesett. Magyarország nem a szerb nép ellen visel hadat, csak a kialakuló politikai vákuum miatt veszélybe került délvidéki magyarság védelmére siet, amikor korlátozott erővel megszállja a Délvidéket. Ugyanekkor Vörnle János közölte a magyar támadás miatt tiltakozó Rašić jugoszláv követtel, hogy a barátsági szerződést a jugoszláv fél szegte meg, a háromhatalmi egyezmény felrúgásával, illetve a magyar területek ellen intézett támadásokkal.³¹

Április 12-én a német katonai vezetés azzal kereste meg a magyar vezérkart, hogy igényt tartana a gyorshadtest szerb területen történő alkalmazására. László Dezső közölte, hogy a honvédség részéről ennek nincs akadálya, de a döntés a politikai fórumok kezében van, ezért jó lenne, ha a kérést Hitler személyesen közölné Horthyval. Másnap megérkezett Hitler levele, melyben kérte, hogy a két magyar gépkocsizó dandár, német alárendeltségben a Dunát átlépve, szerb területen is vegyen részt a hadműveletekben.³²

Ez gyökeres ellentétben állt az addig képviselt magyar állásponttal. A kormányzó magához kérte Bárdossyt és Werthtet. A Vezérkar főnöke leszögezte, hogy a háború logikája nem teszi lehetővé a hadműveletek területi korlátozását, a harcot az ellenfél végső legyőzéséig kell folytatni. Ha Magyarország most hagyja cserben Berlint, mindent elveszíthet, amit eddig elért. Bárdossy viszont felvetette, hogy ez ellentmondana az LHT korábbi döntésének és a kiadott kormányzói kiáltványnak. A kormányzó nem akarta nyíltan elutasítani a német kérést, inkább gyakorlati kifogásokat keresett, hogy a nehéz közlekedési viszonyok mellett több napba telhet, mire megtörténik a szükséges átcsoportosítás. Ennek megfelelően Bárdossy is elfogadta a német kérés teljesítését, remélve, hogy az elhúzódozó átcsoportosítás miatt talán már nem lesz szükség a magyar csapatok szerbiai alkalmazására.³³

Az üggyel kapcsolatban összehívott kormányülésen Bárdossy kijelentette, hogy a revízió teljesség tételében, illetve a szovjet és román veszély elhárításában az ország csak a németekre támaszkodhat. Mindezt cserébe most csak szimbolikus szerepet kellene vállalni, mert a gyors német előrenyomulás folytán napokon belül várható a jugoszláv kapituláció, így a magyar erők talán már nem is kerülnek bevetésre.

Keresztes-Fischer viszont leszögezte, hogy nem lenne szabad átlépni a Duna vonalát, mert azzal az ország is részesévé válna a német–jugoszláv háborúnak. A kérés nyílt elutasítását ő sem javasolta, inkább azt, hogy az átcsoportosítás során próbáljanak minél több időt nyerni. Ezzel szemben Bartha azt hangsúlyozta, hogy nem lenne szabad a vonakodással kiváltani Berlin haragját, Werth pedig azzal érvelt, hogy egy koalíciós háborúban nem lehet egyéni célokat érvényesíteni a közös stratégia rovására. Bárdossy ragaszkodott az egyhangú döntéshez, így végül minden miniszter elfogadta a magyar erők szerbiai alkalmazását.³⁴ A döntés értelmében április 16-án az 1. és 2. gépkocsizó dandár Eszéknél átlépte a Dunát, és megkezdte a felvonulást a 8. német páncélos hadosztály leváltására. Másnap azonban a jugoszláv kormány kapitulált, így a magyar csapatok további tevékenységét leállították, és kivonták azokat szerb területről.

A Jugoszlávia elleni magyar fellépés mellett felhozott érveket, a casus belli elfogadását a nagyhatalmak következetesen elutasították. A brit külügyminiszter április 16-án kijelentette, hogy London nem hajlandó többé tárgyalni azzal a magyar kormánnyal, amely részt vett egy Angliával baráti viszonyban lévő állam megtámadásában, holott barátsági szerződést kötött az adott országgal. Winston Churchill brit miniszterelnök megértőbben fogalmazott. Kijelentette, hogy Nagy-Britannia is követett el hibát a magyar revízió kérdésében, és emberileg teljesen érthető, hogy a magyar csapatok bevonultak a korábban elcsatolt területekre. Politikailag azonban el kell ítélnie, hogy Magyarország segítséget nyújtott a német támadásban.³⁵

Április 16-án az Egyesült Államok Jugoszláviával szembeni hadviselő fellé nyilvánította Magyarországot. A magyar fellépés indokait az amerikai kormány nem respektálta. Mindez nem jelentette a diplomáciai viszony megszakítását, de rontotta Magyarország nemzetközi megítélését, és komoly kereskedelmi korlátozásokkal járt. Moszkvában Andrej Visinszkij külügyi népbiztos-helyettes közölte Kristóffy József magyar követtel, hogy a szovjet kormány Budapest indokai ellenére helyteleníti a Jugoszlávia elleni magyar katonai fellépést. Arra viszont már nem reagált, amikor Kristóffy megemlítette, hogy az 1939-es lengyelországi bevonulás során a Szovjetunió is hasonló indokokra hivatkozott.³⁶

Az emigráns jugoszláv királyi kormány 1941. május 4-i, Jeruzsálemben tartott ülésén bejelentette, hogy hadban állónak tekinti magát Magyarországgal. Az egyoldalú nyilatkozat azonban semmiféle politikai konzekvenciával nem járt sem Magyarország aktuális helyzetére, nemzetközi státuszára, sem a jugoszláv kormányt támogató nagyhatalmak Magyarországgal kapcsolatos magatartására vonatkozóan.³⁷

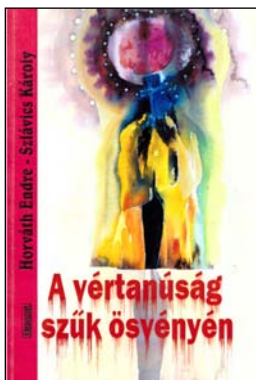
Az 1941. márciusi jugoszláv fordulat és az agresszív német reakció nyomán a magyar kormány úgy látta, hogy az ország nem tudja elkerülni a Jugoszlávia elleni német támadásban való közreműködést. Ezt azonban megpróbálta olyan módon korlátozni, ami még a revízió lehetőségét nyitva hagyja, de nem járt nemzetközi kötelezettségek

nyílt megszegésével, és nem teszi a világháború részesévé az országot. A politikai vezetés azt remélte, hogy egy meggyőző háborús ok esetén a nyugati hatalmakkal, de legalább a semleges világgal el tudja fogadtatni a kényszerhelyzetben tett lépéseit. A Nyugat azonban elítélte a németekkel való együttműködést, tekintet nélkül a magyar érvekre. Bár Magyarország ekkor még nem vált a világháború résztvevőjévé, nem került kölcsönös hadiállapotba a harcoló felek, a részt vevő nagyhatalmak egyikével sem, nemzetközi megítélése megromlott, külpolitikai mozgástere, döntési kompetenciája jelentősen beszűkült.

JEGYZETEK

- ¹ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie D. (1937–1941). Bd. XII. Baden-Baden, 1955. (A továbbiakban: *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik*, 1955.) 303.; Olhausen, Klaus: *Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941*. Stuttgart, 1973. 51–52., 65–66.
- ² Macartney, Carlyle Aylmer: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Vol. I–II. Edinburgh, 1956. (A továbbiakban: Macartney, 1956.) 474–475.; *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik*, 1955. 330–333.
- ³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) K 83. KÜM Pol. Berlini követ, 9. cs. 41/1941.; *Bárdossy László a népbíróság előtt*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Budapest, 1991. 175.
- ⁴ Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Budapest, 2008. (A továbbiakban: Czettler, 2008.) 253–254.; Macartney, 1956. I. 475.
- ⁵ MNL OL K 83. KÜM Pol. Berlini követ 9. cs. 42/1941.; *Horthy Miklós titkos iratai*. Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Budapest, 1963. 289–290.
- ⁶ MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 545–546; Macartney, 1956. I. 475–476.; Páva István: *Ország a hadak útján. Magyarország és a második világháború*. Pécs, 1996. 147.
- ⁷ Nebelin, Manfred: *Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941*. Opladen, 1989. 165.; Halder, Franz: *Generaloberst Halder Kriegstagebuch*. Bd. II. Hrsg.: Jacobsen, Hans-Adolf. Stuttgart, 1964. (A továbbiakban: Halder, 1964.) 328.
- ⁸ MNL OL K 64. KÜM Res. Pol. 89. cs. 142/1941.; *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*. V. köt. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941*. Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezték: Juhász Gyula – Fejes Judit. Budapest, 1982. (A továbbiakban: *Diplomáciai iratok*, 1982.) 971., 974–976.
- ⁹ MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 548–549.; Czettler, 2008. 283.; Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989. 292–293.
- ¹⁰ Dombrády Lóránd: *Werth Henrik, akiről nem beszélünk*. Budapest, 2005. (A továbbiakban: Dombrády, 2005.) 116–117.; Halder, 1964. II. 337.
- ¹¹ *Diplomáciai iratok*, 1982. V. 980–981.; Macartney, 1956. II. 8.
- ¹² MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 553–554.
- ¹³ Hadtörténelmi Levéltár (A következőkben: HL) VKF Eln. 1. 4796/1941.; MNL OL K 149. BM VII. Res. 8198/1941., 8201/1941.
- ¹⁴ *Náray Antal visszaemlékezése 1945*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szakály Sándor. Budapest, 1988. 45–53.
- ¹⁵ Czettler, 2008. 294.
- ¹⁶ Macartney, 1956. II. 8–9.; Barcza György: *Diplomata emlékeim 1911–1945*. I. köt. Budapest, 1994. 492–493.

- ¹⁷ MNL OL K 63. KÜM Pol. Jugoszlávia, 146. cs. 1941-16/7-2289.; MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 494–495.; Diplomáciai iratok, 1982. V. 991–992.
- ¹⁸ Halder, 1964. II. 343.; Kun József: *A német hadvezetés magyarországi politikájához, 1941. március–július: a m. kir. honvédség fővezérségéhez beosztott német tábornok (P. E. Schramm) hadinaplója*. Századok, 99. évf. (1965) 6. sz. (A továbbiakban: Kun, 1965.) (1228–1246.) 1231.
- ¹⁹ MNL OL K 63 KÜM Pol. Jugoszlávia, 146. cs. 1941-16/7-2115.; MNL OL K 83. KÜM Pol. Berlieni követ, 9. cs. 42/1941.; MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 569–570.
- ²⁰ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Budapest, 1968. (A továbbiakban: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, 1968.) 568–571.; Halder, 1964. II. 342–343., 349.
- ²¹ *Diplomáciai iratok*, 1982. V. 997–699., 1006–1007.; Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon*. Budapest, 2001. 243.
- ²² *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, 1968. 570–571.; Kun, 1965. 1232.
- ²³ HL VKF Eln. I. 4851/1941., Terzić, Velimir: *Slom kraljevine Jugoslavije 1941*. Knjiga I–II. Beograd, 1983. II. 298–300.
- ²⁴ MNL OL K 63. KÜM Pol. Jugoszlávia, 146. cs. 1941-16/7-2302.; Olasz Lajos: *Jugoszláv légitámadások Magyarországon 1941 áprilisában*. Hadtörténelmi Közlemények, 117. évf. (2004) 1. sz. (168–204.) 178–184.
- ²⁵ HL VKF. Eln. I. 4686/1943.; MNL OL K 428 MTI Könyvkiadó, 1941. április 9.
- ²⁶ HL VKF Eln. I. 4940/1941., *Diplomáciai iratok*, 1982. V. 1006–1007.; Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv 1939–1944*. Budapest, 1945. 333–335.
- ²⁷ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, 1968. 573–574.; *Diplomáciai iratok*, 1982. V. 1028–1029.
- ²⁸ HL HM Eln. I. 24 317/1941.; *Diplomáciai iratok*, 1982. V. 1029–1030.
- ²⁹ MNL OL K 27. Minisztertanács jkv. 1940. április 10.; MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 579–581.
- ³⁰ MNL OL K 83. KÜM Pol. Berlieni követ, 9. cs. 43/1941.; HL VKF. Eln. Főv. 59/1941., 63/1941.
- ³¹ MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 581–584., 596.; *Diplomáciai iratok*, 1982. V. 1032–1033.
- ³² HL VKF Eln. I. 4942/1942.; MNL OL K 63. KÜM Pol. Jugoszlávia 146. cs. 1941-16/7-2518.
- ³³ MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 585.
- ³⁴ MNL OL K 27 Minisztertanács jkv. 1941. április 13.; Dombrády, 2005. 240.
- ³⁵ MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 586.; Macartney, 1956. II. 8.
- ³⁶ MNL OL K 473. Szent-Iványi Domokos, I. 585.; *Diplomáciai iratok*, 1982. V. 1059.
- ³⁷ Hornyák Árpád: *Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián*. Századok, 141. évf. (2007) 1. sz. (57–86.) 57–58.

Horváth Endre – Szlávics Károly:
A vértanúság szűk ösvényén. Haug Antal csonoplyai plébános életútja
Novi Sad, Agapé Könyvkiadó, 2017. 91 p.

Az 1944/45-ös magyarok elleni partizán megtorlásokat évtizedekig néma csend övezte, hiszen a téma a titói és a poszt-titói Jugoszláviában, valamint az államszocializmus korának Magyarországon is egyaránt tabunak számított. Mindezt mi sem szemlélteti jobban, mint az a tény, hogy a jugoszláv politikai elit, s rajta keresztül a jugoszláviai történetírás is egyenesen letagadta az etnikai tisztogatások megtörténtét, s ha azokat mégis említésre méltatta, igazságos büntetésként mutatta be. A kilencvenes évektől, a Milošević-féle rendszer bukásától kezdve azonban a homály, amely lepelként rejtette az igazságot, egyre inkább eloszlni látszik, hiszen mind magyar, úgy szerb oldalról is megkezdődött a téma feltárása. Ennek kiváló példája a Horváth Endre és Szlávics Károly által megjelentetett monográfia is, amelyben a szerzők a Zombortól keletre fekvő Csonoplya plébánosának, Ft. Haug Antalnak a tragikus sorsát mutatják be a település két világháború közötti főbb eseményeinek az ismertetésével együtt, egészen a plébános haláláig. Mindeközben külön foglalkoznak a partizánok által rendezett tisztogatások kérdésével is, külön kitérve az egyházi áldozatok magas számára, a feljelentések módjára, valamint a hírhedt Kronichpalota kihallgatótermeire is. A könyv az előszó és zárszó kivételével tizenhárom fejezetből áll, s kronológiailag és tematikusan is halad az események bemutatásával. Fontos kiemelnünk, hogy e két egység nagyban segíti a munka megértését, hiszen a bevezetőben a szerzőpáros igyekszik magyarázatot adni a nagyszámú egyházi áldozatok okaira. Helyesen állapítja meg, hogy a magas áldozatszám a papság esetében a pásztori vezető szerepe vezethető vissza, hiszen a vezetők nélküli közösségek

belső ereje nagyban meggyengül. Emellett magyarázatot ad arra is, hogy miért lett háttérbe szorítva a papi áldozatok emléke, míg a zárszóban arra keresi a választ, hogy Ft. Haug Antalt lehet-e a katolikus egyház mártírjának nevezni, hiszen bírálójánál a hit iránti gyűlölet döntő lehetett, s az egyházi megfogalmazás szerint a vértanúság kimondásakor a hitgyűlöletnek kell egyértelműnek lennie.

Az első fejezet az *Ifjúságának és papságának első évei* címet viseli, s e fejezeten belül a szerzőpáros igyekszik bemutatni Ft. Haug Antalnak a felszenteléséig, valamint Csonoplyáig vezető útját. Kihangsúlyozzák, hogy a Szenttamáson született, de Kúlán nevelkedett Haug német családból származott, s csak később lett „*lélekben*” magyarrá. Kalocsai teológiai tanulmányait követően szentelték pappá 1913. június 22-én, amit követően a Délvidék kisebb településein teljesített kápláni szolgálatot 1917-ig. 1917-től 1919-ig tábori lelkészként szolgált a Nagy Háborúban. Hazatérését követően számos kisebb-nagyobb feladatok elvégzésével bízták meg, különösen Szabadkán, s innen helyezték 1930-ban Csonoplyára.

A második fejezet címe *Csonoplyai szolgálata a két világháború között*. Ebben a szakaszban ismerkedhetünk meg a falu nemzetiségi összetételével, valamint az ebből adódó súrlódásokkal. Haugnak a kulturális egyesületek létrehozásában betöltött szerepét itt ismerhetjük meg, hiszen a monográfia szerzői kiemelik, hogy mindhárom nemzetiségnek, a németnek, a magyarnak és a bunyevácnak is megszervezte az ún. Keresztes Ifjúsági Egyesületét, de külön nyomatékosítják, hogy a Keresztes Ifjúság magyar egyesületének zászlóbontó ünnepségét a faluban tartandó Gyöngyösbokréta rendezvény keretein belül szervezte meg, amiből erőteljes magyar érzelmeire lehet következtetni. A fejezet fontos részét képezi az a tény is, hogy Haug sikeresen rendezte a mintegy tizenhét évig fennálló vagyoni kérdést a csonoplyai egyház és az állam között, ezzel visszaszerezve három olyan épületet, ami korábban az egyház tulajdonát képezte. Emellett semmiképp sem hanyagolható el az a tény, hogy a fasizmus eszméjétől mindvégig elhatárolódó papot, aki a Kulturbund tagjait is mindvégig kritikával illette később fasizmussal vádolták, ezért ennek szavá tételét sem mulasztják el.

A *magyar hadsereg bevonulása és Bácska visszacsatolása* című fejezetben bemutatásra kerül a magyar katonák fogadtatásának a módja. A szerzők itt foglalkoznak a lakosság lelkességével, amit a bevonulás hírére titokban elkészített, majd kítűzött zászlók sokaságán keresztül igyekeznek bemutatni. Az impériumváltást követően egyeseknek ezért halál lett a jutalma. Haug megbízhatóságának és műveltségének jele, hogy a bevonulást követően Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának tagjává választották. Magyarságtudatának újabb szemléletes példája, hogy két nappal a visszacsatolást követően már magyarul vezette az anyakönyvi bejegyzéseket, s hogy feltehetőleg a vasárnapi szentmisék után minden nemzetiség számára kötelezővé tette a magyar himnusz végig hallgatását.

A *hatalomátvétel árnyoldala* címet viselő fejezet a falu bunyevác lakosságának megpróbáltatásait jeleníti meg. A honvédek a falu bunyevácok által lakott részét fegyverek

után kutatva folyamatosan járták. Ennek eredményeként mintegy húsz embert kísérték be kihallgatásra. Tudomásunk szerint legkésőbb tíz-tizennyolc nap után, bántódás nélkül szabadon távozhattak. Egyetlen személy bántalmazásáról tudunk, de ő is egy magyar személy közbenjárására megmenekült. A fejezetben azonban négy személy kivégzéséről is szó esik, akik halálának okairól részletesen olvashatunk.

Az ötödik fejezet címe *Zászlószentelési ünnepség*. Ebben az egységben az 1942. június 14-i országzászló avatásáról és annak előkészületeiről esik szó, a részletes program ismertetésével. Az esemény kapcsán egy incidensről is olvashatunk, amikor oltárdíszítéskor Ft. Haug Antal a bunyevác hívei előtt állítólag kijelentette, hogy „*ma nem kerülhet rác virág az oltárra*”. Ennek elhangzásáról viszont nem rendelkezünk bizonyítékkal, s a szerzők kiemelik, hogy mivel a peranyagban sem jelenik meg, kérdéses a főtisztelendő eme kijelentésének valós mivolta.

A *szorongattatás napjai* címet viselő fejezetben már az 1944. október elején bekövetkezett magyar hatalmi szervek és a német civil lakosság egy részének visszavonulása kerül részletezésre, aminek kiváltó oka a Vörös Hadsereg közeledése volt. A szerzőpáros kihangsúlyozza, hogy Haug minden veszély ellenére a hívei között maradt, amiért a Népfelszabadító Bizottság helyi szervének október 26-i megalakulását követően komoly árat kellett fizetnie. Október 30-án este, a partizánosztagok megérkezését követően megkezdődött a bűnösöknek vélt emberek összegyűjtése. Az elfogottak nagy részét súlyosan bántalmazták, tíz embert pedig bírói ítélet nélkül kivégeztek. A bekísérték között találjuk Haug Antalt is, akit ekkor még hazaengedtek. Az ügy azonban nem maradt annyiban. 1945 februárjában letartóztatták, de márciusban felmentették. Ezt a bunyevác lakosság egy része nem hagyta annyiban, így áprilisban újra letartóztatták, majd három év kényszermunkára ítélték. Mindemellett a hírhedt zombori Kronich-palotáról is szó esik, hiszen itt történt a „*bűnösök*” kihallgatása, ami gyakran halállal vagy súlyos sérülésekkel végződött.

A hetedik fejezet címe az *Egy csoda a vérzivatar közepette*. Itt tárgyalják a szerzők az 1944. október 31-i eseményeket, amikor a helyi hatóságok megkövetelték minden tizenhét és hatvan év közötti férfi jelentkezését a községházán, mindezt munkaakcióként bemutatva. Estig azonban kiderült, hogy a helyi partizánok az egybegyűltek kivégzésére készültek. A „*csoda*” szó a fejezetcímben a megmenekülés körülményeire vonatkozik, amelyet mai napig számos legenda övez, s mindegyik ismertetésére sor kerül.

A *Német keresztút* című fejezetben a csonoplyai németek sorsáról van szó. 1943. november 23-án az AVNOJ kimondta Jajce városában a németek kollektív bűnösségét. Emiatt kezdődött meg a német civil lakosság szervezett evakuálása. A németek harmincöt százaléka hagyta el a falut. A többiek a legjobbban bízva otthon maradtak. A megpróbáltatásaik részletezésével, a kínzások és kényszermunkák, valamint az 1948-as hazatérésük kérdésével zárul ez az egység.

A következő fejezet nagyon találóan *A vértanúság szűk ösvényén* címet viseli, mivel itt kerül részletesen bemutatásra Ft. Haug Antal minden megpróbáltatása. A szerző-páros ismerteti a feljelentés menetét, a feljelentő és a tanúk nevét s Haug ítéletének a megszületésével zárja a fejezetet. Mindenképp ki kell emelnünk, hogy Haugot a fasizmus eszméinek a támogatása és a kommunizmus elleni agitálás vádjával ítélik el, holott a korábbi fejezetekben részletesen esik szó Haug fasizmus ellenességéről.

A helyzet súlyosságáról árulkodik *A végkifejlet felé* című fejezet, amelyből kiderül, hogy a főtisztelendő elítélését követően is tovább folytatódott az ügy kivizsgálása, s mindez úgy, hogy a helyi hatóságoknak nem volt tudomása Haug hollétéről, ami az uralkodó szervezetlenségre és rögtönzésre utal. A vizsgáló szervek ekkor fordultak a csonoplyai hatóságokhoz, akik válaszukban megírták, hogy Ft. Haug Antal 1945 júliusában a szávaszentdemeteri kényszermunkatáborban elhunyt.

A vesztőhelyen címet viselő fejezetben a szávaszentdemeteri kényszermunkatábor mindennapjait ismerhetjük meg, valamint szó esik Haug mindennapi megpróbáltatásairól, amelyek végül halállal végződtek. Halálának oka máig nem egyértelmű, így a fejezet ennek ismertetésével zárul.

Az Elosztották maguk között ruháimat... a monográfia tizenkettedik fejezete, amelyben a Haug halálát követő intézkedésekről számolnak be a szerzők. Kiemelik, hogy halálát követően a zombori Népbíróság 1945. október 24-én jegyzőkönyvet készített a magánvagyonáról, de azt már korábban lefoglalta, ami rámutat arra, hogy az egész csak formalitás volt.

A monográfiát *A végső nyugvóhelyen* című fejezet zárja. Itt kapunk választ Ft. Haug Antal sírjának helyszínére, valamint a sír megmaradásának körülményeire. Bár sírjának helyét sokáig egy fából készült fejfa, „*ismeretlen pap*” felirattal jelezte, a tényeket mérlegelve mi mégis osztozunk a szerzők véleményében, miszerint Haug atya itt alussza örök álmát.

Összegzőként megállapítható, hogy Horváth Endre és Szlávicz Károly könyve hiánypótló munkának számít, hiszen levéltári anyagokra és elbeszélte történelemre építve rávilágít a partizán egységek tisztogatási akcióinak súlyára, kihangsúlyozva az egyházi áldozatok nagy számának okait, különös tekintettel Ft. Haug Antalra. Ugyanakkor az írás nem vádiratot fogalmaz meg, hiszen – mint Horváth Endre írja – nem vádiratra, hanem számvetésre van szükség, hogy a közösségek szellemi egyensúlya helyreálljon és méltón, az ősök előtt tisztelegve emlékezhessenek meg a múlt tragédiáiról. Mindezt figyelembe véve megállapítható, hogy a vizsgált könyv megjelenése is egy olyan folyamat kezdetére mutat rá, amelynek lezárultával remélhetőleg megismerhető lesz a délvidéki magyarság tragédiájának minden fontosabb mozzanata, aminek köszönhetően a közösség lelki egyensúlya végre helyreállhat.

Gorcsa Oszkár

A Délvidék Kutató Központ Alapítvány kiadása
Felelős kiadó: az alapítvány elnöke
Nyomta: A-Színvonal 2000 Kft.
<http://szinvonalnyomda.hu/>
Megjelent 500 példányban